

ОГЛЕДАЛО
НА ВРЕМЕТО:

*Женската красота
през вековете*

THE MIRROR
OF TIME:

*female beauty
through the ages*

ΟΓΛΕΔΑΛΟ ΝΑ ΒΡΕΜΕΤΟ:
*женската красота
през вековете*

THE MIRROR OF TIME:
*female beauty
through the ages*

1892 - 1921 - 1948

Изложбата е организирана от Националния Археологически Институт с Музей при БАН в сътрудничество с АМ Созопол, АМ Старинен Несебър, Етнографско-археологически музей Елхово, ИМ „Искра“ Казанлък, НИМ София, РАМ Пловдив, РИМ Благоевград, РИМ Бургас, РИМ Варна, РИМ Враца, РИМ Пазарджик, РИМ Силистра, РИМ Сливен, РИМ Смолян, РИМ Шумен.

The exhibition is organized by the National Institute of Archaeology with Museum – Bulgarian Academy of Sciences in collaboration with AM Sozopol, AM Ancient Nessebar, Ethnographic-archaeological museum Elhovo, HM *Iskra* Kazanluk, NMH Sofia, RAM Plovdiv, RHM Blagoevgrad, RHM Burgas, RHM Varna, RHM Vratsa, RHM Pazardzhik, RHM Silistra, RHM Sliven, RHM Smolyan, RHM Shumen.

Каталогът е издаден с финансовата подкрепа на Министерството на Културата

The catalogue is published with the financial support of the Ministry of Culture

Куратор на изложбата *Наталия Иванова*

с участието на
Красимира Карадимитрова, Петя Андреева, Бисера Томова, Слава Василева, Яна Димитрова, Мирослава Доткова, Галина Грозданова, Камен Бояджиев

Научен координатор *Мария Рехо*

© **Автори на текстовете**

Диана Гергова, Яна Димитрова, Наталия Иванова, Милена Тонкова, Слава Василева, Теодора Богданова, Петя Андреева, Евгения Генчева, Диана Димитрова, Мирослава Доткова, Румяна Милчева, Мария Рехо, Красимира Карадимитрова, Снежана Горянова, Галина Грозданова, Бисера Томова, Елена Василева

Автори на анотациите

Яна Димитрова, Малгожата Гребска-Кулов, Дамян Дамянов, Наталия Иванова, Костадин Кисъв, Нарцис Торбов, Диана Димитрова, Петя Кияшкина, Теодора Богданова, Георги Атанасов, Меглена Първин, Даниела Агре, Тихомир Тихов, Цветана Комитова, Любка Тодорова, Бисера Томова

Редакция на текстовете и анотации

Наталия Иванова, Петя Андреева, Мария Рехо

© **Превод на английски** *Катя Меламед*

© **Снимки**

Красимир Георгиев, Джовани Ричи Новара, Джампаоло Луглио, Николай Генов, Китан Китанов, Радостин Димитров, Тихомир Тихов, Атанас Киряков, Стефан Христов, Красимир Стойчев, Нарцис Торбов, архив Археологически музей старинен Несебър, архив ИМ „Искра“ Казанлък

© **Рисунки** *Атанас Георгиев*

© **Графична концепция и дизайн** *Капка Кънева*

Печат *Кота принт ООД*

ISSN 2367-8860 ISBN 978-954-9472-44-8

Curator of the exhibition *Nataliya Ivanova*

with the participation of
Krasimira Karadimitrova, Petya Andreeva, Bisera Tomova, Slava Vasileva, Yana Dimitrova, Miroslava Dotkova, Galina Grozdanova, Kamen Boyadzhiev

Scientific coordinator *Maria Reho*

© **Authors**

Diana Gergova, Yana Dimitrova, Nataliya Ivanova, Milena Tonkova, Slava Vasileva, Teodora Bogdanova, Petya Andreeva, Evgenia Gencheva, Diana Dimitrova, Miroslava Dotkova, Rumyana Milcheva, Maria Reho, Krasimira Karadimitrova, Snezhana Goryanova, Galina Grozdanova, Bisera Tomova, Elena Vasileva

Annotations

Yana Dimitrova, Malgorzata Grebska-Kulov, Damyan Damyanov, Nataliya Ivanova, Kostadin Kisyov, Nartsis Trobov, Diana Dimitrova, Petya Kiashkina, Teodora Bogdanova, Georgi Atanasov, Meglena Parvin, Daniela Agre, Tihomir Tihov, Tsvetana Komitova, Lyubka Todorova, Bisera Tomova

Editors

Nataliya Ivanova, Petya Andreeva, Maria Reho

© **English translation** *Katya Melamed*

© **Photos**

Krasimir Georgiev, Giovanni Ricci Novara, Giampaolo Luglio, Nikolai Genov, Kitan Kitanov, Radostin Dimitrov, Tihomir Tihov, Atanas Kiryakov, Stefan Hristov, Krasimir Stoichev, Narcis Torbov, AM Ancient Nessebar archive, HM Iskra Kazanluk archive

© **Drawings** *Atanas Georgiev*

© **Graphic concept and design** *Kapka Kaneva*

Print *Kota Print OOD*

ISSN 2367-8860 ISBN 978-954-9472-44-8

НАЦИОНАЛЕН АРХЕОЛОГИЧЕСКИ МУЗЕЙ
КАТАЛОЗИ, ТОМ II

NATIONAL ARCHEOLOGICAL MUSEUM
CATALOGUES, VOLUME II

ОГЛЕДАЛО НА ВРЕМЕТО: женската красота през вековете

THE MIRROR OF TIME: female beauty through the ages

НАЦИОНАЛЕН АРХЕОЛОГИЧЕСКИ
ИНСТИТУТ С МУЗЕЙ – БАН

NATIONAL ARCHEOLOGICAL
INSTITUTE WITH MUSEUM – BAS

София 2016 Sofia 2016

„Красотата ще спаси света“, „красотата е най-важното качество на жената“ са изрази, които мнозина отхвърлят като клишета или дори като обида за нежната половина на човечеството. Генетично заложеният у дамите стремеж да бъдат привлекателни обаче е неоспорим факт. Неслучайно и авторите на настоящата изложба са жени. Може би затова те ни разказват така увлекателно и компетентно за облеклото, накитите и козметиката на древноата тракийка и на средновековната българка, както и за влиянието на елинската, римската и византийска мода върху тях. Над 170 подбрани предмети от злато, сребро, бронз, стъкло, кост, мрамор, албастър, глина и корк илюстрират богато историята на костюма в българските земи за повече от 2500 години (от VIII век пр. Хр. до XVIII век сл. Хр.). Петнадесет български музеи помогнаха безкористно на специалисти от най-стария музей на България – Националния археологически – да осъществят пълноценно своята идея. Благодаря и на Министерство на културата за финансирането на настоящия каталог.

„Огледалото на времето“ отразява колкото татуировките на тракийките и пирсинга на нашите пра-прабаби, толкова и съвременното чувство за естетика. Надявам се посетителките и читателките на изложбата да се харесат още повече след това пътуване във времето!

доцент д-р Людмил Вагалински,
директор на Националния археологически
институт с музей – БАН

Beauty will save the world, beauty is a woman's most important quality are both expressions dismissed by many as clichés or even as offensive for the fairer sex. The women's genetic desire to be attractive is, however, an undeniable fact. Not surprisingly, the authors of the present exhibition are all women. This is probably why they tell in such a fascinating way and with competence about the clothing, jewels and cosmetics of the Thracian and medieval Bulgarian women, as well as about the impact of Greek, Roman and Byzantine fashion.

Over 170 selected objects of gold, silver, bronze, glass, bone, marble, alabaster, clay, and cork illustrate the rich history of costume on the Bulgarian lands for more than 2 500 years (from the 8th century BC till the 18th century). Fifteen Bulgarian museums helped the specialists from the oldest museum in Bulgaria – the National Archaeological Museum – to accomplish their idea to the fullest. I would like to thank also the Ministry of Culture for supporting financially this Catalogue.

The mirror of time reflects the Thracian tattoos and our grandmothers piercing as much as the contemporary sense of aesthetics. I hope that the female visitors and readers of this exhibition would like themselves even better after this journey through time.

Assoc. Prof. Dr. Lyudmil Vagalinski,
director of National Institute of Archaeology
with Museum – BAS

Различни събития в историята на един народ стават причина за отмирането на стари традиции и появата на нови влияния, в резултат от контакти с чужди култури. Това намира пряко отражение във вкуса на хората и начина им на живот. Писмените и иконографски свидетелства, заедно с археологическите открития, своеобразно *огледало на времето*, правят възможна реконструкцията на някои аспекти от всекидневието. Един от тях е женската мода.

ЖЕНСКАТА МОДА В ТРАКИЯ: МЕСТНИ ТРАДИЦИИ И НОВОСТИ ОТ ГЪРЦИЯ

Женският костюм през ранножелязната епоха

Когато историкът от V в. пр. Хр. Херодот твърдял че траките след индийския народ е най-многобройният, той със сигурност изразявал една вече съществуваща представа за културната общност на десетките тракийски племена с различни имена, но с общи обичаи и вярвания. От края на II хил. пр. Хр., след

Throughout history various events have caused the withering of old traditions and the emergence of new influences, result of contacts with foreign cultures, which reflected directly on people's likings and way of life.

The literary and iconographic evidence, as well as the archaeological discoveries, a peculiar *mirror of time*, make the reconstruction of different aspects of everyday life possible. One of these is the female fashion.

THE FEMALE FASHION IN THRACE: LOCAL TRADITIONS AND THE IMPACT OF GREECE

The female costume from the Early Iron Age

When Herodotus, the historian from the 5th c. BC, proclaimed that the Thracians were the most numerous after the Indian people he sure passed on a tale already well known of the cultural community comprising many Thracian tribes of different names and still of the same customs and beliefs. Since the late second millennium BC, after great migration, the Thracians occupied vast territories on the Eastern Balkans and Western Asia Minor, and

големи миграционни движения, траките обитавали обширните територии на Източните Балкани и Западна Мала Азия, а на изток – през Северното Черноморие стигнали и до Кавказ. Днешните български земи са тяхната сърцевина. Множество светилища, единни погребални практики, както и разпространението на основните накити, керамика за ежедневието и ритуалите, украсена със слънчеви мотиви, илюстрират днес единството на тази тракийска духовност.

Женските накити от ранножелязната епоха (XI – VI в. пр. Хр.), свързани с консервативния и същевременно чувствителен на модните тенденции костюм, са свидетелство за единството на Тракия, но също и за контактите и влиянията на тогавашна Тракия, за ателиетата, регионалните особености, а и за статута на тракийката в древността.

Украшенията за глава, тяло и облекло, както и появилите се в края на II хил. пр. Хр. за пръв път фибули, са свързани с традицията на костюма от бронзовата епоха в Подунавие и са забележително многообразни. Масивни и тежки през IX – VII в. пр. Хр., накитите на тракийката през VI в. пр. Хр. стават по-елегантни и изящни, някои типове изчезват, а разнообразието при фибулите постепенно е заместено от един тип, наречен „тракийски“.

Женските накити са изработвани предимно от бронз, но в близост до железодобивни райони, като напр. в Централните Родопи се експериментира и направата им от новия метал – желязо. Големи железни фибули са украсявани с бронзова инкрустация в техника, особено популярна през IX – VII в. пр. Хр. не само в Тракия, но и на Апенините. Специфичните варианти на родопските

to the east, along the Black Sea coast, they reached the Caucasus. The today's Bulgarian soil is to be their core. Many sanctuaries, the same burial practices, as well as the spread of the main jewels and pottery for everyday life and rituals decorated with solar patterns illustrate the homogeneity of the Thracian nature.

The female jewels from the Early Iron Age (11th – 6th c. BC) associated with ladies' garments – conservative and at the same time sensitive to fashion trends – testify to the unity of Thrace, to its contacts and influences, the workshops and regional features, and also to the status of the Thracian lady in antiquity. The decorations for head, body and clothing, as well as the fibulae appearing for the first time in the late second millennium BC are all associated with the tradition of the costume from the Bronze Age along the Danube River and seem to be remarkably diverse. Massive and heavy during the 9th – 7th c. BC, in the 6th c. BC the Thracian female jewels became much more elegant. Some of the types disappeared and the variety of the fibulae was gradually reduced to a single type known as *Thracian one*.

The female jewels have been made mainly of bronze. However, in some iron-mining areas, as for instance in the Central Rhodope Mountains, they have experimented making them of the new metal – iron. Large iron fibulae have been decorated with bronze inlays in a technique very popular during the 9th – 7th c. BC in Thrace as well as on the Apennines. The specific variants of the Rhodian iron fibulae made of gold appear also in the remote northern Thracian confines in Ukraine, within the golden treasure of Mikhalkov from the 8th – 7th c. BC. Among the rarest jewels of gold and silver come the golden earrings and silver belts (or torques) from the early first millennium BC in the composition of Barzitsa treasure,

железни фибули, но изработени от злато, се появяват и в далечните северни тракийски предели в Украйна, в състава на златното съкровище от Михалков от VIII – VII в. пр. Хр. Сред по-рядко срещаните накити от злато и сребро се отличават златните обеци и сребърните колани (или торкви) от началото на I хил. пр. Хр. от ритуално заровеното на брега на р. Провадийска съкровище от с. Бързица, Варненско.

Постоянните съчетания на някои накити, както и специфичните локални видове, подсказват и правят възможно разграничаването на отделни, богато украсени женски костюми, предимно в западните части на Тракия.

В северозападна Тракия се запазва богато украсената женска дреха от предходната къснобронзова епоха, обогатена с нови видове накити (кат. № 1-12). Глинени фигурки на Великата богиня от некрополите от тази по-ранна епоха, показват функциите на отделните украси – полусферични апликациии, кръгли или ажурни украси, колани със спирални краища, лулули, масивни гривни и др. (обр. 1). Спускащи се от главата спирали, съчетани с ажурни украси, са най-характерната особеност на този тежък церемониален костюм.

Находките от Западните Родопи, освен местните варианти на едно- и дву-спирални фибули, позволяват разграничаването поне на два костюма на тази неголяма територия. В могилите при Кочан – Сатовча, Благоевградско, се откриват фибули (кат. № 14, 15) и многоспирални гривни (кат. № 19) както и пръстени със спирални краища (кат. № 20), пръстени за коса (кат. № 16), съставни колиета от цилиндрични мъниста и правоъгълни пластини, с паралели в Гърция (кат. № 18).

Varna region, ritually buried on the bank of Provadiya River.

The permanent combination of some jewels and the peculiar local types give a hint and make it possible to distinguish certain richly decorated female costumes mainly in the western areas of Thrace.

The lavishly adorned female garment from the previous Bronze Age was preserved in the Northwestern Thrace enriched with new types of jewelry (cat. N 1-12). The ceramic figurines of the Great Goddess found in the necropolises from this earlier age show the functions of certain pieces – hemispherical applications, round or openwork ones, belts with spiral ends, lunulae, massive bracelets, etc. (fig. 1). Spirals falling down from the head and combined with openwork decorations appear to be the most characteristic feature of this rich ceremonial outfit.

Alongside the local variants of single- and double-spiral fibulae, the finds from the Western Rhodope Mountains allow us to depict at least two types of garments on this far from large territory. The tumuli near Kochan – Satovcha, Blagoevgrad region, contain fibulae (cat. N 14, 15) and

Обр. 1. Керамична фигурка на Великата богиня. Балей, Видинско. Къснобронзова епоха.
Fig. 1. Ceramic figurine of the Great Goddess. Balej, Vidin region. Late Bronze Age.

За некропола край Любча, Смолянско, са характерни бронзовите дискове – токи с шип – слънчев символ. Техните аналози от Македония, както и по-ранните им северни прототипи от галечна Дания, ги определят и като знак за специфичния жречески статут на носителките им. Кехлибарените огърлици (кат. № 23, 25), най-многобройни в Западните Родопи, са друг съществен елемент на женския костюм. Донесеният от Балтика „камък с душа“ бил известен със своята слънчева символика и лечебни качества. Той вероятно бил разменян срещу ценните метали на Родопите. Сред кехлибарените мъниста на огърлицата от Любча е нанизан и единственият открит досега в Тракия египетски скарабей (кат. № 24). Миниатюрни фигурки на водни птици-амулету (кат. № 29) са още една илюстрация на връзката на женския костюм преди всичко със соларната символика.

Откривани не само в традиционни могилни гробове, но и направо в земята, или поднасяни в някои от най-прочутите светилища като Перахора, Олимпия и Делфи в Гърция, накитите на тракийката от ранножелязната епоха били и едни от основните дарове, поднасяни символично на Великата богиня.

Облекло и накити на тракийката от западните Родопи

Археологическите данни за женското облекло през ранножелязната епоха са изключително оскъдни. За него може да се съди главно по разположението на функционално свързаните с дрехата елементи в проучените женски гробове

multi-spiral bracelets (cat. N 19) as well as finger rings terminating in spirals (cat. N 20), rings for the hair (cat. N 16), and necklaces composed of cylindrical beads and rectangular lamellae having parallels in Greece (cat. N 18).

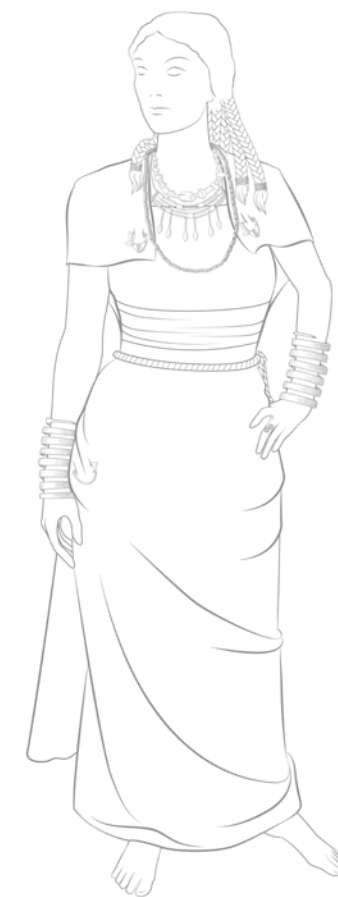
The bronze discs – belt buckles with a spike – a solar symbol are peculiar of the necropolis near Lyubcha, Smolyan region. Their parallels in Macedonia and also their earlier northern prototypes from distant Denmark define them as a mark of the specific priestly status of their owners. The amber necklaces (cat. N 23, 25), the most numerous ones in the Western Rhodopes appear to be still another essential of the female attire. *The Stone with soul* brought from the Baltic was renowned for its solar symbolism and healing power. Probably it was exchanged for the precious metals of the Rhodopes. An Egyptian scarab (cat. N 24) – the only one found so far in Thrace – has been strung among the amber beads of the necklace from Lyubcha. Miniature figurines of water birds – amulets (cat. N 29) come to be still another illustration of the connections of the female attire with the solar symbolism. Discovered not only in the traditional tumular graves, but also straight into the ground or offered in some of the fabulous sanctuaries as Perachora, Olympia and Delphi in Greece, the jewels of the Thracian lady from the Early Iron Age were to be among the major gifts presented symbolically to the Great Goddess.

Garments and jewelry of the Thracian lady from the Western Rhodopes

The archaeological data on women's costume during the Early Iron Age are rather

в Западни Родопи. В повечето гробове от този район се откриват бронзови фибули, по чифт в областта на гърдите, а понякога – една, в областта на таза. Това дава основание да се предположи, че дрехата е била съставена от една или две части плат. Възможно е платът да се е кръстосвал на гърба, а краищата му да са се прикрепяли с фибулите от предната част на тялото, над гърдите. С фибула може би се закопчавала и долната част на полата, ако е била без шев (обр. 2). Размерът на иглите предполага използването на дебел плат. Данните от палеоботаниката и палеозоологията говорят за производство на лен, коноп и вълна в днешните български земи още от праисторията, а прешлените за вретено и тежестите за стан, откривани в женските гробове и селищата от ранножелязната епоха – за начина на изработване на платовете. Археологическите открития от Западните Родопи подсказват, че жените са нанизвали на сплетената си на тънки плетки коса бронзови спирални украшения (кат. № 16, 21, 22, 30). Носили са огърлици от бронзови спиралки (*салтелеони*) (кат. № 26), мъниста от бронзови тръбички (кат. № 18) или от кехлибар (кат. № 23, 25), бронзови спирални гривни, изработени от обла тел или лента (кат. № 19), пръстени със спирално завити краища (кат. № 20, 27).

scarce. However, we can describe it mainly according to the location of the elements functionally related to the clothing found in the female graves in the Western Rhodopes. Most of the graves in the region contain bronze fibulae left in pair on the chest and occasionally – one in the pelvic area. This circumstance gives us grounds to suppose that the dress was composed of one or two pieces of fabric. Possibly the fabric crossed on the back and its terminations were fixed by the fibulae in front, over the chest. A fibula perhaps fixed also the lower part of the skirt in case the latter was without seam (fig. 2). The size of the pins suggests they used thick fabric. The paleobotanic and paleozoological data show that the production of flax, hemp and wool was mastered in the Bulgarian territories as early as the Prehistoric ages, and the spindle whorls and loom weights found in women's graves and some settlements from the Early Iron Age illustrate the manner of making the fabrics – through spinning and weaving. The archaeological discoveries in the Western Rhodopes give a hint the ladies threaded bronze spiral ornaments on their hair braided into thin braids (cat. N 16, 21, 22, 30). They wore also necklaces of small bronze spirals (*salteleoni*) (cat. N 26), of beads in the shape of bronze tubes (cat. N 18) or amber beads (cat. N 23, 25), bronze spiral bracelets made of round wire or a plate (cat. N 19), and finger rings their terminations coiled spiral-like (cat. N 20, 27).

Обр. 2. Хипотетична възстановка на женски костюм от Западни Родопи от ранножелязната епоха.
Fig. 2. Hypothetical reconstruction of the Early Iron Age female costume from the Western Rhodopes.

Местни традиции и елинската мода

Античните автори не описват в подробности тракийския женски костюм, но споменават предпочитанията на траките към пестри платове и употребата на топли и дебели дрехи през зимата. Според един пасаж от комедията „Птици“ на Аристофан, траките трибали, обитавали северозападна Тракия, обличат дрехата си не както е прието, а като я премият отляво. Текстилът е изработван от коноп и лен, вълна и козина, но вносет на фини тъкани и облекла, поднасяни като дар на владетели и представители на аристокрацията, е засвидетелстван в писмените извори. За постигане пестротата на дрехата са прилагани различни техники: естествено или изкуствено обагрен текстил, втъкване на орнаменти от разноцветни или различни по дебелина материали, както и бродерия. Богато орнаментирани наметала носят тракийките, представяни в сцената на убийството на Орфей върху атическа рисувана керамика. За местния женски костюм и прически и за постепенното навлизане на елинската мода сред тракийската аристокрация през класическата и ранноелинистическа епоха свидетелстват най-вече иконографските паметници от Тракия. Сребърни съдове, дело на златарско ателие работило в периода 350 – 300 г. пр. Хр. предимно в северозападна Тракия, представят характерните за този район прически и костюм. Върху три канички от съкровището от Рогозен са изобразени богини, облечени в дреха, чиято горна част е кръстосана в областта на гърдите. Единият край покрива дясното рамо и минава под мишницата на лявата ръка, а другият покрива ляво-

Local traditions and the Hellenic fashion

The ancient authors do not provide a detailed description of the Thracian female garments but comment on the Thracian preference for colourful fabrics as well as wearing warm and thick clothes in winter. According to a passage of the comedy of *Birds* by Aristophanes the Thracians Triballoi, who inhabited northwestern Thrace, did not dress their garment as accepted but threw it over the left shoulder. To produce textile hemp and flax were employed, as well as wool and fur. However, the import of fine fabrics and clothes offered as a gift to the kings and nobles has been described in some chronicles. To achieve diversity of colours on the garments various techniques were applied: naturally or artificially coloured textile, weaving ornaments of fabrics multicoloured or different in thickness, as well as embroidery. The Thracian women depicted in scenes with Orpheus murder on Attic painted pottery wear richly decorated cloaks. The iconographic evidence from Thrace provides probably the best example for the local female dress and hairstyle as well as for the gradual penetration of Hellenic fashion among the Thracian aristocracy in the Classical and Early Hellenistic Age. Silver vessels, produced by a local goldsmith's atelier that worked mainly in northwestern Thrace between 350 and 300 BC, represent the characteristic local hairstyles and clothing. Three of the jugs from the treasure from Rogozen bear depictions of women in dresses their upper part being crossed over the chest. One of the ends covers the right shoulder and goes under the arm of the left hand and the other end covers the left shoulder falling freely down (cat. N 31). The hair is parted in the middle and braided in two

Обр. 3. Женски образи. Наколеник от Голямата могила край Златиница, Ямболско. Средата на IV в. пр. Хр. Fig. 3. Female images. Greave from Golyamata Tumulus near Zlatinitsa, Yambol region. Mid. 4th century BC.

то рамо и провисва надолу (кат. № 31). Представените прически, с коса разделена на път в средата и сплетена на две плитки, се срещат с малки различия и при други женски изображения върху сребърни съдове в същия стил – чашата от съкровището от Луковит, Ловешко (кат. № 32) и скифосът от Стрелча, Пазарджишко.

Женските фигури от апликациите от Летница, Ловешко, носят различен вид греха (кат. № 33). Тя е дълга до глезените, с ръкави до лакътя или китката. Възможно е в случая да е представен двусъставен костюм от отделна долна и горна част. Материята и орнаментите са детайлно предадени чрез разнообразни насечки, кръгчета и вълнообразни линии. Косата на жените е къса или дълга до шията, пригладена назад, предадена чрез прави и вълнообразни линии.

Данни за тракийското облекло представят и изображенията върху сребърния наколенник от Голямата могила край Златиница, Ямболско, датиран в средата на IV в. пр. Хр. В една от сцените са изобразени две жени, облечени в дълги до глезените грехи без ръкави (обр. 3). Материята е предадена чрез врязани пресичащи се линии, които оформят малки квадратчета и ромбчета. Дрехата на изправената фигура е прозрачна, изработена от фина материя и украсена с позлатени хоризонтални триъгълници. Косите са къси, пригладени назад, а около слепоочията се подава по един кичур коса. Прическата на седналата фигура е предадена чрез успоредни коси линии, а над челото са показани три тънки ленти, вероятно украси за главата.

През класическата и ранноелинистическата епоха гръцката мода в прически, облекло и аксесоари към него навлиза сред тракийската аристокрация. Няколко

long braids – a hairstyle depicted with slight variations on other silver vessels of the same style – the phiale from Lukovit, Lovech region (cat. N 32) and the skyphos from Strelcha, Pazardzhik region.

The female figures on the appliqués from Letnitsa, Lovech region, wear a different type of garment (cat. N 33). It represents an ankle long dress with sleeves reaching the elbow or the wrist. Possibly it might be a twofold costume of a two separate parts. The fabric and the ornaments have been depicted in detail by means of various notches, circles and wavy lines. The women's hair is short or shoulder long, slicked back, presented by straight and wavy lines.

Information about the Thracian garments comes also from the depictions on the silver greave from Golyamata Tumulus near Zlatinitsa, Yambol region, dated to the middle of the 4th century BC. In one of the scenes two women are represented dressed in sleeveless ankle long garments (fig. 3).

The fabric is depicted by means of incised intersecting lines, thus forming small squares and lozenges. The dress of the standing figure is transparent, made of fine fabric and decorated with gilded horizontal triangles.

The hair is short, slicked back with a strand of hair around the temple. The hairstyle of the seated figure is presented by parallel slanting lines with three thin strips over the forehead, probably a headdress.

During the Classical and Early Hellenistic Age the Greek fashion in hairstyles, clothing and accessories made its way to the Thracian aristocracy. The ancient authors tell about marriages between Thracian nobles and foreigners. The Thracian King Sitalkes married the sister of Nymphodoros, a general from Abdera and *proxenos* (a prestigious personality that welcomes foreign official visitors) of the Athenians. Seuthes I, heir to the throne of Sitalkes, was married to

са възможните пътища на проникване. Античните автори предават за сключването на бракове между представителите на тракийската аристокрация и чужденци. Самият тракийски цар Ситалк взема за съпруга сестрата на Нимфодор, военачалник от Абдера и *проксенос* (престижна личност, която посреща чуждестранни официални гости) на атиняните. Севт I, престолонаследник на Ситалк, е женен за Стратонике, сестра на Пердика. Беренике, македонска принцеса, е майката на синовете на Севт III, споменати в известния надпис от *Севтополис*. Траки и гърци се срещат или съжителстват в елинските колонии по Егейското и Черноморско крайбрежие, както и в гръцки емпории във вътрешна Тракия, например *Пистирос* (до дн. гр. Септември). Изящни грехи, съдове и други вносни предмети, сред които някои с изображения на жени, пристигат в Тракия като ценни подаръци за аристокрацията или по търговските пътища. Сред шедьоврите на античната тореутика, открити в тракийски контекст, дело на гръцки ателиета извън Тракия или на елински майстори, работили по поръчка на местната аристокрация, се откроява сребърният куликс с позлата от Башова могила в Дуванли, Пловдивско (кат. № 34). В тондото на този съд, очертано от венец от лаврови листа, е изобразена Селене – луната, в нощния си полет над океана. Богинята носи пеплос и къса мантия от фина материя. Косата е прибрана с кърпа от тънък плат с орнаменти, вързана над челото. В типично гръцко облекло – дълги препасани хитони и химатиони, често богато орнаментирани, са и богините, изобразени върху съдовете от Панагюрското съкровище, както и женските персонажи върху забележителната кана-ритон от Борово, Русенско (обр. 7).

Stratonice, sister of Perdiccas. Berenike, a Macedonian princess, was mother of the sons of Seuthes III mentioned in the famous inscription from *Seuthopolis*. Thracians and Greeks met and lived together in the Hellenic colonies along the Aegean and Black Sea shores as well as in the Greek emporia in mainland Thrace as *Pistiros* (near today's Septemvri town). Fine clothes, vessels and other import luxuries among them some with representations of women reached Thrace as precious gifts for the aristocracy or via trading roads.

Among the masterpieces of the ancient toreutics discovered within Thracian context, produced in Greek workshops outside Thrace or by Hellenic artisans on demand of the local aristocracy we can point to the silver gilt kylix from Bashova Tumulus in Duvanli, Plovdiv region (cat. N 34). Within its tondo outlined by a wreath of laurel leaves they have depicted Selene – the Moon in her night flight over the ocean. The Goddess wears a peplos and short mantle made of a fine fabric. Her hair is covered with a thin cloth with ornaments fastened over the forehead. Wearing peculiar Greek attire – long girded chitons and himations, often richly decorated, are also the goddesses represented on the vessels from the Panagyurishte treasure as well as the female personages on the remarkable jug-rhyton from Bорово, Ruse region (fig. 7).

The wall paintings in the dome chamber of Kazanlak Tomb located nearby the Thracian town of *Seuthopolis* rank among the most brilliant illustrations of the manner the Thracian aristocracy entirely adopted the Greek vogue during the Hellenistic Age. The female personages and their jewels have been depicted in detail amazingly well.

The enthroned lady takes the central position within the composition on

Стенописите в куполното помещение на Казанлъшката гробница, разположена в близост до тракийския град *Севтополис*, са един от най-ярките примери за възприемане на гръцката мода от тракийската аристокрация през ранноелинистическата епоха. Те впечатляват с уметелното и подробно предаване на облеклото на женските персонажи и техните накити. Жената седнала на трон, която заема централно място в композицията на по-широкия фриз, вероятно съпругата на починалия знатен тракиец, е облечена в хитон и химатион (обр. 4). Хитонът, обшит от бял плат с широка златна ивица в долната част, е дълъг и с къси ръкави. Химатионът е светлочервен, с широк бял кант. Увит около тялото, минава през гърба и праметнат през лявото рамо покрива лявата ръка. Косата на жената е прибрана отзад и частично покрита от дълга кърпа от тънък бял плат с червена лента, която се събира върху скута ѝ и, минавайки през облегалото, пада надолу на едри гънки. Жената носи златен венец, обеци с висулки и на безимения пръст на лявата ръка, пръстен. Интересен допълнителен детайл в тази фигура е обувката, с връзки по цялата горна част, която се подава под дългата дреха.

Жените, които свирят на тръба, както и тези, които носят тоалетни принадлежности, са облечени в дълги хитони с голяма апоптюгма и къси ръкави, вързани на кръста (обр. 5). Платът е бял с широка предна ивица в две тоналности на червеното. Всички имат къса, къдрава коса. Носят огърлици и по една гривна на всяка ръка. Жените, които държат тоалетни принадлежности, имат и обеци, а тази с пиксидата, вероятно с по-висок ранг, и златна диадема. Облеклото на жената, която държи поднос с нарове, се различава от другите.

the broader frieze. Probably wife of the deceased noble Thracian she is dressed in chiton and himation (fig. 4). The chiton is made of white fabric with a wide golden stripe at the lower part, ankle long and with short sleeves. The himation is light red in colour with a wide white edge. It is wrapped around the body crossing the lady's back and thrown over the left shoulder covers her left arm. Her hair is piled behind and partly covered by a long veil of fine white fabric with a red band. The veil falls to her lap and crosses the arm of the throne going down in large folds. The lady has a golden diadem, earrings with pendants and a ring on the left hand fourth finger. The shoe, with shoelaces on the entire top, comes as an interesting additional detail of the figure depicted beneath the long dress.

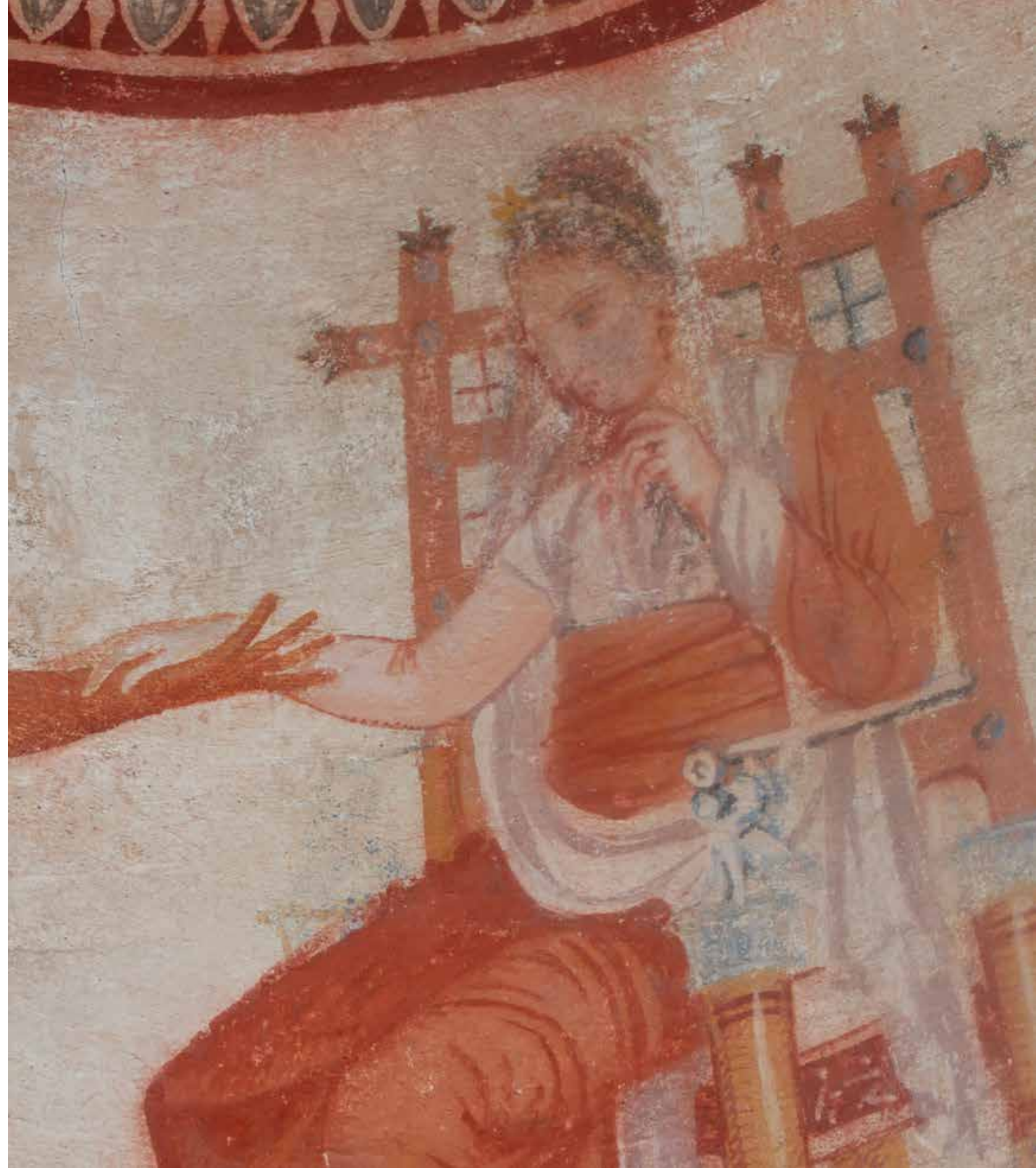
The women playing the trumpets and the ones carrying toilet caskets are dressed in long chitons with a large apoptygma and short sleeves, fastened at the waist (fig. 5). The fabric is white in colour with a wide front stripe in two shades of red. All of them have their hair short and curly. The women are decorated with necklaces and a bracelet on each hand. Those of them with caskets have earrings, and the one carrying a pyxis, probably of a higher rank – a golden diadem as well.

The outfit of the woman holding a tray with pomegranates is different from the rest. She wears a peplos of red fabric with a wide white central stripe and a thin red band around the neckline. The garment falls freely down as the back part of the apoptygma is pulled up to cover the head.

Alongside the clothing and jewels of the noble Thracian ladies during the Hellenistic Age, the mural also presents exquisite silver pyxis with figural ornaments and a casket (*κιβώτιον*). The depicted type of pyxis does not have any parallel among the vessels

Обр. 4. Жена, седнала на трон. Стенопис в куполното помещение на Казанлъшката гробница, детайл.

Fig. 4. Woman seated on a throne. Wall paintings in the dome chamber of Kazanlak Tomb, detail.

Обр. 5. Стенопис в куполното помещение на Казанлъшката гробница, детайл.

Fig. 5. Wall paintings in the dome chamber of Kazanlak Tomb, detail.

Тя е облечена в пеплос от червен плат с широка бяла централна ивица и тънка червена лента около деколтето. Дрехата пада свободно надолу, като задната част на апоптюгмата е издърпана нагоре, за да покрие главата.

Стенописът, наред с облеклото и накитите на знатните тракийци през ранноелинистическата епоха, представя и изискана сребърна пиксида с фигурални изображения и сандъче (*κιβώτιον*). Този тип пиксида няма паралели сред съдовете открити в Тракия, докато за разпространението на подобни правоъгълни сандъци свидетелства екземплярът, открит в Омуртагова могила в Свещари.

Пеплос, хитон и химатион: женското облекло в древна Гърция

Изображенията на жени върху стенописите от Казанлъшката гробница (обр. 4, 5), както и върху хидрията от Арабаджийската могила в Дуванли (кат. № 58), върху капака от лекануга и лекита от Аполония (дн. Созопол) (кат. № 63, 64) добре илюстрират конструкцията и начина на носене на трите основни вида гръцка женска дреха, за които споменават античните автори: пеплос (*πέπλος*), хитон (*χιτών*) и химатион (*ἱμάτιον*). Пеплосът представлява едно цяло правоъгълно вълнено платно, което обхваща отстрани фигурата и остава открити ръцете. При това платът се захваща с игли над раменете и остава отворен от едната страна на тялото. Почти винаги пеплосът се носи с прегъване в горната част – апоптюгма (*ἀποπτύγμα*). По този начин се оформя дълбока висяща плоха

discovered in Thrace so far, and a similar rectangular casket has been discovered in Omurtagova Tumulus in Sveshtari.

Peplos, chiton and himation: female clothing in Classical Greece

The representations of women on the murals of the Kazanluk tomb (fig. 4, 5) as well as on the hydria from Arabadzhiska Tumulus in Duvanli (cat. N 58), on the lid of the lekaniis and the lekythos both from *Apollonia* (today's Sozopol) (cat. N 63, 64) illustrate clearly the construction and the manner of wearing all the three main kinds of female clothing described by the ancient chroniclers: peplos (*πέπλος*), chiton (*χιτών*) and himation (*ἱμάτιον*).

The peplos looks like a rectangular woolen cloth enwrapping the figure and leaving the arms uncovered. The fabric is fixed by pins above the shoulders and remains open at one of the sides of the body. Almost in all of the cases the peplos lies folded on top – апоптюгма (*ἀποπτύγμα*). Thus deep pleats appear at both front and back that might be falling down freely or – if they are long enough, might be fastened at the waist together with the main part of the garment. Unlike the peplos, the chiton is composed of two rectangular pieces of linen sewn together at both sides. The upper part of the garment is joined by a number of buttons above the shoulders or sewn again. The openings for the arms are at the upper side or along the vertical line between both pieces of cloth the latter case giving a greater length of the sleeve. Similarly to the peplos, possibly an excess piece of fabric is folded over the main garment. The chiton is tightened at the waist or cross-like through

пред гърдите и зад гърба, която може да е оставена да пада свободно или, ако е достатъчно дълга, да бъде привързана в кръста заедно с основната част от дрехата. За разлика от пеплоса, хитонът е затворена дреха от две правоъгълни парчета ленен плат, които са защити странично, а по горната линия на свързване има редици от копчета над раменете или отново шеф. Отворите за ръцете може да са от горната страна или да се оставят във вертикалните линии на съединяване на двете платна, което дава по-голяма дължина на ръкава. Подобно на пеплоса, възможно е от горната страна да се остави свободна част, прегъната върху основната дреха. Хитонът се пристяга към тялото през кръста или кръстосано през гърдите и раменете, като се спуска обилно на фини тесни гънки. Това че е тънък и в голяма степен прозрачен, го прави най-често долна дреха, която се носи заедно с платна мантия – химатион, а в по-редки случаи и с пеплос. Химатионът представлява дълго платно, което се увива около тялото по различен начин според необходимостта и предпочитанията. Най-често то минава пред гърдите и над лявата ръка, за да може дясната да е свободна.

the chest and the shoulders, and is falling down in plenty of fine narrow folds. Being thin and rather transparent, it is oftenest worn as undergarment with a thick mantle above – himation, occasionally with a peplos as well. The himation is a long cloth wrapped around the body in various ways according to the need and preferences. Usually it runs across the chest and the left arm to leave the right arm free.

Аристократичният женски накит в Тракия през V – I в. пр. Хр.

Ранната класическа епоха (V в. пр. Хр.) е период на разцвет и политическа мощ на новосъздаденото в Тракия Одриско царство. Самочувствието и големите възможности на тракийската аристокрация се изразяват в невиджани до тогава по своето великолепие и изящество скъпоценни предмети. Ювелирната мода е представителна и бляскава. Създават се нови златни украси – инсигнии на властта.

През V в. пр. Хр. репертоарът от накити се променя почти изцяло, навлизат нови форми, непознати дотогава в Тракия. Накитите, носени и от мъже и от жени, са изящни и изцяло изработени от злато, често украсени с филигран и грануляция. Аксесоарите към дрехата също се променят – многообразието от фибули от предишната епоха постепенно се заменя с унифицирания „тракийски тип“ фибула, характерен за цяла Тракия. Церемониалната дреха, шита и прикрепена на отделни места с фибули, е украсена със златни нагръдници. Открояват се трите извънредно богати женски погребения в могилите Кукува, Мушовица и Арабаджийска от некропола при с. Дуванли, Пловдивско. Местоположението на златните накити в могилите Мушовица и Арабаджийска позволява да се направи хипотетична реконструкция на представителната украса. Около главата са открити десет изящни халки. В гръцкия свят те са известни като обеци, носени като чифт, докато тук те са многобройни и свързани в украса от халки с омеговидни висулки в краищата, спускаща се от челото към слепоочията. Тази оригинална украса за глава се среща и в богатото погребение в Кукува мо-

The aristocratic ladies' jewelry in Thrace in the 5th – 1st c. BC

The Early Classical Age (5th c. BC) was a time of flowering and political might of the newly established in Thrace Odrysian Kingdom. The confidence and greater opportunities of the Thracian aristocracy found their manifestation in precious objects till then unseen in splendour and grace. The jewelry fashion was representative and glamorous. New golden decorations were created – insignia of power.

In the 5th c. BC the repertoire of jewelry was changed almost entirely, and some new models were introduced till then unknown in Thrace. The jewels worn by both men and women were artistically made all of gold often decorated with filigree and granulation. The garment accessories also changed – the variety of fibulae from the previous age was gradually replaced by a uniform *Thracian* type of fibula peculiar of whole Thrace.

The ceremonial outfit sewn and fastened at certain spots with fibulae was decorated with golden pectorals. The three remarkably rich women's graves in the tumuli of Kukuva, Mushovitsa and Arabadzhiyska in Duvanli necropolis, Plovdiv region, stand out among the others. The position of the golden pieces in Mushovitsa and Arabadzhiyska Tumuli gives us the chance to draw a hypothetical reconstruction of the formal hair dress. Ten refined rings have been found around the head. In the Greek world they are known as earrings worn in pairs. Nevertheless, here they are numerous and connected within a decoration of hoops with omega-like pendants at the ends falling down from the forehead to the temples. The same original head decoration is also present in the richly furnished grave in Kukuva Tumulus (cat. N 36, 37) (fig. 6). The head decorations have been combined with necklaces of beads (cat.

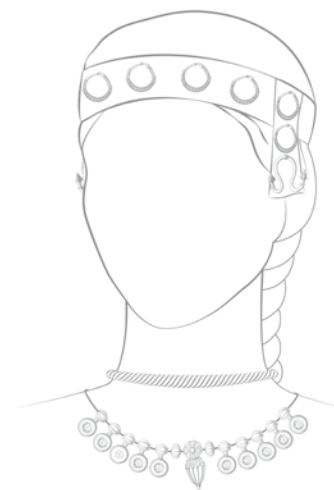
№ 36, 37) (обр. 6). Украсите за глава са съчетани с огърлицы от мъниста (кат. № 39), а в погребението от Кукува могила комплектът от златни накити е допълнен с торква (кат. № 38), масивни гривни (кат. № 42) и пръстени (кат. № 43). В трите погребения е открит златен нагръдник (кат. № 35), пришит или прикремен с фибули към дрехата, в областта на гръдите. Композицията от накити от Дуванли се запазва в традицията на Одриското царство век и половина и се среща отново в ранноелинистическата епоха в могила IX от некропола на *Севтополис*. Тази консервативност е още едно указание за аристократичния характер на накитните украси през класическата епоха и стойността им на инсигния на властта.

През втората половина на IV в. пр. Хр. изворите за ювелирната мода се увеличават многократно. Образите на богини и митологични персонажи върху паметниците на тореваката свидетелстват, че накитите са неизменен атрибут на жената. Постепенна промяна на обществената структура намира отражение в женския накит: единични златни накити се откриват в по-голям брой гробни комплекси, накити се изработват и от сребро, известни типове се имитират и от бронз. През този период има новости и в костюма на тракийката. Заедно с шитите и прикремени с фибули дрехи се срещат и други, повлияни от гръцкия костюм, в чиято украса присъстват златните копчета (кат. № 44) и орнаментирани златни пластинки (кат. № 45) (обр. 7). Традиционната украса на церемониалната тракийска дреха – нагръдниците, постепенно отмира. Новите инсигнии са златните венци, каквито носи и жената на владетеля в стенописа на Казанлъшката гробница (обр. 4).

N 39), and the set of golden jewels in Kukuva Tumulus grave comprises also a torque (cat. N 38), massive bracelets (cat. N 42) and finger rings (cat. N 43). The three graves contained a golden pectoral (cat. N 35) that was stitched or attached to the garment with a fibula on the chest. The composition of jewels from Duvanli had been preserved in the tradition of the Odrysian Kingdom in the course of century and a half. It appeared once again in the Early Hellenistic Age in Tumulus IX in the necropolis of *Seuthopolis*. This conservatism is an indication of the aristocratic nature of the decoration in the Classical Age and its value of insignia of power.

In the second half of the 4th c. BC the sources illustrating the jewelry trends increased highly. The portraits of goddesses and mythological personages on pieces of toreutics show that the jewels were a constant attribute of women. The gradual change of the social structure reflected in the women's decoration: single golden jewels have been found in a larger number of graves; the jewels have been made of silver as well, and certain types have been imitated in bronze. In the same age some new elements came with the attire of the Thracian women as well. Alongside the garments sewn and fastened with fibulae, some others also appeared influenced by the Greek costume decorated with golden buttons (cat. N 44) and ornamented golden lamellae (cat. N 45) (fig. 7). The traditional decoration of the ceremonial Thracian outfit – the pectorals, gradually faded away. The golden wreaths became the new insignia crowning also the king's wife in the mural of Kazanlak Tomb (fig. 4).

The traditional ceremonial head decoration was preserved during the 4th – 3rd c. BC. However, some changes also happened in the women's jewelry. Fashionable decorations peculiar of the cosmopolitan Hellenistic world came to Thrace. The trendy set of earrings

Обр. 6. Хипотетична възстановка на накитите от Кукува могила, Дуванли.
Fig. 6. Hypothetical reconstruction of the jewels from Kukuva Tumulus, Duvanli.

Обр. 7. Мъж и жена, облечени в богато украсени дрехи. Първата половина на IV в. пр. Хр.
Fig. 7. Man and woman dressed in decorated clothes. First half of the 4th c. BC.

През IV – III в. пр. Хр., традиционните церемониални накити за глава се запазват. Едновременно с това в женския накит настъпват промени. В Тракия навлизат модни накити характерни за космополитния еленистически свят. Модният комплект от обеци с лъвски глави и озърлица от мъниста носят както одриските аристократки в *Севтополис* и в района на дн. Мезек, Свиленградско, така и гръцките жени от крайбрежните градове (кат. № 49). Други известни модели на гръцкото ювелирство се срещат в определени центрове, един пример са изячните „ионийски тип“ обеци от диск и лагидка с висулки (кат. № 46). През този период в женския накит настъпва и друга важна промяна. Полихромните ефекти стават популярни в украсата на златните накити чрез емайл и инкрустация на цветни камъни и стъкло (кат. № 56). Новият стил доминира през III – I в. пр. Хр., но се извява главно в крайбрежните елински градове, които следват ритъма на развитие на гръцката ювелирна мода. Тя е в разцвет в *Месамбрия* (дн. Несебър), където са на мода обеци, с глава на менада (кат. № 52) и озърлици със закопчалки с глава на лъв-грифон (кат. № 53), озърлици с полихромна украса, както и елегантни змиевидни пръстени (кат. № 55) и пръстени с кабошони. Оригинален аксесоар към дрехата, характерен само за *Месамбрия* е аграфата – орнаментирана пластинка от злато, сребро или бронз, прикрепена към дрехата с фибула (кат. № 51). Наред с представителните накити, месамбрийките носят и многоцветни нанизи от разноцветни стъклени мъниста с висулка с форма на човешка маска – амулет (кат. № 54).

Съчетанието от злато и полихромни ефекти характеризира и разкошните

with lions' heads and necklace of beads decorates the noble ladies in *Seuthopolis* and from the area of today's Mezek, Svilengrad region, as well as the Greek ladies from the seashore towns (cat. N 49). Some other models of the Greek goldsmith's art are known from certain centres as for example the graceful *Ionian type* of earrings of a disc and boat with pendants (cat. N 46). Still another important change occurred in the female jewelry. The polychrome effects became popular in the decoration of the golden pieces by enamel and inlays of colourful stones and glass (cat. N 56). The new style domineered during the 3rd – 1st c. BC although it manifested mainly in the seashore Hellenic towns that followed the rhythm of development of the Greek vogue. It was in bloom in *Mesambria* (today's Nesebar). There they considered stylish earrings with a head of Maenad (cat. N 52), necklaces fastened with a head of lion – griffin (cat. N 53) or with polychrome decoration, elegant serpent-like finger rings (cat. N 55) and rings with cabochons. An original accessory peculiar only of *Mesambria* was the agrafa – an ornamented plate of gold, silver or bronze attached to the garment with a fibula (cat. N 51). Alongside the formal jewels, the Mesambrian ladies wore also strings of colourful glass beads with pendants in the shape of a human mask – amulet (cat. N 54). The combination of gold and polychrome effects features also the gorgeous sets of golden jewels of the noble Thracian ladies from the coast. *Leseskepra*, a rich Thracian from *Anhialo* (today's Pomorie, Burgas region) possessed two sets of jewels: earrings with figures of sphinx combined with a necklace – band with pendants and also earrings and necklace with heads of lynx decorated with inlaid cabochons of coloured glass. Her jewels are a perfect work of art from the 2nd c. BC – AD 1st c.

комплекти от златни накити на знатните тракийци от крайбрежието. *Лесескелра*, богата тракийка от *Анхиало* (дн. Поморие, Бургаско), притежавала два комплекта от накити: обеци с фигурки на сфинкс в съчетание с огърлица лента с висулки, както и втори комплект от обеци и огърлица с глави на рис, украсени с инкрустирани кабошони от цветно стъкло. Нейните бижута са свършени произведения на ювелирното майсторство от периода II в. пр. Хр. – I в. През периода от средата на III – I в. пр. Хр. женските накити от вътрешна Тракия се различават от тези на мода по крайбрежието. Традиционните в предишните два века обеци, огърлицы и пръстени губят популярността си. Единичестката ювелирна мода постепенно отстъпва пред влиянието на *латенска* Европа в резултат на динамичните контакти между траки и келти. Многобройни накити от сребро, открити предимно в сѳкровища или в малки депозити в земята, представляват съчетание между местните единичестчески традиции с тези на келтския свят. В накитните комплекти на местните аристократки присѳстват торквите, гривните – отворени, затворени и спираловидни, различни верижки и халки. Същите украси носи и тракийската богиня, изобразена върху фалерата от сѳкровището от Галиче, Монтанско (кат. № 57). Характерен аксесоар за дрехата остават фибулите. През този период тракийският тип фибула е заменена от множество местни и вносни *латенски* форми. Някои от тях са характерни за севернодунавските сѳкровища от накитни предмети, докато други са местни хибридни форми, формиращи репертоара на тракийското късноелинистическо ювелирство.

In the course of mid 3rd – 1st c. BC the female jewels from the inland Thrace were different from the fashionable ones along the coast. The earrings, necklaces and finger rings traditional during the previous two centuries lost their popularity. The Hellenistic jewelry trends gradually gave way to the influence of *La Tene* Europe as a result of the dynamic contacts between Thracians and Celts. Numerous jewels of silver discovered mainly in hoards or in small deposits into the ground represent a combination between local Hellenistic traditions and the Celtic world. The jewelry of the local noble women consists of torques, bracelets – opened, closed and spiral-shaped, various chains and rings. The Thracian goddess depicted on the phalera from the Galiche Treasure, Montana region, wears the same decoration (cat. N 57). The fibulae remained a featuring garment accessory. During this period the Thracian type of fibula was replaced by many local and imported *La Tene* shapes. Some of them are characteristic of the Middle Danube hoards of jewels, and others represent local hybrid shapes composing the repertoire of the Thracian Late Hellenistic bijouterie.

Beauty care

From the necropoleis in inland Thrace dated to the Classical and Early Hellenistic times come elegant imported bronze mirrors and incense containers made of glass and alabaster. Such are the examples from the rich female burial in the Mushovitsa Tumulus in Duvanli (cat. N 59-61). The splendid *pyxis* – a casket for keeping jewelry and cosmetic substances, an exclusively female attribute – has been discovered in the tomb of Golyama Kosmatka Tumulus near Shipka, Stara Zagora region (cat. N

Гружата за красотата

От некрополите от вътрешна Тракия от класическата и ранноелинистическата епоха произлизат изискани вносни бронзови огледала и сѳдове за благовония от стъкло и алабастър. Такива са екземплярите от богатото женско погребение в Мушовища могила в Дуванли (кат. № 59-61). Великоленната *пиксига* – кутия за съхранение на накити и козметични вещества, изключително женски атрибут – е открита в гробницата в могилата Голяма Косматка край Шипка, Старозагорско (кат. № 62). Изработена е от сребро с позлата и копира формата на средиземноморската мида *Pecten jacobaeus*. Със своята изящна украса от 11 сребърни розети, *пиксигата* се нарежда сред шедьоврите на античната тореутика. Смятана за символ на плодородието и свързана с култа към Афродита, при-

62). It is made of silver gilt and imitates the shape of the Mediterranean mussel *Pecten jacobaeus*. With its elegant decoration of 11 silver rosettes, the *pyxis* is among the masterpieces of ancient toreutics. Believed to be a symbol of fertility and associated with the cult of Aphrodite, the presence of this scallop in the tomb of Seuthes III makes possible the hypothesis that it has belonged to Berenike, the Macedonian princess and wife of the king. Many toilet items relating to beauty care have become known from the necropolis of *Apollonia Pontica* (today's Sozopol), the colony of Miletus. They belong to the grave goods left for young women mainly between 21 and 35 years of age.

In the course of the 5th and 4th c. BC the rich Apollonian ladies employed a series of cosmetic substances evidence of which are the surviving remains of white, red, yellow and blue inorganic pigments and black

Обр. 8. Жени с тоалетни принадлежности и воал. Стенопис в куполното помещение на Казанлъшката гробница, детайл. Fig. 8. Women with toiletries and a veil. Wall paintings in the dome chamber of Kazanlak Tomb, detail.

съствието на раковината в гробницата на Севт III, прави възможна хипотезата за принадлежността ѝ на Беренике, македонска принцеса, съпруга на владетеля. Множество тоалетни принадлежности са открити в гробовете от V и IV в. пр. Хр. в некропола на милетската колония *Аполония Понтика* (дн. Созопол). Те принадлежат към гробния инвентар на млади жени, предимно на възраст между 21 и 35 г. Запазените остатъци от бели, червени, жълти и сини, неорганични пигменти и черни, органични вещества в съдове, традиционно предназначени за тяхното съхранение – пиксиди, изработени от различни материали (кат. № 68, 69), леканиди, тоалетни кутии, малки по размер панички (кат. № 70), миди от видовете *Acanthocardia aculeata* и *Mytilus edulis* Linne (кат. № 71), свидетелстват, че аполонийките прибягвали до употребата на кремове, помади и козметични субстанции, за да прикрият някои несъвършенства или да подчертаят своята красота. Церуситът (*ψιμίθιον*) служил за избелване на лицето. Този пигмент, най-често споменаван в античните извори, бил широко използван през античността, като не е било известно, че е силно отровен и предизвиква по-бързо стареене на кожата. Целестинът или калцитът са негови по-евтини и по-достъпни заместители. Жените освежавали своите скули и подчертавали устните си с помощта на редица червени субстанции: жълта и червена охра (*μίλτος*), цинобър (*κιννάβαρι*), реалгар, както и пигменти, извлечени от растения и плодове. Върху клепачите поставяли зелени и сини пигменти – „египетско синьо“ (*κύανος*). За подобряване вида на кожата те използвали различни помади и маски, съдържащи пчелен восък и зехтин. Сред тоалетните принадлежности, използвани от аполонийките, заедно с огле-

organic substances found in containers traditionally designed for their storage. To highlight their beauty the ladies used creams, ointments and some cosmetic substances carefully kept in special containers – pyxides made of various materials (cat. N 68, 69), lekanides, toilet boxes, bowls small in size (cat. N 70), and sea shells of *Acanthocardia aculeata* and *Mytilus edulis* Linne species (cat. N 71). The pigment oftenest mentioned in the ancient chronicles is cerussite (*ψιμίθιον*) good for whitening the complexion. It was widely in use during the Greek antiquity without knowing its very poisonous nature that causes more rapid aging of the skin. Celestine or calcite were cheaper and more affordable substitutes. The women refreshed their cheekbones and accentuated their lips with the help of a series of red substances: yellow and red ochre (*μίλτος*), vermilion (*κιννάβαρι*), realgar, as well as some pigments extracted from plants and fruits. The eyelids were decorated with green and blue pigments – *Egyptian blue* (*κύανος*). Various ointments and face masks containing beeswax and olive oil served to improve the look of skin. Among the implements used by the Apollonian ladies besides mirrors and combs, are spatulas, brushes, strigils, tweezers, small scissors and toilet knives (cat. N 72-77). Mirrors made of bronze with highly polished surface in order to reflect appear also among the gifts accompanying the Apollonian women in their afterlife (cat. N 77). Some of the more luxurious pieces have their lower part of the reflecting disk decorated with floral ornaments. Often a metal handle has been attached to it as the ones found in Mushovitsa Tumulus, and in the ancient necropolis of *Mesambria* (cat. N 78). Eventually the handles have been made of bone or wood found with the mirrors in the necropolis of *Apollonia*.

далата и гребените се нареждат лъжички, четки, пинсети, стригили, ножички и малки ножове (кат. № 72-77). Огледалата, чиято повърхност била силно полирана, за да може да отразява, са изработени от бронз (кат. № 72). При по-луксозните екземпляри долната част на отразяващия диск е декорирана с растителни орнаменти. Често към него е прикрепяна дръжка от метал, каквато е открита при екземплярите от Мушовица могила и от античния некропол на *Месамбрия* (кат. № 78). От кост или дърво, са тези намерени при огледала от некропола на *Аполония*. Важно място сред гробните дарове в некропола на *Аполония* заемат съдовете за благовонни масла. Те изпълнявали, по елински обичай, определена роля в погребалния ритуал и се срещат в гробни комплекси на жени както и на мъже. Голямо е разнообразието на техните форми: лекити (кат. № 64, 65), арибали, алабастрони (кат. № 66, 67), амфориски и унзвентарии. Изработени са от глина, стъкло, алабастр и метал.

Fragrant oils and the containers for their storage have played an important role among the grave goods in the necropolis of *Apollonia*. According to the Hellenic custom they played a certain role in the burial ritual appearing in both male and female graves. The container shapes are in a great variety: lekythoi (cat. N 64, 65), aryballoi, alabastrons (cat. N 66, 67), amphoriskoi and unguentaria. They have been made of clay, glass, alabaster or metal.

ДНЕС КАКТО В МИНАЛОТО:

Тракийките и техните татуировки

В гръцки рисувани вази, най-вече в сцени с убийството на Орфей от тракийки, се появяват женски изображения с шарки по тялото. Значението на татуирането като цяло се отнася към култови практики на свързване с надчовешки сили. Гръцките керамографи обаче използват татуировките преди всичко като белег за етническа принадлежност – те се срещат и в жанрови композиции, при изображения на тракийски робини. Ивици с прави и коси линии, вълнисти мотиви и зиг-заг, точки, розети, силуети на животни, влизат в репертоара от украси, които често заемат плътно ръцете, врата и краката на тези женски фигури. Успоредни черти често се комбинират със силуети на животни – змии, сърни или елени (обр. 9).

TODAY AS IN THE PAST

Tattoos of the Thracian women

Some Greek painted vases from the Classical Age and mainly in scenes of the murder of Orpheus by Thracian women, display female representations with patterns on the body. As a whole the meaning of tattooing refers to cult practices related to superhuman powers. The Greek vase painters, however, use the tattoos mainly as an ethno defining feature – they appear in certain genre compositions depicting female Thracian slaves. Strips with straight and oblique lines, wavy patterns and zig-zag, dots, rosettes, and silhouettes of animals compose the repertoire as the tattoos usually cover the hands, the neck and the legs of the women’s figures. Parallel lines are often combined with silhouettes of animals – snakes, does and deer (fig. 9).

Обр. 9. Татуировки на тракийки върху атическа рисувана керамика
Fig. 9. Tattoos of Thracian women on Attic painted pottery.

През първата половина на I в. сл. Хр. земите на дн. България стават част от Римската империя, като административно са разделени на две провинции – Мизия и Тракия, разположени съответно на север и на юг от Стара планина. Влиянието на Рим намира отражение и в женския начин на живот като вече столицата на империята определя промените и развитието на модата.

During the first half of the 1st c. AD the territory of present day Bulgaria became part of the Roman Empire, divided into two provinces – Moesia and Thrace, situated north and south of the Balkan Range respectively. The impact of Rome reflected also on women’s lifestyle. Rome was now the centre that determined the changes and evolution in fashion.

THE IMPACT OF ROME

ВЛИЯНИЕТО НА РИМ

Female beauty in ancient Rome

Женската красота в древен Рим

Според традиционната римска представа от времето на Републиката (края на VI – края на I в. пр. Хр.) красотата и привлекателността на една жена се определят преди всичко от нейното поведение в семейството и обществото. За най-хубави украшения са считани скромността и целомъдрието. Любовта към семейния живот и грижата за близките са отличителните качества на уважаваните матрони. Всекидневното на жената у дома, далече от проблемите на обществения живот, е причина античните автори да не говорят много за физическата ѝ кра-

In the days of the Republic (end of the 6th – end of the 1st c. BC) the traditional Roman conception of the beauty and charm of a woman were based mainly on her behaviour in family and society. Her modesty and virtue were believed to be her most beautiful decoration. The care for the family life and loved ones were the distinctive qualities of an esteemed matron. The everyday life of the woman at home away from the public bustle seems to be the reason the ancient chroniclers rarely mention her physical beauty preserved only for the eyes of her husband. The tradition dictates that the Roman ladies have to be socially isolated. The Roman morals find expression in matron’s garments too as the meekness has to be readable on her figure.

сома, която е само за очите на нейния съпруг. Традицията повелява римлянките да бъдат социално скрити. Римският морал намира израз и в грехата на матроната, защото скромността трябва да бъде „четима“ върху тялото. Затова главата е покрита, а *stola*, *palla* и *vittae* не са само части от облеклото, но и знаци на скромност.

Историческият преход от Република към Империя е свързан с все по-смелото заявяване на обществената позиция на жените, което до голяма степен „нарушава“ обичаите на предците. Накитите се превръщат в знаци за престиж и висока обществена позиция на жената, която иска да получи социална „видимост“. Привлекателният външен вид, модерните дрехи и скъпите бижута – това е „светът на жените“ и начините им да създават лично пространство около себе си и да се радват на вниманието и възхищението на хората. Много често накитите са използвани да визуализират богатство, социално положение или лично влияние и с това да осигурят почит, а вероятно и зацита на публични места.

Жените в римското общество са част от сложен социален организъм, който дълго време се опитва да не се променя, опирайки се на стари традиции и заветни обичаи от предците. *Красивите жени играят*, както казва Овидий, а ролята на красотата често доминира в този социален театър.

Туника, стола, пала: новата мода от Рим

Туниката (*tunica*) е римският вариант на гръцкия дорийски хитон и е най-разпространената дреха сред тези, носени по тялото – *amictus*. Тя е гладка и тясна и не

For that reason her head was covered, and *stola*, *palla* and *vittae* were not only elements of her attire but also marks of modesty.

The historical transition from Republic to Empire was connected with increasingly bold expressions of social position of women that broke largely the manners of the ancestors. The jewels were transformed into clear signs of prestige and high social position of a woman who sought to get public recognition. Attractive look, modern outfit and expensive jewelry became the world of ladies and their manner to create their personal space, and to enjoy the attention and admiration of people around them. Often the jewels served to signify the wealth, social status or personal influence thus assuring respect and probably protection in public settings.

The women in the Roman society were an element of complicated social structure that tried hard not to change for long time grounding on ancient traditions and customs bequeathed by ancestors. *The beautiful women play*, as Ovid tells, and the role of beauty often dominates in this social theatre.

Tunica, stola and palla: the new fashion of Rome

The tunic (*tunica*) is the Roman version of the Greek Dorian chiton. It was the most widely spread among the clothes worn on the body – *amictus*: smooth and narrow, without a belt. The tunic never drapes as the chiton does with its hem and pulled over the belt. Still another essential difference is the way they make it – a rectangular piece of fabric with an opening for the head in the middle. As late as the 3rd c. it replaced entirely the chiton in all the Roman provinces Greece including.

Thanks to the surviving pieces from Fayum in Egypt we can trace the development of the tunic to the dalmatic. It illustrates the spread of

се препасва с колан. Туниката никога не се драпира като хитона с неговия подгъв и издърпване над колана. Друга съществена разлика е, че се изработва от едно правоъгълно парче плат, в средата на което е направен отвор за главата. Едва от III в. нататък тя измества напълно хитона във всички римски провинции, включително и Гърция. Благодарение на запазените екземпляри от Фаюм в Египет, може да се проследи развитието от туниката към далматиката. То намира израз в разпространението през III в. на туниката с дълъг ръкав (*tunica manicata*), наречена по-късно *dalmatica*.

Столата (*stola*) е вариант на гръцкия йонийски хитон. Тя е дълга до земята, сравнително широка, без подгъв на раменете, но със защити или закопчани къси ръкави. Най-често е препасвана под гърдите, по-рядко в кръста. Това именно е официалното облекло на римските матрони. През I в. много често върху столата се носи тясна дреха, изработена от фина вълна и закопчана на раменете, която се нарича перонатрис (*peronatrix*).

Палата (*palla*) е предпочитаната от римските жени горна дреха – *indumentum*. Тя е намалена версия на гръцкия химатион. Нейната употреба не налага сложна драпировка и поради това е значително по-практична.

Статуарните изображения на жени от територията на дн. България нямат съществено значение за определяне нивото на възприемане на римската мода. Обикновено те повтарят скулптурните типове известни като *Голяма и Малка Херкуланка*, които са реплики на произведения на Праксител. Типът *Голяма Херкуланка* представя жена, облечена в дълъг до земята хитон и химатион, придържан с дясната ръка пред гърдите,

the tunic with long sleeves (*tunica manicata*) in the 3rd c., later known as *dalmatica*.

The stola (*stola*) is a version of the Greek Ionic chiton. It is long to the ground, comparatively loose fitting, without any hem at the shoulders but with stitched or buttoned short sleeves. In most of the cases it is girdled below the breast and rarely at the waist. This was exactly the formal outfit of the Roman matrons. In the 1st c. they often put a narrow dress over the stola, made of fine wool and buttoned at the shoulders, known as *peronatrix*.

The Roman ladies preferred the *palla* as an overcoat – *indumentum*. It is a reduced version of the Greek himation. The palla does not require a complicated draping and thus makes it considerably more practical.

The statues of women from the territory of today's Bulgaria do not illustrate well enough the level of perception of the Roman fashion. Usually they repeat the statuary types known as *Large* and *Small Herculanum*, a replica of works of Praxiteles. The type of *Large Herculanum* depicts a woman dressed in a chiton long to the ground and himation as she holds it in front of her chest with her right hand and its other end is wrapped around her left hand (fig. 10). The type of *Small Herculanum* differs only in the drapery of the himation thrown over her right shoulder and held by her hand at the left one.

Data of the female clothing in Moesia and Thrace come from the tombstones. They show that the classical Greek style remained in fashion along the Black Sea coast and in Thrace in the course of the 1st – 3rd c. The women wear long chitons girdled below the breast and himations thrown over the head and covering the right arm. The servants depicted on the tombstones also have chitons on as the women are girdled at the waist and have a very long hem reaching the middle of the thigh.

The Greek vogue penetrated in Thrace as early as the Early Hellenistic Age and the frescoes in

а другият край увит около лявата ръка (обр. 10). Типът *Малка Херкуланка* се различава от горния само по драпирането на химатиона, праметнат през дясното рамо и придържан с ръка на лявото.

Данни за женското облекло от Мизия и Тракия ни предоставят надгробните паметници. Те показват, че през I – III в. по Черноморието и в Тракия се запазва класическата гръцка мода. Жените са облечени с дълги хитони, при които личи препасването под гърдите, и са заметнати през главата с химатион, който скрива дясната ръка. При изображенията на слугите върху надгробните плочи личи, че и те носят хитони, като женските са препасани в кръста и имат много дълъг подгъв, който достига до средата на бедрата.

Гръцката мода широко навлиза в Тракия още през ранноелинистическия период, като най-ярък пример за това са фреските от Казанлъшката гробница (обр. 4, 5, 8). Тази традиция, изразена в класическата драпировка на хитона и химатиона и в използването на елинското двупластово облекло, се запазва чак до късната античност.

Женската носия, показана върху паметниците от долините на р. Струма и на р. Места се състои предимно от хитон и химатион, драпиран по класическия начин, но тук се улавят и нови елементи в облеклото. В надгробна плоча от село Враня, Благоевградско, седналата женска фигура е в дългоръкавна туника, върху която е облечена дреха без ръкави от рода на перонатриса. И двете са препасани под гърдите с усукан колан с две презрамки.

Друга характерна особеност на района е използването на забрадки, изобразени върху надгробни паметници от Мелник. Те са завити около главата и покриват

Kazanlak Tomb are to be the best example (fig. 4, 5, 8). This tradition expressed in the classical drapery of the chiton and himation as well as in the Hellenic double-layered clothing was in use till the Late Antiquity.

The female costume represented on the monuments from the Struma and Mesta Rivers Valleys is composed mainly from chiton and himation draped in the classical style although some new elements are also in sight. The tombstone from Vranya, Blagoevgrad region, shows a seating woman in a tunic with long sleeves and a sleeveless garment over it of the kind of *peronatrix*. Both pieces are fastened below the breast with a twisted belt with two straps.

Still another characteristic feature of the region comes to be the head cloth represented on tombstones from Melnik. It is wrapped around the head and covers entirely the hair and part of the forehead.

The peculiar Roman fashion came to the large cities in Moesia Inferior in the 2nd c. consisting of *tunic* or *stola* and *palla*. From the 2nd c. on a characteristic feature of the overcoats in Northern Bulgaria is the lack of the classical drapery. Usually the coat is small in size and often does not cover the head of the female figures. The tunics with long sleeves spread in the 3rd c., later called *dalmatics*. The long tunic covered with a second one loose fitting and long to the ground known as *colobium* appeared in the mid and second half of the 3rd c.

The lady and her maids in the frescoes of Silistra Tomb

The murals in Silistra Tomb are a magnificent illustration of the vogue in hairstyles and clothing in the first half of 4th c. (fig. 11).

изцяло косата и част от челото.

През II в. в големите градове на Долна Мизия навлиза типичната римска мода, която се състои от туника или стола и пала. От II в. нататък характерна особеност на връхните облекла в земите на днешна Северна България е липсата на класическото драпиране. Обикновено връхната наметка е с малки размери и при женските изображения често не е праметната през главата. През III в. се разпространяват дългоръкавните туники – далматики. Появява се и характерното за средата и втората половина на III в. облекло, което се състои от дълга туника, върху която се облича втора, широка и дълга до земята, наречена колобиум (*colobium*).

Господарка и прислужници в Силистренската гробница

Великолепен пример за дрехите от първата половина на IV в. са стенописите в Силистренската гробница (обр. 11). Човешки фигури в цял ръст, изобразени в пана върху южната, западната и северната стени на гробната камера, представят своеобразна процесия на мъже и жени прислужници, носещи тоалетни принадлежности и части от облеклото на техния господар. Фигурите се отправят към него и неговата съпруга, чиито образи са представени в центъра на западната стена. Знатната дама има изразително лице и тъмна коса, покрита с фин воал и забрадка. Облеклото ѝ се състои от кафява туника с дълги ръкави, върху която има далматика в бяло, зелено и златисто. С далматика са облечени и прислужниците – червена с

Обр. 10. Статуя на жена (тип „Голяма Херкуланка“), с. Бяла Черква, Великотърновско. Средата на III в.
Fig. 10. Statue of a woman (Large Herculaneum type), Byala Cherkva village, Veliko Tarnovo region. Mid. 3rd c.

Обр. 11. Стенопис от късноантична гробница, Дуросторум (Силистра).
Fig. 11. Fresco in a Late Antique tomb, *Durostorum* (Silistra).

тъмни орнаменти и дълга с охриво-кафяв цвят. Далматиката става много популярна дреха в Римската империя през III и IV в. Носена е както от жени, така и от мъже. Представлява вид туника без колан, с допълнително пришити дълги ръкави до китките. Женската далматика е дълга до глезените и често има ивици и обшивки в контрастни цветове. Изглед от Севиля, автор на забележителния енциклопедичен труд „Етимология“, свързва името на дрехата с нейния предполагаем произход от Далмация. За популярността ѝ през късноантичния период съдим и от Едикта за цените на

Human figures in full size depicted in panels on the southern, western and northern walls of the burial chamber represent a peculiar procession of men and women servants carrying toiletries and pieces of clothes to their lord. The figures face him and his wife as the family couple takes the centre of the western wall. The noble lady has an expressive face and dark hair covered with fine veil and headscarf. She wears a brown tunic with long sleeves and a dalmatic over it in white, green and gold. Two of the maids are dressed also in dalmatics – a red one with dark ornaments and a long one ochre-brown in colour. The dalmatic became very popular in the Roman Empire in the 3rd and 4th c. worn by

император Диоклециан, който съдържа списък на далматики от лен, съставен не само според тяхното качество, но и в зависимост от мястото им на производство. Цената на далматика, за която са използвани шест унции (1 римска унция = 28,34 г) пурпурно багрило от лишеи е 4,000 денарии, докато дреха със същото количество истинско пурпурно багрило (от мидите *Murex brandaris* и *Murex trunculus*) е продавана осем пъти по-скъпо. В Едикта са посочени и цени на далматики, изработени изцяло от коприна или чиято основа и връзка са копринени.

both women and men. It is a kind of tunic unrestrained, with additionally attached long sleeves to the wrists. The female dalmatic is ankle long often decorated with strips and appliqués in contrasting colours. Isidore of Seville, author of the outstanding encyclopedic work of *Etymologiae* associates the name of the garment with its presumed origin of Dalmatia. For its value we judge also by the Edict on Maximum Prices issued by Emperor Diocletian containing a list of dalmatics made of linen referring to their quality as well as to the place of their production. The price of a dalmatic employing six ounces (1 Roman ounce = 28,34 g) of purple dye from lichens was 4000 denarii while a garment with the same amount of an original purple dye (obtained from *Murex brandaris* and *Murex trunculus* shells) was on sale eight times more expensive. The Edict indicates also the prices of dalmatics made entirely of silk or both warp and weft are silk.

Накитите – лукс, престиж и „най-добри приятели“ на жените

За разлика от скъпите дрехи, които са считани за мимолетна придобивка, накитите могат да бъдат лична собственост на жената и нейн дълготраен източник на богатство. Както отбелязва Тит Ливий, „пурпурните материи могат да се протрият и скъсат ..., но при златото няма загуба, освен цената за обработката му“, а Плиний Стари казва, че перлата е „почти вечен предмет на притежание – предава се на наследника, предлага се за публична продажба като някои поземлени имоти“.

Накитите, изработени от благородни метали и скъпоценни камъни, са едни от най-добре разпознаваемите знаци за богатство, социално положение и влияние в римското общество. Плиний Стари разказва за Лолия Паулина, съпруга на император Калигула между 38 и 39 г., която се появила на празненство „покрита със старогди и перли, подредени на редуващи се редове върху нейната глава, коса, уши, шия и пръсти.“. Описание на накити на богати матрони е направил и Петроний в „Сатирикон“ в разказа за гостуването на две съпруги на известни търговци при Трималхион. Едната носела по две гривни на ръцете и глезените и златна мрежа на косата, а другата имала голяма златна капсула на шията и перлени обеци. В Римската империя имало тенденция към увеличаване броя, масивността и пищността на украшенията. И докато портретите от I в. показват жените само с една верижка на шията, обикновено с пандантив или огърлица с камъни, то при изображенията от II в. огърлиците вече са две или три, като едната от тях винаги е украсена с големи цветни камъни. По-ранните обеци са от по една перла или

The jewelry – luxury, prestige and the women’s best friend

Unlike the expensive garments considered fleeting gain, the jewelry can be a personal property of a lady and her long-lasting source of wealth. As Titus Livy has remarked, *the purple fabrics can become frayed and ragged... but gold is no loss except for the cost to create it*; and Pliny the Elder says the pearl is almost an eternal subject of ownership... *it is passed over to the heir, it is offered for public sale as some landed estates*. The jewels made of precious metals and gems come among the best recognizable signs of wealth, social status and influence in the Roman society. Pliny the Elder talks

Обр. 12. Жена с накити. Стенопис от късноантична гробница *Durostorum* (Силистра).
Fig. 12. Woman with jewels. Fresco in a Late Antique tomb, *Durostorum* (Silistra).

златен орнамент, но с времето този накит се обогатява и често се изобразява с по три или четири висулки. Пръстените били много популярни украшения, като се смята, че Рим приема обичая за носенето им от сабините. С нарастването на любовта на римляните към лукса започнала и практиката да покриват ръцете си с пръстени. Гривните били носени предимно от жени, най-вече на ръцете, а рядко и на глезените.

Ново явление през римския императорски период били преди всичко монетите, използвани като огърлици или монтирани в медальони. Тази мода станала много популярна през III в. През римската епоха били широко разпространени обеците с полусферични цътчета, често обрамчени с тел с канелюри, напомнящи перлен орнамент (обр. 12). Инкрустирането на благородни камъни, стъкло и емайл намирало все по-голямо приложение в римското ювелирство. Гладките повърхности се разчупвали и обогатявали с различни техники като репусе, канелиране, филигран, грануляция и т.нар. техника на рязано злато (*opus interrasile*), която навлязла от Изтока, основно под влияние на Сирия. За накитите от римската епоха е характерно и използването на абстрактни геометрични форми в декорацията, както и все по-силното навлизане на полихромията.

Римските накити от територията на Балканите следвали тенденциите в другите римски провинции. Използването на по-стари форми и техники на украса са едни от основните техни характеристики. За разлика от ювелирното изкуство, глинтиката в Мизия и Тракия не се основавала на единически традиции и вероятно е възникнала като художествен занаят след включването на тези земи в рамките на Римската

about Lollia Paulina, wife of Emperor Caligula in 38 – 39 who appeared on the celebration *covered with emeralds and pearls arranged in alternating rows over her head, hair, ears, neck and fingers*. In *The Satyricon* Petronius also describes the jewelry of rich matrons narrating about the visit of two wives of well-known merchants to Trimalchio. One of them wore two bracelets on her arms and ankles and golden hairnet, and the other one had a large golden capsule on her neck and pearl earrings. There was a trend in the Roman Empire to increase the number, solidity and splendour of the decorations. The portraits from the 1st c. represent the women only with a chain usually with a pendant on the neck or with a necklace of stones, but in the 2nd c. the necklaces were already two or even three as one of them is always decorated with large colourful stones. The earlier earrings have a single pearl or a golden ornament and in the course of time this kind of jewel is enriched and often depicted with three or four pendants (fig. 12). The rings were a very popular decoration and it is believed Rome has borrowed the practice of wearing them from the Sabines. With the growing of the Romans’ love to luxury they began to cover their hands with rings. The bracelets were mainly female jewels usually worn on the arms and seldom on the ankles. A new phenomenon in the Roman Imperial period became primarily the coins as necklaces or mounted in medallions. This kind of fashion was very popular in the 3rd c. The earrings with a hemispherical pendant often lined with a fluted wire resembling a pearl ornament were widely spread during the Roman Age. The inlays of precious stones, glass and enamel became increasingly applied in Roman bijouterie. The once smooth surfaces were enriched by various techniques as repoussé, fluting,

империя. Гемите и камеите навлезли широко в произведенията на ювелирното изкуство от Долен Дунав от средата на I в. нататък. Майсторите-гравьори използвали карнеол, халцедон, хелиотроп, аметист, ахат, яспис, стъклена паста. Камеите били изработвани най-често от сардоникс. От *Нове* (до дн. гр. Свищов) разполагаме с най-много свидетелства за работа на ателиета за гравирание на полускъпоценни камъни, което е тясно свързано с изработката на изделия на ювелирното изкуство.

Ращиария (дн. с. Арчар, Видинско) вероятно е бил най-големият център на златарството в днешните български земи. Нагнис от римската вила при с. Калиманица, Монтанско, поставен в началото на III в., е сочен като доказателство за наличие на златари или майстори, свързани с обработката на злато и сребро в Монтана, на което се основава и предположението за съществуване на ювелирно ателие там. Установено е, че именно около Монтана са се намирили най-богатите златни залежи в северно-балканските земи. Злато се е добивало и в околностите на *Serdica*, както и в Горнострумската долина в областта на *Pautilia* (дн. гр. Кюстендил).

Накити от гробове на знатни жени в Тракия и Мизия

Китова могила

В Китова могила в землището на с. Крушаре, Сливенско, е открит гроб на млада благородна тракийка на възраст между 18 и 20 години. Гробът датира от втората

filigree, and granulation, and also the technique of cutwork – *opus interrasile*, coming from the East mainly under the influence of Syria. The abstract geometric shapes in decoration are also featuring of the Roman jewelry, as well as the polychromy.

The Roman charms on the territory of the Balkans followed the trends from the other Roman provinces. The employment of some older shapes and decoration techniques are among their main features. Unlike the art of jewelry, the glyptics in Moesia and Thrace was not grounded on the Hellenistic traditions and probably emerged as an artistic craft after these territories entered the Roman Empire. The intaglios and cameos were extensively present within the bijouterie along the Lower Danube River from the 1st c. on. The master – engravers used carnelian, chalcedony, heliotrope, amethyst, agate, jasper and glass paste. The cameos were made mainly from sardonyx. *Novae* (near today's Svishtov) produced the greatest number of evidence of the workshops for carving semiprecious stones closely connected with producing jewelry. *Ratiaria* (Archar village, Vidin region) was probably the main goldsmith's centre in contemporary Bulgarian territories. An inscription from the Roman villa near Kalimanitsa village, Montana region, set up in early 3rd c. is referred to as a proof of the presence of goldsmiths or artisans processing gold and silver in Montana. The text gives grounds to suggest a jeweller's atelier was working there. It has been ascertained that near Montana were to be found the richest gold deposits in the Northern Balkans. Gold has been mined also in the area of *Serdica* as well as in the Upper Struma River Valley, in the area of *Pautilia* (today's Kyustendil).

четвърт – средата на II в. Изключително високият ранг на погребаната и нейната привързаност към местната традиция са отразени чрез присъствието на златен венец и на две златни пластини с изображения на стилизирани женски глави. Венецът, направен вероятно специално за погребалния ритуал, е съставен от 54 листа, изработени от тънко златно фолио (кат. № 81). Той е бил поставен в областта между таза и стъпалата на покойната, като листата са били предварително съзнателно намачкани. Пластините, едната с ромбоидна (кат. № 82) и другата с правоъгълна форма (кат. № 83), снабдени с дупки за пришиване, са намерени в областта на шията и около левия глезен. Те вероятно са украсявали дрехата. Ромбоидната може да се тълкува като нагръдник – типична царско-жреческа инсигния за района на Тракия още от VI в. пр. Хр. Жената е съчетавала старата семейна традиция в украшенията на облеклото с новостите, дошли от Рим. Пълен комплект златни накити, характерни за епохата, я придружават в гроба: обеци (кат. № 84), огърлици, гривни и пръстени. Едната огърлица е с луцула (кат. № 85), другата от кехлибарени мъниста (кат. № 86). В областта на шията е открита пробита сребърна монета, използвана може би като медальон за огърлица от нетраен материал (кат. № 87). На всяка ръка жената е носила по три гривни, едната сребърна, от усукана тел (кат. № 88) и две златни (кат. № 89), а на лявата ръка три златни пръстена с гема. Върху едната гема е изобразена женска фигура, най-вероятно богинята Деметра (кат. № 92), върху друга, женска глава в профил – Хера или Деметра (кат. № 93).

В гроба, както и в други погребения на местната аристокрация от същата епоха в провинция Тракия, заедно с предмети

Jewelry from graves of noble women in Thrace and Moesia

Kitova Tumulus

Kitova Tumulus in the area of Krushare village, Sliven region, covered the grave of a young noble Thracian lady 18 – 20 years of age. The grave is dating from the second quarter – mid 2nd c. The very high rank of the lady as well as her close links with the local tradition are reflected in the presence of a golden wreath and two golden plates displaying the representation of stylized female heads. The wreath likely made especially for the funeral ritual is composed of 54 leaves of thin golden folio (cat. N 81). It has been left in the area between the pelvis and the feet of the late lady as its leaves were beforehand crushed intentionally. The plates, one of them rhomb-like (cat. N 82) and the other one rectangular in shape (cat. N 83), both with holes for attachment, were found in the area of the neck and next to the left ankle. Probably they have decorated the garment. The rhomboid plate might be interpreted as a pectoral – a featuring royal – priestly insignia for the region of Thrace since the 6th c. BC. The lady combined the old family tradition in clothing decoration with the new trends coming from Rome. A complete set of golden jewels peculiar of the day have accompanied her in the grave: earrings (cat. N 84), necklaces, bracelets and finger rings. One of the necklaces contains a lunula (cat. N 85), and the other one is of amber beads (cat. N 86). A perforated silver coin has been found in the area of the neck serving perhaps as a pendant of a necklace made of perishable material (cat. N 87). She had three bracelets on each arm, one of them made of silver twisted wire (cat. N 88) and both other ones made of gold (cat. N 89). There were three

с различно предназначение, присъстват и някои от тоалетните принадлежности на младата жена: костени игли за коса (кат. № 94), както и стъклени (кат. № 95) и глинени унгвентарии. Иглите са били съхранени в дървено тоалетно сандръче, украсено с бронзова закопчалка с изображение на права женска фигура.

Райкова могила

Златните накити от Райкова могила край село Стройно, община Елхово, били притежание на друга заможна дама. Кремираните останки на покойната са били събрани в кожена торба и поставени в саркофаг заедно с нейни лични вещи и погребални дарове. Великолепните украшения за тялото, бляскави представители на ювелирната мода в балканските римски провинции през периода I–II в., са с изключително висока художествена стойност. Предпочитанието през римската епоха към разноцветни камъни намира отражение в разкошните златни обеци с S-овидна игла за окачване на ухото (кат. № 96), които са от разпространен тип обеци с висулки, прихванати към хоризонтална пластина посредством припоени към нея халкички. Вкусът към окичване на жената с повече бижута личи от трите златни огърлици (кат. № 97–99), изработени в стила на характерни за епохата плетки, както и от двата масивни златни пръстена с гами с изображения на Деметра (кат. № 102) и Аполон Китаред (кат. № 103). Пръстените били носени само на едната ръка, на два съседни пръста, за което се съди по изтритите странични повърхности на халките. Три пандантива, два от които поставени върху огърлиците, представят една широко разпространена форма през епохата.

golden rings with intaglio on her left hand. One of the gems displays a female figure most probably the Goddess Demeter (cat. N 92), and the other one – a woman's head in profile, Hera or Demeter (cat. N 93). The grave in question similarly to some other burials of the local aristocracy in the Province of Thrace from the same time, contained also certain toilet accessories of the young lady – bone hair pins (cat. N 94) kept in a wooden casket with a bronze lock with a representation of a standing female figure, together with glass (cat. N 95) and ceramic unguentaria.

Raykova Tumulus

The golden jewels from Raykova Tumulus near Stroyno village, municipality of Elhovo belonged to still another rich lady. Her cremated remains were collected in a leather bag and put into a sarcophagus together with some of her personal things and grave goods. The magnificent decorations for the body, masterpieces of the fashion in the Balkan Roman provinces during the 1st – 2nd c. have extremely high artistic value. The preference for coloured stones has been expressed in the splendour earrings with S-shaped pin for hanging (cat. N 96). They are of a popular type of earrings with a pendant attached to a horizontal lamella by means of soldered hooks. The taste of decorating with many jewels is evident from the three golden necklaces (cat. N 97–99) produced in style peculiar of the day as well as from both solid golden finger rings with intaglio representing Demeter (cat. N 102) and Apollo Citharoedus (cat. N 103). The rings had been worn on the same hand, on two neighbouring fingers judging from the rubbed away side surfaces of the hooks. Three pendants, two of them attached to the necklaces, belong to a

Те са оформени като полумесец и затова са известни още като лунули (№ 100). Формата е нова за римското ювелирство и напомня подобни орнаменти от Сирия от елинистическата епоха.

Некропол на Дуросторум

Модата на пищните и масивни бижута през римската епоха може да се види и в комплекта от накити от Дуросторум (дн. Силистра), които са част от гробен инвентар на богата матрона. Те имат по-късна датировка от тези от Райкова могила – края на III в. Отново се проявява вкусът към по-голяма полихромия и използването на много камъни в накитите, което ясно се вижда при обеците (кат. № 104) и огърлиците (кат. № 105, 106). Щитчето с полусферична форма на обеците е ажурно, като за изработката му е приложена техниката на рязано злато. Обеците спадат към групата на обеците-пандантиви, които са нов тип за римския период. Двусъставната гривна, изработена от черен гагат (камък с органичен произход) със златна обковка (кат. № 110), е правена по елинистически образец. Този тип гривни не са широко застъпени в балканските провинции. Аналогии се откриват в накити от Изтока. Още една такава гривна е открита в *Рацундрия*, от гробен инвентар датиран в първата половина на III в.

Императриците и властта на модата

Модата в облеклото, прическите, козметичните средства по време на Римската империя до голяма степен се диктувала

widely spread type during the age. They have been shaped as a crescent known for that as lunulae (cat. N 100). This shape was new for the Roman bijouterie and reminds of similar ornaments from Syria during the Hellenistic Age.

Necropolis of Durostorum

The fashion of spectacular and massive jewelry during the Roman Age we may see also in the set from Durostorum (today's Silistra) part from the grave goods for a rich matron. They are a bit later in date from the decorations from Raykova Tumulus – the late 3rd c. Again we find the taste for greater polychromy and many gems clearly illustrated with the earrings (cat. N 104) and the necklaces (cat. N 105, 106). The pendant of hemispherical shape of the earrings is openwork produced in the technique of cutwork. They belong to the group of earrings – pendants that was a new type in the Roman Age. The twofold bracelet made of black jet (gagate, a stone of organogenic origin) in a golden casing (cat. N 110) repeats a Hellenistic model. This type of bracelets is not often to discover

Обр. 13. Портрет на Попея Сабина, втора съпруга на император Нерон.
Fig. 13. Portrait of Poppaea Sabina, second wife of the Roman Emperor Nero.

от съпругата на императора. Най-известна със своята красота от всички жени, свързани с Юлиево-Клавдиевата династия (27 г. пр. Хр. – 68 сл. Хр.), е Попея Сабина, втората съпруга на император Нерон (54 – 68 г.). Средствата, които Попея използвала за да запази красотата си, стават популярни сред жените в Рим. Те започнали да прилагат нейната практика за измиване на лицето няколко пъти на ден с магарешко мляко като начин за избелване на кожата и предпазването ѝ от бръчки. Император Нерон, който се изявявал и като поет, пише поема, възхваляваща косата на Попея с цвят на кехлибар и това на свой ред става популярен цвят в боите за коса сред жените. Как е била оформена косата на императрицата показват нейните портрети върху монети от няколко провинциални монетарници, сред които е и столицата на провинция Тракия – *Перинт* (обр. 13). В предната част на главата тя е аранжирана в ефектна плетеница от къдрици, украсени с малка диадема, а зад тях е разделена на отделни успоредно навити кичури, събрани заедно ниско в областта на тила.

Римските прически като изкуство

Прическата е основното, което характеризира портретите на императриците – върху монетите, сечени по конкретен повод, както и в статуите, издигнати в Рим и в най-отдалечените кътчета на Империята. За оформянето ѝ жените разполагали с богат набор от тоалетни принадлежности и козметични средства. Той включвал освен огледало, гребени и игли, и маша за ондулиране

in the Balkan provinces. Parallels are to be found with jewels from the East. Still another similar bracelet has been discovered in *Ratiaria* among grave goods from the first half of the 3rd c.

The empresses and the power of fashion

The vogue in clothing, coiffures and cosmetics in the days of the Roman Empire was largely dictated by the emperor's wife. The most celebrated for her beauty among all the women relating to the Julio-Claudian dynasty (27 BC – AD 68) was *Poppea Sabina*, the second wife of Emperor Nero (54 – 68). The means that she used to keep her beauty became popular among the ladies in Rome. They began to follow her practice to wash her face a couple of times a day with donkey milk for skin whitening and to prevent wrinkles. Emperor Nero who performed also as a poet has written a poem to praise the hair of *Poppea* amber in colour and thus it became the favourite colour among the hair dyes. The Empress's hairstyle is to be seen on her portraits on coins issued by certain provincial mints among them *Perinthos*, the capital city of the province of Thrace (fig. 13). The hair is arranged in a spectacular tangle of curls in front of the head decorated with a small diadem, and behind them divided into parallel coiled locks gathered low on the nape.

The empresses and the art of the Roman coiffure

The hairstyle seems to be the main feature characterizing the portraits of the empresses – on the coins issued on a special occasion as well as on the statues set up in Rome or in the most remote corners of the Empire. The

на косата, различни помади, масла и оцветители. Съобразявайки се с „добрия тон“, много от императриците носели перуки или „подсилвали“ фризуриите си с допълнителни снопове коса. Оформянето на една прическа, било то и ежедневна, изисквало доста време и специални умения. Те разчитали на добре запознати с фризуриятата мода помощнички, често робини.

Ливия (58 г. пр. Хр. – 29 г. сл. Хр.), съпругата на първия римски император Август, била умна, енергична и много хубава жена. Ранните ѝ портрети я представят с една семпла, строга фризура, издържана в традициите на къснорепубликанското изкуство. В последните години от живота си носи съвсем друга, силно повлияна от изображенията на класическите богини прическа. Антония Млада (36 г. пр. Хр. – 37 г. сл. Хр.), майката на император Клавдий, оформя непретенциозно косите си като ги разделя на път в средата, оставя ги да падат на меки вълни около лицето и ги събира в опашка на тила (обр. 14.1). Леко видоизменена или обогатена с нови елементи, тази прическа намира широко поле за изява в портрети на принцеси от по-късните години.

Агрипина Млада (15 – 59 г.) също разделя косите си на път в средата, но ги оформя в малки стегнати, охлювидни къдри. Подредени на няколко реда, те покриват почти цялата предна част на главата и придават много ефектен вид на прическата. По времето на Флавиите се налагат два типа фризури: една с „букет“ от къдри над челото във вид на тупе и опашка от плитки на тила, и друга – с още по-голямо тупе и кок-гнездо в задната част на главата. Пищни и представителни, двете прически без съмнение са проява на изискан вкус и благосъстояние.

women had at hand a rich set of toiletries and cosmetics for to shape their hair. The set included a mirror, combs and pins, curling irons, a variety of ointments, oils and dyes. Following the *bon ton*, many of the empresses wore wigs or touched up their coiffures with additional bunch of hair. It took a lot of time and special skills to do hairstyle even if it was just for the day. The ladies relied on assistants proficient in the fashion, often slaves

Livia (58 BC – AD 29), wife of the first Roman Emperor Augustus, was a smart, energetic and very beautiful woman. Her early portraits show a simple, strict hairstyle decorated in the traditions of the Late Republican art. However, her coiffure in the late years of her life is entirely different heavily influenced by the representations of the classical goddesses.

Antonina the Younger (36 BC – AD 37), mother of Emperor Claudius, shaped unpretentiously her hair with a centre parting, loosely falling in soft waves around her face and gathered in a tail at the nape (fig. 14.1).

Обр. 14.1. Портрет на Антония Млада
Fig. 14.1. Portrait of Antonia the Younger

Обр. 14.2. Портрет на Фаустина Стара
Fig. 14.2. Portrait of Faustina the Elder

Обр. 14.3. Портрет на Фаустина Млада
Fig. 14.3. Portrait of Faustina the Younger

Обр. 14.4. Портрет на Юлия Домна
Fig. 14.4. Portrait of Julia Domna

Плотина (76 – 122 г.), жената на император Траян и Марциана, неговата сестра, носят високи, сложно оформени прически. Диадеми от ветрилообразно оформени или обхванати в стегнати рула коси, увенчават главите им. С ясните си и изчистени линии, те внушават усещането за ред, строгост и достойнство. Подвластна на тази фризуерна мода е и Сабина (86 – 136 г.), съпругата на Хадриан. Но в късните си портрети се отказва от нея и търси отново класическа семплост за подреждането на косите си.

Лишена от натруфеност и помпозност е и прическата на Фаустина Стара (105 – 141 г.), жената на Антонин Пий. Императрицата е с разделени на път и вълнообразно сресани назад коси. На тила те се събират в няколко плитки, които вдигнати нагоре и кръстосани, оформят голям кок-гнездо в задната част на главата (обр. 14.2).

Чаровната Фаустина Млада (130 – 175 г.), дъщерята на Антонин Пий и Фаустина Стара, е на 15 години когато се омъжва за Марк Аврелий. Създадените в продължение на близо 30 години портрети на императрицата я представят с девет различни прически, което няма аналог в античния свят. Те се разделят в две групи: едни с голям и сравнително високо разположен кок-гнездо (обр. 14.3) и други – с малък, ниско поставен на тила кок. Първите са все още свързани с хадриановата фризуерна мода, докато вторите – представят новите антонинови модни тенденции. Стилни и естествени, прическите на Фаустина Млада се радват на голяма популярност и в частните портрети. Юлия Домна (170 – 217 г.), съпругата на Септимий Север, е първата императрица от ориенталски произход. Образът на тази красива и високообразована дама

Slightly modified or enriched with some new elements, this coiffure appeared broadly in the portraits of princesses from the later years. Agrippina the Younger (15 – 59) is depicted also with a centre parting as her hair is done in small tight snail-like curls. The curls have been arranged in a couple of rows to cover almost entirely the front part of her head giving a very impressive kind of a coiffure. Two types of hairstyle domineered in the days of the Flavians: one with a *bouquet* of curls above the forehead as a *toupet* and a tail of braids on the nape, and the other one employing an even bigger *toupet* and a bun nest at the back side of the head. Lavish and representative, both coiffures were undoubtedly a manifestation of exquisite taste and wealth.

Plotina (76 – 122), wife of Emperor Trajan and his sister Marciana wore high, intricately done hairstyles. Diadems of hair fan-like shaped or gathered in tight buns crowned their heads. The clear outlines of the coiffures inspire a sense of order, strictness and dignity. Supporter of the same fashion was also Sabina (86 – 136), wife of Emperor Hadrian. Nevertheless, in her late years she gave it up and looked again for the classic simplicity of her hairdo.

Relieved of pomposity is the coiffure of Faustina the Elder (105 – 141), wife of Emperor Antoninus Pius. The Empress has her hair centre parted and wavy-like falling back. On the nape they are gathered in a couple of braids upraised and crossed to shape a large bun – nest (fig. 14.2).

Charming Faustina the Younger (130 – 175), daughter of Antoninus Pius and Faustina the Elder, was 15 years old when married Marcus Aurelius. Her portraits created in the course of nearly 30 years depict her with nine different hairstyles without any parallel in the antique world. They are divided into two groups: with a large and relatively highly set bun – nest

ни е добре познат както от писмените сведения, така и от многобройните ѝ портрети, достигнали до нас. Сирийската принцеса носи една обемна, окръглена, подобна на шапка перука. Разположените от двете страни на пътя коси са прецизно ондулирани; косите в задната част на главата са събрани в голям, плосък, изглеждащ като възглавница кок (обр. 14.4). Наследничките на Юлия Домна проявяват предпочитание към една по-практична, оформена от естествени коси прическа. За нея е характерен овалният, поставен напречно на тила кок-гнездо. Покриващите калотата коси са гладки или фризурирани с маша.

През 40-те години на III в. Транквилина (225 – 244 г.), жената на Гордиан III, въвежда прическа, при която косите на тила са сплетени в широка, издигаща се към темето плитка. От този момент нататък до края на столетието „теменната“ плитка присъства неотменно в официалната фризуерна мода като показва едно постепенно изкачване нагоре към челото. Това, че десетилетия наред императорските съпруги се придържат към една и съща прическа, вероятно е израз на един съзнателно търсен континуитет.

През епохата на император Константин Велики (306 – 337 г.) се възвръщат някои стари фризуерни форми от II в. и се налага прическата тип тюрбан. Фризуриите на императриците навлизат широко и в частните портрети. Следвайки наложената от императорския двор мода, частните лица демонстрират почитта, уважението и лоялността си към императорската фамилия.

(fig. 14.3) and with a small bun low on the nape. The first type is still connected with the coiffure fashion from the days of Hadrian, and the second one represents the new fashionable trends from the time of Antoninus. Stylish and natural, the hairstyles of Faustina the Younger have enjoyed great popularity in the private portraits as well.

Julia Domna (170 – 217), wife of Septimius Severus, was the first empress of an Oriental origin. We know quite well the looks of this beautiful and highly educated lady from the written sources and also from the numerous portraits surviving till today. The Syrian princess wears a voluminous rounded wig looking like a hat. The hair is central parted and precisely waved, gathered in a large flat cushion-like bun at the back side of the head (fig. 14.4). The ladies successors of Julia Domna showed preference for a more sensible hairstyle shaped out of natural hair. It is characterized by an oval bun – nest across the nape. The hair covering the kallote is smooth or coiffed with tongs.

In 240ies, Tranquillina (225 – 244), wife of Gordianus III, introduced a coiffure having the hair on the nape braided in a wide braid and rising to the vertex. Since then till the end of the century the nape braid appeared invariably in the hairstyle fashion though gradually going up to the forehead. The circumstance that the imperial wives kept on the same coiffure for decades long is probably an expression of a consciously sought continuity.

In the Age of Constantine some older hairstyles from the 2nd c. were brought back and the type of turban was widely accepted. The coiffures of the empresses were also represented in the private portraits. Following the vogue introduced by the imperial court, the private persons demonstrated their honour, respect and loyalty to the royal family.

Тайните на красотата

Съдове и инструментариум, използвани за благосъстоянието и красотата на тялото, открити в некрополите на римските провинции Долна Мизия и Тракия, позволяват да се надникне във всекидневното на благородната тракийка и да се разкрие, че тя, както римските матрони, познава и се оцелява с всички средства на *ars ornatricis* и *ars fucatrix*, за да поддържа и разкрасява външния си вид. *Ars ornatricis*, наричана в Гърция *κοσμητικὴ τέχνη*, е грижата за хигиената и благосъстоянието на тялото, която позволява да се защити и запази естествената красота. От произведенията на Плиний Стари и на Гален научаваме за известните през тази епоха лечебни качества на билки и натурални продукти. Запазени са тежки рецепти за маски за лицето срещу бръчки, петна, както и за освежаване на кожата. Препоръки на жените дава и Овидий, който посвещава на тази тема цяло произведение. *Ars fucatrix*, *κομμοτική τέχνη*, се е смятало за „лъжливието изкуство“, което придава на тялото „кулена“ красота. Сред нейните средства са макияжът и боядисването на косата. Свидетелство за успеха, на който се радвали препаратите за красота и в тези провинции на империята, поднасят многобройни находки като най-внушителната е тази от гроб в могила при село Тулово, Старозагорско, датиран в края на I в. В могилата е била погребана благородна тракийка. Сред гробния инвентар впечатляващи са сребърното вретено (кат. № 116) и прешлен за вретено от синя стъклена паста с бяла украса (кат. № 117), както и двете изискани стъклени игли за коса (кат. № 118). Заедно с тях в гробната яма били наре-

The secrets of beauty

Containers and toolkit employed for the well-being and beauty of the body discovered in the necropolises in the Roman provinces of Moesia Inferior and Thrace give us the chance to steal a look in the everyday life of the noble Thracian lady and to realize that she – like the Roman matrons – knew and enjoyed all the means of *ars ornatricis* and *ars fucatrix* to keep up and beautify her looks. *Ars ornatricis*, known in Greece as *κοσμητικὴ τέχνη*, means the care for hygiene and welfare of the body that gives the possibility

Обр. 15. Прислужница с кана и патера. менопис от късноантична гробница *Durostorum* (Силистра), детайл.

Fig. 15. Maid with an ewer and patera. fresco in a Late Antique tomb *Durostorum* (Silistra), detail.

дени и бронзови съдове за съхраняване, изливане и събиране на водата с форми, обикновено използвани и за всекидневната хигиена на тялото (*lavatio*), и многобройни тоалетни принадлежности: сребърно огледало, два дървени гребени, които са били грижливо съхранени в кожена торбичка, стъклени и глинени съдове, предназначени за унгвенти. Част от предметите са били поставени в три сандъчета с различни размери, изработени от тънки дъски. Подобни сандъчета са открити и в други могили в провинция Тракия. Една представа за тях дава възстановката на екземпляра от село Крумово Градище, Карнобатско. Най-голямото сандъче от село Тулово е било разделено откъм вътрешната страна от прегради, покрити с кожа, така че стъклените и глинени съдове за козметични вещества и бронзовата еднофитилна лампа (кат. № 123-126), съхранени в него, са имали всеки своето гнездо. С кожа са били облицовани вероятно и външните му стени. Луксозният *beauty case*, от типа със синджир, се носил на рамото. Заедно със съдържанието му той е по всяка вероятност италиански внос.

Утайките, запазени в съдове съхранени в тоалетното сандъче, както и в другите, присъстващи в гробния инвентар (кат. № 127, 128), разкриват тайните на красотата на благородната тракийка. Дамата, подобно на римските матрони, се наслаждавала на масажи след баня. Нейните балсами съдържали в голяма част мазнини от растителен произход. Грижила се е за подхранване на кожата и премахване на бръчки, като сред многобройните видове маски и унгвенти е харесвала тези от бадемово масло. За лицето е използвала и силно парфюмиран крем със сложен състав –

to protect and preserve the natural beauty. The works of Pliny the Elder and Galen reveal the then known healing properties of herbs and natural products. Some of their recipes have survived concerning face masks against wrinkles and spots, as well as for refreshing the skin. Ovid also makes recommendations for women and dedicates to this topic a special work. They believed *Ars fucatrix*, *κομμοτική τέχνη* was a false art which gives the body a *shop-made* beauty by means of makeup and hair colouring. Numerous finds illustrate the success enjoyed by the beauty articles in these provinces of the Empire. The most imposing of all are the objects found in a tumular grave near Tulovo village, Stara Zagora region, dating from the late 1st c. A noble Thracian lady has been buried below the tumulus. The rich grave goods indicate her high social status. Quite impressive are the silver spindle (cat. N 116) and the spindle whorl made of blue glass paste decorated with white ornaments (cat. N 117) as well as both elegant glass hair pins (cat. N 118). Alongside them the grave contained some bronze vessels for storage, pouring and collecting water of shapes usually used for everyday care of body hygiene (*lavatio*) as well as many toiletries: a silver mirror, two wooden combs that were carefully put into a leather bag, glass and ceramic containers designed to keep unguents. Some of the objects have been arranged in three caskets of different size made of thin boards. Similar caskets have been discovered also in some other tumular necropolises in the province of Thrace. The reconstruction of the casket from Krumovo Gradishte village, Karnobat region gives a good idea of their shape. The largest casket from Tulovo was divided on the inside by baffles covered with leather thus making a special room for each of the glass and ceramic containers for cosmetic

мазнини от растителен произход (маслиново или бадемово масло), сок съдържащ захар (плодове или мед), растения (между тях и лайка) и вероятно мляко. Благородната жена е намазвала косата си с козметичен препарат, съдържащ вероятно екстракт от лилия и ароматни смоли. Той е бил предназначен за закрепване и задържане на фризура, както и за да ѝ придаде синьо-черен оттенък. За макияжа е разполагала и с пудра в крем-мав цвят и препарати за оцветяване на веждите и на клепачите, както и за сваляне на грима. Тя си позволявала и лукса да се парфюмира с изискани ароматизирани масла.

substances and the bronze one-wick lamp (cat. N 123-126) kept in it. Its outer side was probably lined with leather too. The luxury beauty case of the type with a chain was carried on shoulder. Together with its content, it likely was an Italian import. The sludge preserved in the containers in the toilet casket as well as in the other ones in the grave (cat. N 127, 128) unveil the secrets of the noble Thracian lady's beauty. Like the Roman matrons, she has enjoyed massages after bathing. Her balsams contain a large part of fats of vegetable origin. She has also taken care for nourishing the skin and removing wrinkles as among all the variety of creams and unguents she has liked better those with almond oil. To her face she has applied a strongly perfumed cream of a complex composition – fats of vegetable origins (olive or almond oil), juice containing sugar (fruits or honey), plants (chamomile among them) and probably milk. The noble lady has spread on her hair a cosmetic substance likely containing extract of lily and aromatic resins. It served to fix and keep her hairstyle and to give it a blue – blackish shade. For the makeup she has at hand a cream-coloured powder and also substances to colour her eyebrows and eyelids as well as to remove the makeup. Finally, the lady has afforded to scent herself with fine fragrance oils.

ДНЕС КАКТО В МИНАЛОТО:

Заг името: външността на жените в техните прякори

През римската епоха свободните жени имат две имена. Първото е формата за женски род на името на рода на жената, затова и всички жени, родени в един род имат еднакво първо име. Освободените роби пак получават родовото име на предишния си господар като първо име. Това обаче не е достатъчно, за да определи индивидуалността им, затова обичайната практика е на жената да се даде и второ име-прякор, с което тя се отличава от другите жени в рода. Макар и не много често, тези имена съдържат и думи, описващи елементи на женската привлекателност. Някои от тях са споменати и в надписи, издълбани върху каменни паметници, открити в България. *Vibia Rufina* (червенкосата) има нелеката съдба да надживее съпруга и сина си, на които поставя надгробна плоча. *Antonia Crispina* (къдрокосата) пак издига надгробие на родителите си. Дъщеря и съпруга на военни лица са *Flavia* и *Iulia Longina* (високата). *Grania Fusca* (мургавата, смуглата) е освободена робиня на *Marcus Granius* и съпруга на *Marcus Granius Abascantus*. За *Aelia Candida* (с много светла кожа) не знаем нищо освен името, защото надгробната ѝ плоча е само частично запазена. Съществуват и имена, които недвусмислено показват колко малко се е променило и отношението към една от най-привлекателните за противоположния пол черта – женският бюст, *Mammosa* (с голям бюст). Като обща характеристика за красотата е известно и името *Florenzia* (цъфтящата).

TODAY AS IN THE PAST

Behind the name: the looks of women in their nicknames

During the Roman Age the free women had two names. The first one was a feminine form of the name of the woman's family and hence all the women born in the same family possessed the same first name. The freed slaves adopted the generic name of their former masters as a first name. However, it was not well enough to identify their individuality. For that reason it was a usual practice to give the woman a second name – nickname to distinguish her from the rest of the women in the family. Although not quite often, these names contain also words that describe some elements of the female charisma. Some of them have been mentioned in inscriptions carved on stone stelae found in Bulgaria. *Vibia Rufina* (redhead) had the heavy fortune to outlast her husband and son and for them she set up a tombstone. *Antonia Crispina* (curly-haired) raised a gravestone for her parents. *Flavia* and *Iulia Longina* (the tall one) were daughter and wife of military personnel. *Grania Fusca* (olive, swarthy) was a freed slave of *Marcus Granius* and wife of *Marcus Granius Abascantus*. We don't know anything about *Aelia Candida* (with very light skin) except for her name as her tombstone has only partially survived. There are also names that show plainly how little has changed our attitude to one of the features most attractive to the opposite sex – the female bust, *Mammosa* (with a large bust). As a general feature of beauty we can point to the name of *Florenzia* (the blooming one).

ЗА ЖЕНСКАТА КРАСОТА И ЕЛЕГАНТНОСТ ПРЕЗ СРЕДНОВЕКОВИЕТО

Традиции и промени в естетическите представи

Ранното средновековие (VII – X в.), време на огромни обществени и етнически размествания, изграждане на нови държави, прояви на войнска сила и доблест, женският образ, особено този на славянската и българската жена, остава далеч от общественото внимание. Затова познанието ни за ежедневната грижа за красотата, за жизненото вдъхновение, наречено женски чар, е опосредствано.

В периода на Великото преселение на народите (IV – VII в.) на днешната българска земя се срещат различни традиции в облеклото и естетичните разбирания – на завареното, макар намаляло по брой, но разнородно ромейско население, на новозаселилите се славяни и прабългари. Вероятно са предизвикали сериозна обществена полемика и вълнения необичайните изисквания на християнското свещенство скоро след приемането на новата религия, за да им обърне внимание българският княз Борис I в запитванията си към папа Николай I. Коментарите в глави 58 и 59 отразяват дребните народно-стни традиции. Може да се предположи,

THE FEMALE BEAUTY AND ELEGANCE IN THE MIDDLE AGES

Traditions and changes in aesthetic notions

In the course of the Early Middle Ages (7th – 10 c.) – a time of fundamental social and ethnic changes, establishment of new states and manifestations of warriors' strength and courage, the woman, the Slav and Bulgarian woman in particular, remained far away from the public regard. For that reason our knowledge of the everyday beauty care and living inspiration known as feminine charm, is rather scarce. Nevertheless, the hypothesis, the uncertainty and the missing touches of the picture make the study even more exciting.

In the days of the Great Migration (4th – 7th c.) a variety of traditions in clothing and aesthetic concepts amalgamated in the today's Bulgarian territories – of the local multi-ethnic Byzantine population though diminished in number, and of the newcomers Slavs and Bulgars. Probably the unusual demands of the Christian priesthood soon after the adoption of the new religion also provoked solemn public controversy and disarray urging the Bulgarian Prince Boris I to pay them attention in his questions addressed to

че жените са имали свобода да ходят с открити глави и са приемали с известен скептицизъм изискването при молитва в християнския храм, а и извън него да носят покривало. Във връзка със следването на вече установени практики са въпросите за носенето на повезки на главите. Макар и не подробно обяснено, но и за двата пола се отнася сведението за златни или сребърни обручителни повезки при годеж и брак още в третия отговор на папа Николай. Това става един традиционен елемент от женското кичене, който се запазва и развива през вековете, следи от който се откриват в езическите и християнски некрополи.

Върху черепите в женски и детски гробове от Долни Луковит, Тръстенник, Плевенско, Оброчище, Добричко, Дибич, Преслав, Шуменско, и др. са откривани метални диадеми от усукана тел, които може би са придържали косите за глава.

Още един вероятно общ елемент за мъжкия и женски костюм, особено при прабългарите, била шапката, съдейки по късове от кожа около черепите в някои от езическите некрополи в североизточна България.

Трупозгарянето при славяните доста затруднява граденето на хипотези за вида на облеклото, носенето на украшения и прическите. Запазили са се малко на брой най-прости по форма обеци – незатворени халки от медна/ бронзова или сребърна тел, ситни копчета, чието място по дрехите е невъзможно да се установи, и стъклени мъниста, вероятно от пестроцветни огърлици. Не е изключено като зестра жените да са получавали накити от злато и сребро (гл. 49 от отговорите на папа Николай I), но те вероятно са се предавали през поколенията.

Занимателно е сведението за отношението към носенето на „гащи“. Практичността в бита на конния български народ

Pope Nickolas I. The Responses in chapters 58 and 59 reflect the ancient traditions.

We can suppose that the women were free to appear in public with open heads and accepted with some reluctance the requirement to wear veil in time of prayer in the church and possibly outside too.

The questions about having a headband that passes through the forehead relate to some traditional practices. Although not explained in detail, the comment about golden and silver wedding crowns in engagement and marriage in the third Pope Nickolas's response concerns both men and women. This type of headdress became a traditional element of female decoration preserved and developed through the following centuries as we find traces of it in the pagan and Christian necropolises.

Metal diadems made of twisted wire probably supporting head kerchiefs have been discovered on the skulls in women's and children's graves in Dolni Lukovit, Trastenik, Plevan region, Obrochishte, Dobrich region, Dibich, Preslav, Shumen region, etc.

Still another element of the costume of probably both men and women, especially Bulgars, was the hat judging from the leather pieces around the skulls in some pagan necropolises in Northeastern Bulgaria.

The cremation of the Slavs makes it rather difficult to work out a hypothesis about the type of their clothing, decorations and hairstyles. Just small in number earrings simplest in shape have survived – open rings of copper, bronze or silver wire, tiny buttons as their place on clothing is impossible to indicate, and glass beads probably from colorful necklaces. Possibly the women received as dowry some jewels of gold and silver (N 49 of Pope Nickolas's Responses) passed on through generations.

е наложила тази греха както в мъжкия, така и в женския костюм. Какъв е бил техният вид в женското облекло – дълги, тесни, прилепнали по краката, както при мъжете, или пък по-широки, не става ясно. Мънистените украси, открити при глезените на краката в женски гробове в некрополите при Кюлевча и Нови пазар, Шуменско (VIII в.), показват, че дори в тази греха е надделявал женският стремеж за разкрасяване. Практиката на носене на удобния панталон постепенно отмира с усядането, отдалечаването на жените от конния бит и особено с предписанията, налагани от християнството. Поради фрагментарността на сведенията за облеклото и украсите в предхристиянската епоха е много трудно да се оцени доколко се запазва чистотата в традиционното облекло на всяка от етническите групи, отбелязали присъствието си по нашите земи и колко активно е смесването и обмена на моди и идеи. Не са повече сигурните ни познания върху външния вид на дамите и след приемането на християнството. Редките женски изображения върху монети и печати отразяват по-скоро практики от царстващия двор, в който са пренесени византийските традиции във владетелското облекло и инсигниите. Това отразява даже смятаното за портретно изображение на Анна, дъщерята на княз Борис I, на обратната страна на надгробния ѝ надпис (X в.), носеща дълга греха с геометрични елементи и декорация, с дълги тесни ръкави с маншет. Средновековната естетика е изцяло подчинена на християнското разбиране за подтискане на интереса към плътската красота и изява предимно на духовните достойнства, с което тя основно се различава от античните представи и култ към хармоничността на тялото.

Curious is the comment about the attitude towards wearing pants. The everyday life of the equestrian Bulgarian people called for this type of clothing for both sexes. Its kind in the female costume is not quite clear – like the male long and tight-fitting model or a bit wider? The decorations with beads found at the ankles in female graves in the necropolises in Kyulevcha and Novi Pazar, Shumen region, (8th c.) show that even in this kind of clothing the female aspiration to beauty prevailed. The practice of wearing comfortable pants gradually died out with settling down, away from the equestrian lifestyle and especially with the prescriptions forced by Christianity. The data of the clothing and decoration in the pre-Christian Age are fragmentary. It seems difficult to figure out to what extent the different ethnic groups in the Bulgarian territories have preserved their traditional clothing and how actively they have exchanged styles and concepts. Our knowledge of the ladies' attire after the adoption of Christianity is far from sufficient as well. The rare female representations on coins and seals reflect rather the practices in the royal court borrowing the Byzantine traditions in the garments and insignia. The same we see even in the believed-to-be portrait of Anna, daughter of Prince Boris I, engraved on the back side of her tombstone (10th c.) – wearing a long dress with geometrical ornaments, with long narrow sleeves with wrist-band. The Medieval aesthetics is entirely submitted to the Christian concept of manifestation of spiritual merits against the interest in carnal beauty which mainly distinguishes it from the classical cult of the harmony of human body.

Накити от женски гробове от Ранното средновековие

Луксозни накити – златни и един сребърен, великолепно изработени и украсени с грануляция, са открити в гроб на знатна дама в кв. Дивдядово, Шумен. Техниката и материалът, от който са направени, свидетелстват за високия социален статус на тяхната притежателка. Комплектът накити се състои от чифт луновидни наушници (кат. № 135) и обеца с припоени към долната част на кръжилото гранули с гроздовидна форма (кат. № 134). Към женския костюм принадлежат още пет броя златни мъниста с трилистно сечение (кат. № 136) и сребърна куха висулка с петлик. Луновидните обеци-наушници, в различни варианти, присъстват в инвентара на ранносредновековните езически некрополи. Имат широко разпространение между Днепър и Южен Буг, Долен и Среден Дунав и Балканите. Принадлежат на един хронологически период в границите на VII – VIII в., като по-усложнените им варианти се датират в VIII, не по-късно от края на IX – началото на X в. Изработвани са едновременно във византийски, среднодунавски и днепърски работилници. Обецата с гроздовидна висулка принадлежи на един от най-ранните варианти на т.нар. „гроздовидни“ обеци. В християнските некрополи от IX – XI в. обеците с профилирана висулка стават предпочитан накит. Сред най-представителните украшения са екземплярите от гроб 27 от некропола на Голямата базилика в Плиска, Шуменско (кат. № 138), изработени в техниките на коване, спояване, филигран и грануляция. В гроб 27 тези накити са съпътствани от комплект копчета (кат. № 137), два типа висулки към огърлицы (кат. № 139, 140) и най-ефектната находка – пръстен с инкрустирана плочка от разноцветен емайл (кат. № 141). По ре-

Decorations found in female graves from the Early Middle Age

Luxury golden and one silver jewels of marvelous work and decorated with granulation have been discovered in the grave of a noble lady in Divdyadovo residential area, Shumen. They well show the high social status of their owner. The set of decorations is composed of a pair of temple pendants with lunulae (cat. N 135) and an earring with granules shaped as a cluster and soldered to the lower part of the ring (cat. N 134). Five golden beads of a trifoliate section (cat. N 136) and a silver hollow pendant with a tab also have belonged to the lady's garment.

The earrings – temple pendants with lunulae in many variants appear within the grave goods in the Early Medieval pagan necropolises. They are widely spread in the area between Dnieper and Southern Bug, Lower and Middle Danube and the Balkans. The type belongs to the same chronological period from the 7th – 8th c. as its more complicated variants are from the 8th c. and not later than the late 9th – early 10th c. Their production is associated with Byzantine, Middle Danubian and Dnieper workshops. The earring with the cluster-like pendant belongs to one of the earliest variants of the type. In the Christian necropolises from the 9th – 11th c. the earrings with a profiled pendant seem to be a preferred decoration. Among the most representative pieces are the earrings from Grave 27 from the necropolis of the Grand Basilica in Pliska, Shumen region (cat. N 138). They have been made in the techniques of forging, soldering, filigree and granulation. Grave 27 has contained also a set of buttons (cat. N 137), two types of pendants of necklaces (cat. N 139, 140) and the most stunning piece – a finger ring its plate of multicoloured enamel inlay (cat. N

Обр. 16. Възстановка на женски накити от гроб от некропол при Туховище, Благоевградско.
Fig. 16. Reconstruction of female jewels from a grave, necropolis of Tuhovishte, Blagoevgrad region.

дица белези накитите от този гроб показват сходство с прочутото съкровище от м. Кастана, Велики Преслав. Елементи на костюма – обеци и наушници, метални и стъклени огърлици, гривни и пръстени са част от богат и представителен инвентар от значителен брой от проучените 146 гроба в некропола при с. Туховище, Благоевградско, един от най-интересните средновековни некрополи в южна България. Те са изработвани от бронзова ламарина с посребряване, обточени с филигран и гранулация. Археологическите данни от региона показват, че понякога наушниците са били прикачвани към синджирчета – практика, която има византийско-средиземноморски произход (кат. № 142). Счетаваме се с огърлици от кухи, метални цапповани мъниста (кат. № 143) (обр. 16). Многократно повтарящото се комплектоване на огърлици от цапповани мъниста с обеци/ наушници с верижки, луновидни обеци, със или без звездовидна висулка и обеци със сферична висулка се явява устойчива характеристика на костюма в Родопската област и е хронологически индикатор за обособяването на група гробове в една по-ранна, макар и със сравнително широки хронологически рамки фаза в границите на VII – IX в. Към следващата фаза на некропола принадлежат масивни бронзови наушници, с форма на кухи подковообразни касети с елипсовидно сечение, украсени отгоре с апликирани полусфери, ажурните луновидни обеци, обеците с форма на куб с припоени кухи полусфери с гранули по тях, обеците с нанизани на халките малки сферички, усуканите гривни и гривните със стилизирани змийски глави (кат. № 144-147). Разграничената втора, по-късна фаза на съществуване на некропола принадлежи към периода между X и XII в. и вероятно включва две подфази.

141). A series of features of the decorations in the grave shows similarities with the famous treasure from Kastana site, Veliki Preslav. Elements of the costume – earrings and temple pendants, metal and glass necklaces, bracelets and rings are among the rich grave goods in a great number of the 146 graves investigated in the necropolis near Tuhovishte village, Blagoevgrad region, one of the most interesting Medieval necropolises in Southern Bulgaria. They have been made of bronze sheet silver plated and decorated with filigree and granulation. The archaeological data from the region show that eventually the temple pendants had been attached to chains – a practice of Byzantine – Mediterranean origins (cat. N 142). They were combined with necklaces of hollow metal repoussé beads (cat. N 143) (fig. 16). The repeated combination of necklaces of repoussé beads with earrings/ temple pendants with chains, earrings with lunulae, with or without a star-like pendant and earrings with spherical pendant appears to be stable feature of the female costume in the Rhodopian region. It seems to be a chronological indicator for a group of graves from an earlier phase although within a comparatively broader chronological frame of the 7th – 9th c. Massive bronze temple pendants belong to the next chronological phase. They have been shaped as hollow horseshoe-shaped cassette of an oval section decorated with mounted hemispheres, openwork earrings with lunulae, earrings shaped as a cube with soldered hollow hemispheres with granules, earrings with small spheres strung on the rings, twisted bracelets and bracelets terminating in stylized serpent heads (cat. N 144-147). The second, later phase of the necropolis is dating from the

Болярското облекло след XI век

След XI век жените бавно започват да излизат от анонимността си. Все по-често застават до съпрузите и родствениците си като ктиторки на християнски църкви. Именно тези портрети са най-красноречив избор за това как са изглеждали българските аристократични дами, какви модни тенденции са следвали и лансирали, какви образци за красота и елегантност са демонстрирали. Всяка от изобразените в църквите в Бояна, Земен, Беренде, Иваново, Калотина, Станичане, Долна Каменица, Костур, български владетелки и болярки има свой стил, свое излъчване. Всяка е облечена според високата си ранг, но и според модата на времето и своя вкус. Във времето на Второто българско царство в Търновския царски двор, а оттам и в богатите болярски домове се утвърждава тържественият аристократичен костюм от византийски тип. Засилването и разнообразяването на търговските контакти обаче внасяло, особено в ежедневно носените грехи, редица новости, идващи от изток и от запад. Обичайната греха е дълга туника (далматика) – леко разширяваща се в долната част или права, обикновено изработена от скъпи материци – златотъкани и златовезани свилени тъкани, фино обработени вълна, лен или памук. Тя е с къси или без ръкави, или пък с висящи отзад дълги декоративни ръкави. Богатата декорация е със зооморфни хералдически, растителни или геометрични мотиви. Тя е впечатляваща в тоалетите на царица Ирина и особено на себастократорката Десислава от Бояна (обр. 17), царицата и дъщерите на цар Иван Александър в Лондонското четвороевангелие, при съпругата на геспот Константин и още две представителки от аристократичното семейство в църквата „Св. Никола“ при с. Станичане, Пирот-

10th – 12th c. and probably includes two sub-phases.

The aristocratic garments after the 11th c.

After the 11th c. the women began slowly to come out from anonymity. More frequently they stand up to their husbands and relatives as founders of Christian churches. These portraits are the most illustrative example of the Bulgarian noble ladies' looks, of the fashion trends they followed and launched, and of the models of beauty and elegance they demonstrated. All of the Bulgarian queens and aristocratic women depicted in the churches in Boyana, Zemen, Kostur, Ivanovo, Kalotina, Berende, Stanichane and Dolna Kamenitsa express their own style and glamour. Any one of them is dressed according to her high rank as well as the vogue of the day and her taste. During the Second Bulgarian Kingdom Tarnovo royal court and hence the rich noble homes accepted the solemn aristocratic costume of Byzantine type. Furthermore, the development of various trade contacts introduced especially to everyday clothing a series of new elements coming from the East and West.

The usual garment was a long tunic (dalmatic) slightly broadened at the lower part or straight, often made of an exquisite textile – brocaded silk with golden embroidery, finely processed wool, linen or cotton. The dress is with short sleeves or sleeveless, or with long decorative sleeves hanging back. The rich decoration is composed of zoomorphic, heraldic, floral or geometric patterns. It is impressive indeed on the outfits of Queen Irina and especially of the noble Desislava in Boyana (fig. 17), the Queen and daughters of Tsar Ivan Alexander in the London Tetraevangelia, the

ско. В гроба на самия Константин, върху грехата, вероятно дарена му от цар Иван Александър, е имало извезани реални и фантастични животни, сред които и двуглави орли, с каквито са изрисувани неговата греха и тази на съпругата му. Съобразно модата на съответната епоха горната туника е затворена отпред или с различна дълбочина на разреза. Той от своя страна е затворен с различни на брой метални сферични копчета, които са и най-често откриваните останки от облекло в средновековните гробове. Бордюрите на разреза и на ръкавните отвори често са украсени със златна везба. От долната туника обикновено се виждат само ръкавите. Те са разноцветни, тесни или по-широки, изработени от фина материя, с втъкана декорация (Десислава, ктиторките от Долна Каменица), изцяло покрити с изящни шевици (Доя и нейната дъщеря от Земен, ктиторките от Калотина, Станичане), или само с везани маншети.

Над далматиката носели мантии и различни наметки, отново украсени с бродерии, бисери и цветни камъни по външната повърхност и подплатени с по-фина материя. Вероятно с такава цел деспот Иванко Тертер поставил условие в договора си с генуезките търговци преди да могат свободно да продават своите стоки, той да има право да си избере скъпоценните камъни, които му харесват.

Тъканите, от които били изработвани боярските одежди, се търгували на всички големи пазари – византийски и западноевропейски. Често те били ценен предмет в средновековната дипломация, скъпи дарове, демонстриращи желание за поддържане на добри взаимоотношения и постигане на желани споразумения. Съставяли и основната част от богатата зестра на аристократични-

wife of Despot Constantine and two more members of the aristocratic family depicted in St. Nickolas Church in Stanichane, Pirot region. In the grave of Constantine they have discovered traces of the garment probably a gift from Tsar Ivan Alexander. It was decorated with embroidered real and fantastic animals two-headed eagles among them depicted also on the garments of him and his wife. According to the fashion of the day, the upper tunic is smooth at the chest or with a cut of various lengths. The cut itself is fastened with metal spherical buttons different in number often found as remains of the clothing in the Medieval graves. The periphery of the cut and the sleeves is usually decorated with golden embroidery. Only the sleeves of the lower tunic are to be seen. They are pied, tight or broader, made of fine fabric with ornamentation (Desislava, the ladies donors from Dolna Kamenuitsa), entirely covered with delicate embroidery (Doya and her daughter from Zemen, the ladies donors from Kalotina and Stanichane), or only with embroidered wristband.

The ladies had mantles and various cloaks over the dalmatic once again decorated with embroidery, pearls and colourful stones, lined with finer material. Probably this was the reason when Despot Ivanko Terter included a condition in the contract with Genoese merchants to let him first choose the precious stones he likes most before they can freely sell their goods.

The textile used to make refined garments was traded on all major markets – Byzantine and West European ones. Often they came as a welcome gift in the Medieval diplomacy demonstrating a desire to maintain good relations and achieving the most wanted agreements. They also composed the basic part of the rich dowry of the aristocratic wives as well as the wedding gifts. These rich clothes were highly valued and left a legacy

те съпруги, както и сватбени дарове. Били високо ценени и оставяни в наследство, както показва завещанието на византийката Кали Бакуриани, съпруга на Симватий, едър феодален собственик от района на Серес през XI в. Тя завещава на своите роднини различни свои дрехи (плащове, наметала, тунуки) от платна и фина коприна, от сурова коприна, тафта, златотъкани, памучни и вълнени, от коноп и кожа. Най-скъпите били украсени с бисери.

Според изобразителните паметници обувките били ниски, меко обгръщащи краката, с червен или пък друг, по-тъмен цвят, рядко украсени. Единствената археологическа находка, открита в България, свидетелстваща за някакво закопчаване на меките кожени или текстилни обувки, са чифт фини сребърни токички с листовидна форма от некропола във Велики Преслав (XIII – XIV в.) (кат. № 149).

Севастократорица Десислава

Възприемана като еталон за красота и изящество сред светските изображения от Българското средновековие, Десислава е представена на северната стена на притвора на Боянската църква (1259 г.), вдясно от своя съпруг севастократор Калоян (обр. 17). Лицето е красиво, с изящен овал. Тъмните очи имат издължена форма, а веждите са тънки и леко извити. С дълъг нос и тънки устни, извити сякаш в загадъчна и много съдържана усмивка. Кожата е нежно розова. Ръцете са малки и с издължени фини пръсти.

Десислава е облечена в тъмнозелена туника с вероятно златотъкани дребни шарки.

as proves the will of the Byzantine Kally Pacurianus, wife of Symbatius prominent feudal owner in the region of Serres in the 11th c. She bequeathed to her relatives some of her garments (mantles, cloaks and tunics) made of thick and fine silk, of floss, taffeta, brocade, cotton, wool and hemp fabrics, and leather. The most expensive ones were decorated with pearls.

According to some portraits, the shoes were low, soft, red or darker in colour, seldom decorated. The only archaeological find from Bulgaria that illustrates a kind of fastening the soft leather or textile shoes is a pair of delicate silver buckles leaf-like in shape from the necropolis in Veliki Preslav (13th – 14th c.) (cat. N 149).

The noble Desislava

She is believed to be an étalon of beauty and grace among the secular portraits in Medieval Bulgaria. Depicted on the northern wall of the church narthex, right of her husband Sebastokrator Kaloyan (fig. 17). The face is beautiful with delicate oval. Her dark eyes are elongated in shape and the eyebrows are thin and a bit curved. A long nose and thin lips as if in a mysterious and very restrained smile. The complexion is soft pink. The hands are small, with long fine fingers.

Desislava wears a dark green tunic probably of brocade with tiny patterns. The sleeves are tight fitting wrist long. A long and heavy dalmatic is over the tunic its sleeves covered by the rich mantle. The dalmatic fabric is bright red in colour its entire front part decorated with three large circles with a white background and pearl ornaments. Each of the circles contains two lions

Дългите до китката ръкави са тесни. Наг туниката носи дълга и тежка далматика, чиито ръкави не се виждат, покрити от скъпанта мантия. Тъканта на далматиката е яркочервена и по дължината ѝ отпред са изтъкани или златобезани три големи кръга с бял фон и бисерни украси. В кръговете са изобразени по два лъва отстрани на символично дърво в хералдична поза. Телата на лъвовете и дървото са златни с червени контури, а по кожата им има кръгли и сърцевидни светлосини петна с бели и червени контури. Около лъвовете са разположени малки кръгчета и розетки, а между кръговете едри растителни мотиви и цветни камъни. Върху далматиката е наметната дълга мантия с малиновочервен цвят и украса от големи златни кръгове и широк бордюр с бели шарки по края. Мантията е стезната на гърдите с нанизан шнур, чиято долна част севастократицата маниерно придърпва с палеца на дясната си ръка, жест познат от изображенията на западноевропейските аристократки от същото време. Краката ѝ са обути в червени обувки. На главата си Десислава носи златна диадема и ниска шапка от раирана тъкан в златно, бяло и кафяви очертания. Ушите и шията са покрити с прозрачен воал, който минава под шапката. Косите ѝ са кестеняви, гладко вчесани. Върху тях от шапчицата се спускат бисерни нанизи, а на воала са прикрепени големи кръгли обеци, обсипани с бисери. На шията Десислава носи бисерен наниз.

flanking a tree in a heraldic posture. The lions and the tree are golden and outlined in red, the lions' skin bears round and heart-shaped light blue spots outlined in white and red. Small circles and rosettes are arranged around the lions, and between the circles – large floral patterns and colourful stones. A long mantle has been thrown over the dalmatic raspberry red in colour and decorated with large golden circles and broad frieze with white ornaments. The mantle has been fastened at the chest with a lace and the lady pretentiously pulls its lower end with the thumb of her right hand, a gesture well known from the portraits of the western European aristocratic women from the same time. Her legs have red shoes on. The head of Desislava is crowned with a golden diadem and a low hat of striped fabric in gold, white and brown. Her ears and neck are covered with transparent veil coming from under the hat. The hair is auburn and smooth. Pearl strings are falling down from the hat and large round earrings mounded with pearls have been attached to them and to the veil. There is a pearl necklace on her neck as well.

Обр. 17. Севастократица Десислава. Стенопис от Боянската църква, детайл.

Fig. 17. The noble Desislava. Fresco in the Boyana church, detail.

Накитите – все повече и по-цветни

Накитите, многобройни или по-пестеливо използвани, са се превърнали в неразделна част от костюма, както и демонстрация на материални възможности, следване на модните тенденции и висок вкус (обр. 18). Традиционната още от езически времена повезка на главата продължава да се носи дълго време, а усложнена и с добавени метални елементи и кърпи, постепенно се превърнала в няколко вида сложно забраждане, например тип „луб“ или „сокай“. Понякога лентата за глава била от цветен текстил и везана с различни материали (обикновени конци или със сърмени нишки), както показват частичните останки или характерно оцветяване по някои от черепите в средновековните некрополи. В т.нар. прочелник върху текстилната основа били пришивани различни по големина и форма метални апликации, а понякога и камъни. Подобни са познати от некрополите в с. Янтра, Търновско, Калиакра, Радювене, Варненско, Бухово, Софийско, с. Црнча, Пазарджишко (кат. № 151) и грузи (XIII – XIV в.). Подобна на тези диадеми се вижда в изображението на царица Ирина, съпругата на цар Иван Асен II в „Св. Архангел Михаил“ в Костур (средата на XIII в.). Същият елемент, но по сложността си по-близък до находките от Батово, Добричко, от Монтана и Црнча (кат. № 150), стои и в основата на доста усложненото забраждане или пък шапка на земенската деспотица Доя (XIV в.). Към диадемата или прочелника, чрез везани, метални или бисерни нишки били закачени големи и често тежки наушници с разнообразни форми. Най-разпространени са тези с широка халка, на която били нанизани от едно до три сферични, биконични или с многоъгълна форма тела, украсявани с су-

The jewels – more and colorful

The jewels worn luxuriously or with more restraint have become an essential part of the costume as well as a manifestation of wealth, fashion trends and exquisite taste (fig. 18). Women continued to wear the headband traditional since the pagan age now enriched with metal elements and head cloth. Gradually it was transformed into a couple of types of complicated head kerchiefs like *lub* or *sokay*. Occasionally the headband was made of colourful textile and embroidery with common thread or a gold-thread judging from the fragmentary remains or the peculiar colouring on some of the skulls in the Medieval

Обр. 18. Изображение на Арета, стенопис от църквата „Св. Никола“, Станичене, XIV в., детайл. По Поповић и гр. 2005.

Fig. 18. Image of Areta. Fresco in the St. Nicola church, Stanichene, 14th c., detail. After Поповић и гр. 2005.

кани нишки и с филигран. През XIV в. модерни стават т.нар. ветрилообразни наушници с платна или ажурна филигранна касетка и конични тела, затворени с разноцветни камъни. Освен от находките от с. Драгужево, Търновско (кат. № 153), Казанлък и Сопот, ги познаваме от десетки ктиторски образи. Както показват некрополите, често жените на ушите си продължавали да носят обеци с по-обикновена форма. Диадемата и наушниците всъщност са превърнати в елементи от наборите за покриване и украса на главата – забраждания и шапки с различни форми, най-често на обрнат пресечен конус, с меко текстилно дъно, понякога с висяща на гърба дълга кърпа. В някои случаи почти прозрачен воал обгръщал нежната шия на някоя от дамите (царица Ирина в Костур, Десислава в Бояна, ктиторката в Долна Каменица, Доя в Земен). В портретните изображения на царици и болярки обичаен накит е платно обхващаща шията огърлица от бисери и скъпоценни камъни. Такива носят царица Ирина и Десислава от Бояна, една от ктиторките в Калотино, деспотицата и ктиторката в Долна Каменица, Сара-Теодора в Лондонското евангелие, две от ктиторките в Станичане. Това, че такива огърлици не са намерени при археологически разкопки, може да се отгаде на високата им цена и предаването им в наследство. Интересен и сравнително рядък накит е металната торква. По-често приемана като накит-инсигния, характерен за царското облекло, изображението на най-младата ктиторка в Станичане показва какъв е начинът на носенето ѝ в женския моалет. Такива са намирани и при археологически разкопки, но в неясен контекст. Не е изключено такава да е била и функцията на описваните като момински колани метални обръчи от Варненския край. Често срещан елемент от облеклото и съ-

necropolises. One of the types known as *prochelnik* (the word meaning decoration running over the forehead, a kind of diadem) represents a textile band decorated with metal appliques various in size and shape, and sometimes gems. Similar pieces are known from the necropolises in the villages of Yantra, Tarnovo region, Kaliakra, Radyuvene, Varna region, Buhovo, Sofia region, Tsrancha, Pazardzhik region (cat. N 151), etc. from the 13th – 14th c. A similar diadem appears in the portrait of Queen Irina, wife of Tsar Ivan Assen II in St. Archangel Michael Church in Kostur from the mid 13th c. The same element is involved in the rather complex headdress or a hat of the Zemen noble Doya (14th c.). The composition reminds the finds from Batovo, Dobrich region, Montana and Tsrancha (cat. N 150).

This kind of diadems was decorated with large and often heavy temple pendants attached with embroidered, metallic or pearl strands. The most widely spread type had a wide ring holding from one to three spherical, biconical or polyhedral pendants decorated with filigree. The fan-like temple pendants became fashionable in the 14th c. holding a compact or openwork filigree cassette and conical wire with coloured stones. We know them from the pieces discovered in Dragizhevo, Tarnovo region (cat. N 153), Kazanlak and Sopot as well as from dozens of donors' portraits. Judging from the finds in the necropolises, the women wore also earrings of a simpler shape. The diadems and temple pendants were elements of the sets to cover and decorate the head – cloths and hats of various shapes in most of the cases like an inverted truncated cone, with soft textile bottom and eventually with a long veil hanging on the back. Sometimes a veil almost transparent covers the gentle neck of the ladies – Queen Irina in Kostur, Desislava in Boyana, the lady founder in Dolna Kamemitsa and Doya in Zemen. The usual jewel in the portraits of queens

щевременно украса били копчетата. Формата им обаче дълго време е универсална и консервативна. Това са най-често метални кухи сфери с различна големина, понякога повече или по-малко украсени, изковани от мед, посребрени или позлатени, с един петлик за пришиване. Затваряли пазвения отвор и тясната долна част на ръкавите. Приносът им към украсата на одеждите бил в техния брой и метален отблясък. Занимателен е въпросът за носенето на колани и мястото му в женското облекло. Макар да са открити няколко такива (в гроб от Дворцовата църква на Царевец; скробици от с. Долище, Варненско; Никополското скробици; Плевенско, скробици от Монтана) от XIII – XIV в., те не са познати от стенописите и миниатюрите от Българското средновековие. Доста по-популярни са в западноевропейската мода от този период. Вероятно оттам идва и модата на носене на колани с метални апликации от дамите. Не е изключено обаче, и в женското облекло коланът да е имал функцията на инсигния, каквото предимно е мъжкият. Към подобни размисли насочва начинът на опасването при единственото женско изображение с колан – това на вероятно вече покойна дама от семейството на деспот Константин от Станичане. Най-често срещаните накити при археологически разкопки на некрополи от средните векове са пръстените и гривните. Ръцете били украсявани с различен брой и вид метални и стъклени гривни и особени правила при носенето им трудно биха могли да се установят. Металните са изработвани от плътни пластини, с врязана или релефна декорация, с грануляция или филигран, с разширени или стеснени краища, понякога със зооморфна стилизация. Най-разпространени са гривните, усукани от четири обли нишки и оформени като петлици краища (кат. № 154). Стъклените

and aristocratic ladies is the necklace of pearls and precious stones – Queen Irina and Desislava in Boyana, one of the founders in Kalotino, the noble lady and the founder in Dolna Kamenitsa, Sara – Theodora in London Tetraevangelia, and two of the founders in Stanichane. Similar necklaces have not been found during archaeological excavations perhaps for their high value and leaving a legacy for generations.

The metal torque is still another interesting and relatively rare jewel. It is usually considered a jewel – insignia peculiar of the royal outfit. The portrait of the youngest lady founder in Stanichane shows the way they wear it. Similar torques have been discovered during archaeological research though within unclear context. Possibly this was also the function of the metal rings from Varna region describe as maiden belts.

The buttons were a common item of clothing and at the same time a decoration. However, their shape remained universal and conservative for a long time. In most of the cases they are metal hollow spheres of various size eventually decorated, hammered of copper, silver or gold plated and with a tab for stitching. They fastened the cut on the chest and the narrow lower part of the sleeves. The decoration effect came with their number and metal gleam.

The question of wearing belts and their place in the female clothing is quite curious. Although certain pieces have been discovered (in a grave next to the Royal Church in Tsarevets, the treasure from Dolishte, Varna region, the Nikopol, Plevn region and Montana treasures) dating from the 13th – 14th c., they are not known from the Medieval Bulgarian murals and miniatures. Belts seem to be much more popular in the West European vogue. Probably they influenced the fashion of belts with metal appliques in Bulgaria. It is also possible that in the female

гривни са от синя, зелена, виолетово-черна паста, украсени с цветни нишки или с изрисувана повърхност (кат. № 156, 157). Огромно е разнообразието във формите, украсата и в начина на носене на пръстените. Най-разпространени са тези с тясна халка и разширяваща се плочка, върху която е врязана геометрична украса, пентаграм или изображение на птица (най-често орел) или животно. Броят им от един достигал до четири или шест, разпределени на двете ръце, а понякога дори по два на различни фаланги на един и същи пръст. Богатите дами, разбира се носели модели с по-сложна форма и украса, изработени от сребро или злато. В това отношение ювелирите и пазарът задоволявали различни прищевки.

В периода от края на XIV в. до края на XIX в. дн. български земи са част от османската империя и това се отразява в бита на голяма част от местното население. За пореден път сериозно се разместват не само социалните пластове. Естетическите представи несъмнено са повлияни от нови моди и продукти, от нови изисквания. Начинът на обличане, особено на жените, е все повече демонстрация на принадлежност към българската общност.

Софийската болярка от XV век

Портретното изображение на младата и красива съпруга на софийския болярин Радивой, ктитор на малката манастирска църква „Св. Георги“, в Кремиковския манастир, около София, е творба на забеле-

attire the belt had the function of insignia similarly to its role in the men's costume as we can guess from the only one woman depicted with a belt – probably the already deceased lady from the family of Despot Constantine from Stanichane. The finger rings and bracelets are the most frequent finds during excavations of necropolises from the Middle Ages. The arms have been adorned with metal or glass bracelets of various number and types and it seems difficult to determine a rule for wearing them. The metal ones have been made of compact lamellae with incised or embossed ornaments, granulation or filigree, with broadened or narrowed terminations, sometimes with zoomorphic stylization. The bracelets of twisted four round wires terminating in tabs are the most widely spread (cat. N 154). The glass bracelets are of blue, green and violet – black paste decorated with colourful threads or painted surface (cat. N 156, 157). The manner of wearing finger rings, their shapes and ornamentations are of the greatest variety. The commonest type is a narrow hook and broader plate bearing geometrical pattern or representation of a bird (often an eagle) or animal. Sometimes the number of rings comes to four or six on both hands, and even two on each phalanx of the same finger. The rich ladies had models of more complicated shapes and decoration made of silver or gold. The jewelers and the market were ready to satisfy any cravings.

From the late 14th till the late 19th c. the Bulgarian lands were part of the Ottoman Empire which reflected on large part of the local population everyday life. The aesthetic notions are undoubtedly influenced by new

Обр. 19. Портретно изображение на боярина Радивой и семейството му. Църква „Св. Георги“, Кремиковски манастир, Софийско.

Fig. 19. Portrait of the Sofia boyar Radivoy and his family. St. George church, Kremikovtsi Monastery, Sofia.

лежителен художник, който умее чрез детайлната рисунка и употребата на ярки контрастни цветове да покаже най-характерните елементи на женската мода в България през XV век (обр. 19).

Софийската боярка носи голяма кръгла шапка, риза и рокля с дълги ръкави. Шапката, на мода в Италия, Испания и Германия в периода от средата на XV до началото на XVI в. е с широка периферия, закрепена с няколко игли, завършващи с бисери и покрива почти изцяло косата. Съпругата на Радивой я носи върху бяла дълга кърпа, стигаща до под талията, украсена по целия ѝ край с ивица от златна сърмена везба. Към нея са прикрепени красиви, големи наушници, богато украсени с перли и зелени полускъпоценни камъни. Ризата е с разрез отпред, закопчана с гъсто зашити бели копченца. От бял плат, тя е извезана с червени копринени конци. Вратната извивка е оброчена със златотъкана ивица. Около разреза е зашит златист ширит – плетеница.

Роклята, ушита от светлочервен копринен плат (брокат) със златисти орнаменти, е дълга до земята и широка. Голям процеп на гърдите е обточен със синьо-зелен ширит, на чиято външна страна са зашити големи златни копчета. Ръкавите са от два плата. Вътрешната част е от плата на дрехата, а другата, от фина копринена тъкан на черни ромбчета. Двата плата са разделени със златист ширит плетеница. В долния край на ръкавите, при китката са зашити от двете ѝ страни по едно триъгълно парче от златосърмен плат, с които тя се закопчава. Дрехата е препасана с платнен колан от копринено кенарено платно, завързан на едър възел. Жената носи плитко изрязани обувки, прикрепени с тънки връзки. Те са червени, цвят с който се отличават царе и бояри.

fashion, goods and new requirements. The appearance, especially of women, becomes more a demonstration of the affiliation to the Bulgarian community.

Sofia noblewoman from the 15th century

Kremikovski Monastery near Sofia treasures a portrait of the young and beautiful wife of the Sofia Boyar Radivoy, donor of the small monastery church of St. George. Undoubtedly it is a work of remarkable painter skillful enough to depict the most peculiar elements of the female fashion in the 15th century Bulgaria by means of a detailed drawing and bright contrasting colours (fig. 19).

The Sofia noblewoman wears a large round hat, shirt and dress with long sleeves. The hat was fashionable in Italy, Spain and Germany in the course of the mid 15th – early 16th c. It has a wide brim fastened with a couple of pins with pearls at the top and covers almost entirely her hair. Radivoy's wife has put the hat over a white long cloth falling down below her waist and decorated with golden embroidery along the periphery. Beautiful large temple pendants are attached to the cloth richly mounded with pearls and green semi-precious stones.

The shirt is cut at the front and fastened with white small buttons closely arranged. It is made of white fabric and embroidered with red silk thread. The neckline is festooned with a gold-woven strip and a golden galloon frames the cut. The dress is of a light red silk fabric (brocade) with golden ornaments. It is wide and long to the ground. A large cut over the chest is lined with blue – greenish galloon with large golden buttons attached to it. The sleeves are composed of two fabrics. The inner part is like the dress itself, and the outer part – of fine silk cloth decorated with rhombs in black. A golden galloon – braid divides both fabrics. A

Българките през погледа на пътешествениците от XV – XVIII в.

Дипломати, католически мисионери, търговци, изследователи, лекари, пътешественици от различни страни в Европа, на път към Цариград, прекосяват през XV – XVIII в. България и имат възможност да се запознаят с местното население. В пътеписите си те споменават и българските жени, тяхното облекло, прически и накити. Впечатлени са от откритото лице и хубавата изправена стойка на българките. Описват техните бели ленени ризи с цветна бродерия по яката, разреза на гърдите и ръкавите, както и „втората риза“ – сукмана, греха без ръкави, с дълбоко изрязано деколте, разширяваща се надолу. Според чуждестранните

triangular piece of cloth woven with goldthread has been attached to each of the sleeves at the wrist to fasten them. The dress is girdled with a silk textile belt tied to big knot.

The lady has a low cut shoes on with thin shoelaces. They are red, a colour reserved for kings and nobles only.

Travelers from the 15th – 18th c. describe the Bulgarian woman

Diplomats, Catholic missionaries, merchants, explorers, doctors, and travelers from various countries in Europe all heading to Istanbul in the course of the 15th – 18th c. crossed Bulgaria and got to know the local people. In their travel notes they mention the

Обр. 20. Българки. Рисушка на Ханс Бек от 1568. По История на България 1983.
Fig. 20. Bulgarians. Painting by Hans Beck of 1568. After История на България 1983.

пътешественици българките прибират косата в една или няколко плитки. Към тях преплитат цветни конци и лента, на които нанизват мъниста, раковини и украшения, както и монети и накити. Младите момичета не покриват косите си, а само ги украсяват с цветя и венци, докато омъжените жени носели забрадки, разнообразни по форма и материал, а също и шапки, които съчетавали с тънки и дълги кърпи. Тази разлика улавя и Ханс Бек, през 1568 г. в известен акверел с група четири жени, които добре предава колоритността на облеклото на българките и пицността на техните украшения (обр. 20). Жените са облечени с бродирани ризи и сукман с декоративни ръкави или тесни ленти. Едната от двете по-възрастни жени носи шапка тип сокай. Богато е накичена с прочелник, наушници, обеци, озърлици и гривни. При ексцентричната забрадка на жената в средата подробно са описани хубави големи игли, с функционално и декоративно предназначение. По-младите жени се отличават с това, че носят невестенски венец. Косата е събрана в дълга плитка, като в долния край висят накит от монети, едно от най-популярните украшения през този период.

Накити и украшения за облеклото от XV – XVIII в.

Накитите, открити в некрополите от XV – XVIII в. потвърждават информацията, предоставена от другите извори, като показват, че през османската епоха българките носят прочелници, обеци, озърлици, гривни и пръстени. Прочелниците представляват обикновени верижки, верижки с трепки, ленти с висулки или ленти с апликаци (кат. № 165). Основен елемент в тях са ръчно плетените верижки, пробесвани в един

Bulgarian women, their clothing, hairstyles and decorations impressed by their open faces and nice upright posture. The descriptions paint their linen shirts with colourful embroideries on the collar, the chest and the sleeves as well as their *second shirt – sukman*, a sleeveless garment with a low-cut neckline and extending downwards. According to the travelers, the Bulgarian women fold their hair in one or more braids. In the braids they interlace variegated threads and ribbons with beads, shells and decorations attached to them as well as coins and jewels. The young girls do not cover their hair but crown it with flowers and wreaths, and the married women have headscarves various in shape and fabric as well as hats combined with thin long cloth. In 1568 Hans Back sensed this difference in his famous watercolour with a group of four women well conveying the vividness of their outfit and the splendour of their adornments (fig. 20). The women wear embroidered shirts and *sukman* with decorative sleeves or narrow bands. One of the both elder ladies has a hat on of the type of *sokay*. She is lavishly decorated with a forehead diadem, temple pendants, earrings, necklaces and bracelets. He depicted in detail the beautiful large hairpins in the middle of her eccentric haircloth playing both functional and decorative purposes. The younger women wear bride wreaths. Their hair has been made in a long braid terminating in a bunch of coins some of the most popular decorations in those days.

Jewelry and decorations for clothing in the 15th – 18th c.

The jewelry found in necropolises from the 15th – 18th c. supports the information we know from some other sources. They show that during the Ottoman Age the Bulgarian

или два реда над челото. Често към тях са прикрепяни различни висулки (трепки, монети и др.). При по-сложните варианти на прочелниците към верижката се прикрепяла друга, която обрамчвала лицето. В някои случаи, покрай слепоочията са закачвани няколко по-къси верижки. Към украсата за главата се причисляват и иглите и плитките. Иглите са изработвани от бронз или сребро (кат. № 167). Те са с плътни или кухи топчета с халки за пришиване. Върху горната част, където има оформена халка, е прикачена трепка от тънка бронзова ламаринка с различни форми. Плитките са изработени от снопчета коноп, около които е увита медна или бронзова нишка. Завършват с по едно топче в края.

Обеците са от разнообразни типове. През XV – XVII в. се използват едновременно обеци с форма на халка – обикновена или комбинирана с други елементи, както и тези със сложностъпанни висулки-камбанки или плочка с капковидна форма и шарнирно закопчаване. Срещат се и обеци с вертикален щифт, луновидните и тези с форма на розети.

Огърлиците, нанизите от мъниста и верижките са от различни материали – бронз, сребро, злато (кат. № 169). Известни са екземпляри от обикновени малки или големи халки, захванати една за друга, плетка от плоски брънки спираловидно навита тънка тел и др.

Гривните се срещат рядко в гробовете от този период (кат. № 171). В по-голямата си част откритите и документирани находки са изработени от евтими и лесно достъпни материали – мед, бронз, стъкло или представляват наниз от мъниста и подредени между тях висулки, раковини, монети и др.

Пръстените са сред най-разпространените накити (кат. № 172). Най-масовият

women wore diadems on their foreheads known as *prochelnik*, earrings, necklaces, bracelets and finger rings.

The diadems are plain chains, chains with tiny pendants, bands with pendants or bands with appliqués (cat. N 165). Their main feature is the hand-knitted chains hanging in one or two lines above the forehead. Often various pendants are attached to them – tiny metal ornaments of various shape known as *treпки* (the word comes from tremble), coins, etc. The more complicated variants contain a second chain that frames the face. In some cases a couple of shorter chains have been attached to fall along the temple. The hair pins and the braids also belong to the decoration of the head. The pins have been made of bronze or silver (cat. N 167). They are solid or hollow spheres with loops for fixing. A tiny ornament of thin bronze lamella (*трепка*) is usually attached to their upper part with the loop. The braids have been made of a bunch of hemp enclosed within a copper or bronze thread terminating in a small bead. The earrings belong to various types. In the course of the 15th – 17th c. they had at the same time earrings shaped as a ring – plain or combined with other elements as well as with complicated pendants – campanula or a drop-like plate with a hinged clasp. They had also earrings with vertical pin, lunula – shaped or in the form of rosette.

The necklaces, the strings of beads and the chains have been made of various materials – bronze, silver or gold (cat. N 169). We know of pieces composed of simple small or larger loops attached to one another, stitch of flat rings, thin wire twisted spiral-like, etc.

The bracelets appear seldom in the graves of this period (cat N 171). Most of them discovered and described so far have been produced of cheap and readily available materials – copper, bronze or glass. Some of them are just a string of beads and pendants,

материал за тяхната изработка е бронзът с примеси от мед, но се срещат и екземпляри, изработени от благородни метали – злато и сребро. Пръстените са от различни видове като най-популярните са обикновените халки, профилираните халки с плочки върху столче със или без украса, пръстени с кръгли, елипсовидни и квадратни плочки със или без украса, такава с плочка с надпис, пръстени с кръгла фестонирана плочка, със сърцевидна плочка, с камъни, гами, перли (със или без гнездо), пръстени-печати, пръстени за стрелба с лък. През османската епоха жените носят самостоятелно както и в комбинация с други накити брошки, топчета от сърма, кръстчета (седефени и с полускъпоценни камъни), висулки (трепки), изработени от различни материали.

Коланите и пафтите, чиято употреба е засвидетелствана от други извори, се срещат много рядко в некрополите от XV – XVIII в., което означава, че те са били изработвани предимно от нетраен материал. Широко разпространение в носите имат копчетата (кат. № 164) и монетната украса. Копчетата се откриват в гробовете най-често около шийните прешлени, в областта на гърдите, около китките. Били са пришивани към ризи, които са използвани от двата пола и от всички възрастови групи. По-голямата част от откритите монети са пробити и имат от 1 до 3 дупки за окачване или пришиване (кат. № 170). Те са предимно сребърни, османски и западноевропейски монети.

shells, coins or other decorations among them.

The finger rings seem to be the jewels most widely spread (cat. N 172). The material usually employed for them is bronze and copper alloy. Nevertheless, we have also pieces made of precious metals – gold and silver. The rings belong to various types the most popular ones being plain loops, profiled loops with plates upon a stem with or without ornaments, rings with round, oval or square plates with or without ornaments, with inscribed plates; with round festooned or heart-shaped plates, with stones, gems or pearls (with or without settings), signet rings and thumb rings for archery. During the Ottoman Age the women wear also some other adornments single or in combination – brooches, spheres of goldthread, crosses of mother-of-pearl or with a semiprecious stone, and pendants of various materials.

The belts and belt buckles mentioned also in some other sources appear rarely in the necropolises from the 15th – 18th c. Most probably they have been made of perishable materials.

The buttons and decorations of coins were very popular (cat. N 164). In graves, the buttons are to be discovered mainly around the cervical vertebrae, in the chest area, and next to the wrists. They have been attached to shirts for both men and women of all ages. Most of the coins have been perforated with one to three holes for strings (cat. N 170). Mainly silver, the coins are Ottoman or Western European issues.

ДНЕС КАКТО В МИНАЛОТО

Пиърсинг

Истинска изненада представлява рисунката на Соломон Швайгер от 1577 г., която показва, че през XVI в. българка носи пронизана през носа обеца (обр. 21). От пътеписа на немския дипломат и на други пътешественици от XV – XVIII в. научаваме също така, че жените предпочитали да носят по няколко обеци на ушите.

TODAY AS IN THE PAST

Piercing

A real surprise is the drawing of Solomon Schweigger from 1577. It illustrates the custom of the Bulgarian women in the 16th c. to wear an earring pierced through the nose (fig. 21). We know from the travel book of the German diplomat and also from other travelers from the 15th – 18th c. that the women preferred to have more than just one earring on their ears.

Обр. 21. Българска девойка. Рисушка на Соломон Швайгер, 1577 г. По Попов 1980.

Fig. 21. Bulgarian maiden. Drawing by Solomon Schweigger, 1577. After Попов 1980.

КАТАЛОГ | CATALOGUE

1-5. С. ДЪРЖАНИЦА, ВИДИНСКО

VIII – VII в. пр.Хр.

1-5. DARZHANITSA VILLAGE, VIDIN REGION

8th – 7th c. BC

Миков 1938, 341-343, обр. 150; Gergova 1987, 45, 47, 54, 65-66, 69,

Taf. 14: 174, 179; 19: 232; 27: A48, A52-A54; 31: A87-A88

1. ОЧИЛАТА ФИБУЛА

Бронз. Дълж. 15,4 см

НАИМ, инв. № 3089

1. SPIRAL FIBULA

Bronze. L. 15,4 cm

NIAM, inv. N 3089

2 ДВУСПИРАЛНА ФИБУЛА

Бронз. Дълж. 9,3 см

НАИМ, инв. 3090

2. DOUBLE-SPIRAL FIBULA

Bronze. L. 9,3 cm

NIAM, inv. N 3090

3 ДВУСПИРАЛНА ФИБУЛА

Бронз. Дълж. 5,6 см

НАИМ, инв. № 1803

3. DOUBLE-SPIRAL FIBULA

Bronze. L. 5,6 cm

NIAM, inv. N 1803

4. ТОРКВА

Бронз. Диамет. 13,6 см/ 15,2 см

НАИМ, инв. № 3092

4. TORQUE

Bronze. D. 13,6 cm/ 15,2 cm

NIAM, inv. N 3092

5. ТОРКВА

Бронз. Диамет. 13,6 см/ 15,2 см

НАИМ, инв. № 3092

5. TORQUE

Bronze. D. 13,6 cm/ 15,2 cm

NIAM, inv. N 3092

6-7. ВИДИН

VII – VI в. пр. Хр.

6-7. VIDIN

7th – 6th c. BC

Попов 1918; Gergova 1987, 62, 72, Taf. 22: A31; 34: A134-135

6. ЧАСТИ ОТ АЖУРЕН КОЛАН С ТОКА

Бронз. Дълж. 10,9 см/ 5,3 см

НАИМ, инв. № 124-125

6. ELEMENTS OF AN OPEN-WORK BELT WITH BUCKLE

Bronze. L. 10,9/ 5,3 cm

NIAM, inv. N 124, 125

7. ДВЕ БРОНЗОВИ ГРИВНИ С РАЗМИНАВАЩИ СЕ КРАИЩА

Бронз. Диамет. 6,9/ 7,0 см

НАИМ, инв. № 121, 122

7. TWO BRONZE BRACELETS WITH DIVERGING ENDS

Bronze. D. 6,9/ 7,0 cm

NIAM, inv. N 121, 122

8. ГРИВНИ

С РАЗМИНАВАЩИ СЕ КРАИЩА

с. Руска Бяла и Моравица, Врачанско

VII – VI в. пр. Хр.

Бронз. Диамет. 7,9 см/ 7,6 см

НАИМ, инв. № 654, 655

8. BRACELETS

WITH DIVERGING ENDS

Ruska Byala and Moravitsa villages, Vratsa region

7th – 6th c. BC

Bronze. D. 7,9/ 7,6 cm

NIAM, inv. N 654, 655 cm

Попов 1918, 108, III; Gergova 1987, 72, Taf. 35: A145-146

9. КРЪГЛИ АПЛИКАЦИИ ЗА ДРЕХА, 20 БР.

VIII – VI в. пр. Хр.

Влашко село (Царевец), Врачанско

Бронз. Диамет. 1,0 – 1,5 см

НАИМ, инв. № 1958

9. ROUND APPLIQUÉS FOR CLOTHING, 20

8th – 6th c. BC

Vlashko Selo (Tsarevets), Vratsa region

Bronze. D. 1,0 – 1,5 cm

NIAM, inv. N 1958

Попов 1923/24, 119, обр. 53 В; Gergova 1987, 59, Taf. 21: A22

10. ХАЛКИЧКИ, 15 БР.

с. Ясен, Видинско

VIII – VI в. пр. Хр.

Бронз. Дълж. 6,5 см

НАИМ, инв. № 1825

10. HOOPS, 15

Yasen village, Vidin region

8th – 6th c. BC

Bronze. L. 6,5 cm

NIAM, inv. N 1825

Попов 1921, 161, обр. 150; Gergova 1987, 64, Taf. 25

11-12. ГРИВНИ

с. Радювене, Ловешко, могила 1

VII-VI в. пр. Хр.

11-12. BRACELETS

Raduyevne village, Lovech region, Tumulus 1

7th - 6th c. BC

Христов 2004, 47, 49, обр. 6-7

11. ДВЕ СПИРАЛНО НАВИТИ ГРИВНИ СЪС СПИРАЛНО ЗАВИТИ КРАИЩА

Бронз.

НИМ, инв. № 45758

11. TWO SPIRAL BRACELETS TERMINATING IN SPIRALS

Bronze.

NMH, inv. N 45758

12. ДВЕ СПИРАЛНО НАВИТИ ГРИВНИ СЪС СТИЛИЗИРАНИ ЗМИЙСКИ ГЛАВИ

Бронз. Размери

НИМ, инв. № 45762, 45763/1

12. TWO SPIRAL BRACELETS TERMINATING IN STYLIZED SERPENTS' HEADS

Bronze.

NMH, inv. N 45762, 45763/1

13. ДВУСПИРАЛНА ФИБУЛА

с. Лъкавица

VIII - VII в. пр. Хр.

Бронз. 4,6 x 3,9 см

РАМ Пловдив, инв. № 279

13. DOUBLE SPIRAL FIBULA

8th - 7th c. BC

Bronze. 4,6 x 3,9 cm

RMA Plovdiv, inv. N 279

14-20. С. КОЧАН, М. ЧИЛОВА КРУША, МОГИЛА 2, ГРОБ 1 И КОЛЕКТИВЕН ГРОБ 4

VIII – VI в. пр. Хр.

14-20. KOCHAN VILLAGE, CHILOVA KRUSHA SITE, TUMULUS 2 AND MASS GRAVE 4

8th – 6th c. BC

Gergova 1987, 28, 30, 67, 69, 73-75, Taf. 3: 48; 5: 63; 29: A72; 31: A93-94; 35: A156-160; 36: A169-172, A 178

14. ЛАДИЕВИДНА ФИБУЛА

Бронз. Вис. 6,9 см, дълж. 7,0 см

РИМ Благоевград, инв. № 1.1-20

14 BOAT FIBULA

Bronze. H. 6,9 cm, L. 7,0 cm

RMH Blagoevgrad, inv. N 1.1-20

15. ЛАДИЕВИДНА ФИБУЛА

Бронз. Вис. 6,7 см, дълж. 7,2 см

РИМ Благоевград, инв. № 1.1-22

15. BOAT FIBULA

Bronze. H. 6,7 cm, L. 7,2 cm

RMH Blagoevgrad, inv. N 1.1-22

16. СПИРАЛИ ЗА КОСА, 3 БР.

Бронз. Дълж. 1,6/ 1,5/ 1,6 см

РИМ Благоевград, инв. № 1.1-19 и

1.1-33_{1,2}

16. THREE HAIR SPIRALS

Bronze. L. 1,6/ 1,5/ 1,6 cm

RMH Blagoevgrad, inv. N 1.1-19; 1.1-33_{1,2}

17. ОБЕЦИ ОТ УСУКАНА ТЕЛ

Сребро. Диамет. 2,0 x 1,7 см/ 2,8 x 2,7 см

РИМ Благоевград, инв. № 1.1-40_{1,5}

17. EARRINGS OF TWISTED WIRE

Silver. D. 2,0 x 1,7/ 2,8 x 2,7 cm

RMH Blagoevgrad, inv. N 1.1-40_{1,5}

18. КОЛИЕ ОТ 26 БРОНЗОВИ ТРЪБИЧКИ И 2 БРОНЗОВИ ПЛОЧКИ

Единадесет тръбички и 2 плочки украсени с набоден орнамент

Бронз. Дълж. 6,0 см

РИМ Благоевград, инв. № 1.1-18, 1.1-481-27

18. NECKLACE OF 26 BRONZE TUBES AND 2 BRONZE PLATES

Eleven tubes and 2 plates decorated with stippled ornament

Bronze. L. 6,0 cm

RMH Blagoevgrad, inv. NN 1.1-18, 1.1-48_{1,27}

19. ГРИВНА ОТ ЦИЛИНДРИЧНО СВИТА БРОНЗОВА ЛЕНТА

Бронз. Дълж. 17,0 см, диам. 5,9 см

РИМ Благоевград, инв. № 1.1-16; 1.1-31

19. BRACELETTE OF A BRONZE BAND CYLINDRICALLY ROLLED

Bronze. L. 17,0 cm, D. 5,9 cm

RMH Blagoevgrad, inv. NN 1.1-16; 1.1-31

20. ПРЪСТЕН СЪС СПИРАЛНО ЗАВИТИ КРАИЩА

Бронз. Дълж. 3,0 см

РИМ Благоевград, инв. № 1.1-38

20. RING TERMINATING IN SPIRALS

Bronze. L. 3,0 cm

RMH Blagoevgrad, inv. N 1.1-38

21-27. С. ЛЮБЧА, СМОЛЯНСКО, МОГИЛЕН НЕКРОПОЛ

VII – VI в. пр.Хр.

21-27. LYUBCHA VILLAGE, SMOLYAN REGION, TUMULAR NECROPOLIS

7th – 6th c. BC

Damyanov 2003, 585-587, Abb. 12-14

21. БРОНЗОВА СПИРАЛКА ЗА КОСА

Бронз. Дълж. 1,7 см, шир. 1,3 см
РИМ Смолян, инв. № А-00435

21. BRONZE HAIR SPIRAL

Bronze. L. 1,7 cm, W. 1,3 cm

RMH Smolyan, inv. N A-00435

22. БРОНЗОВА СПИРАЛКА ЗА КОСА

Бронз. Дълж. 2,0 см, шир. 1,0 см
РИМ Смолян, инв. № А-00438

22. BRONZE HAIR SPIRAL

Bronze. L. 2,0 cm, W. 1,0 cm

RMH Smolyan, inv. N A-00438

23. ОГЪРЛИЦА ОТ МЪНИСТА

Кехлибар и камък; Макс. дълж. на мънистата 0,9 см

РИМ Смолян, инв. № А-00440

23. NECKLACE OF BEADS

Amber and stone. L. max. of the beads 0,9 cm

RMH Smolyan, inv. N A-00440

24. МЪНИСТО – СКАРАБЕЙ

Върху коремната страна са издълбани знаци

Камък. Вис. 0,7 см, дълж. 1,3 см, шир. 1,0 см
РИМ Смолян, инв. № А-00461

24. BEAD – SCARAB

Signs have been engraved on the abdominal side

Stone. H. 0,7 cm, L. 1,3 cm, W. 1,0 cm

RMH Smolyan, inv. N A-00461

25. ОГЪРЛИЦА ОТ МЪНИСТА

Кехлибар; Диамет. 0,6 – 0,7 см, макс. дълж. на мънистата – 1,3 см

РИМ Смолян, инв. № А-01121

25. NECKLACE OF BEADS

Amber. D. 0,6 – 0,7 cm, L. max. beads 1,3 cm

RMH Smolyan, inv. N A-01121

26. ОГЪРЛИЦИ ОТ САЛТЕЛЕОНИ

Бронз. Диамет. на навивките 0,6 см

РИМ Смолян, инв. № А-01522, А-01523

26. NECKLACES OF SALTELEONI

Bronze. D. of volution 0,6 cm

RMH Smolyan, inv. N A-01522, A-01523

27. ПРЪСТЕН

Бронз. Диамет. спирали 1,2 см, шир. 0,3 см
РИМ Смолян, инв. № А-00294

27. RING

Bronze. D. spirals 1,2 cm, W. 0,3 cm

RMH Smolyan, inv. N A-00294

28. ОМЕГОВИДНА ВИСУЛКА

с. Гела, Смолянско, могила 23
VIII – VI в. пр. Хр.
Бронз. Вис. 1,5 см, диам. спирали 1,4 см
РИМ Смолян, инв. № А-00298

28. OMEGA-LIKE PENDANT

Gela village, Smolyan region, Tumulus 23
8th – 6th c. BC
Bronze. H. 1,5 cm, D. spirals 1,4 cm
RMH Smolyan, inv. N A-00298

29-30. БРОНЗОВ АМУЛЕТ И НАКИТ ЗА КОСА

с. Борино, Смолянско, могилен некропол
VII – VI в. пр.Хр.
BRONZE AMULET AND HAIR DECORATION

Borino village, Smolyan region, Tumular necropolis
7th – 6th c. BC
Кисъв 2009, 99

29. ОРНИТОМОРФЕН АМУЛЕТ С ХАЛКИЧКА ЗА ОКАЧВАНЕ.

Бронз. Дълж. 6,8 см
РИМ Смолян, инв. № А-01529
29. ORNITHO-MORPHIC AMULET WITH A RING FOR HANGING
Bronze. L. 6,8 cm
RMH Smolyan, inv. N A-01529

30. СПИРАЛА ЗА КОСА

Бронз. Дълж. 1,7 см, шир. 1,4 см
РИМ Смолян, инв. № А-01398
30. HAIR SPIRAL
Bronze. L. 1,7 cm, W. 1,4 cm
RMH Smolyan, inv. N A-01398

31. КАНА С ИЗОБРАЖЕНИЕ НА БОГИНЯ С ЛЪК И СТРЕЛА, ВЪЗСЕДНАЛА ПАНТЕРА

Съкровище от Рогозен, Врачанско
Последната четвърт на IV в. пр. Хр.
Сребро с позлата. Вис. 13,5 см, диам. 7,8 см
РИМ Враца, инв. № Б 447

31. PITCHER WITH REPRESENTATION OF A GODDESS CARRYING BOW AND ARROW, RIDING A PANTHER

Rogozen Treasure, Vratsa region
Last quarter of the 4th c. BC
Silver gilt. H. 13,5 cm, D. 8,5 cm
RMH Vratsa, inv. N Б 447

Marazov 1989, 185-196; Ewigleben 1989, 27, fig. 2B

**32. ФИАЛА С ИЗОБРАЖЕНИЯ
НА ЖЕНСКИ ГЛАВИ (ДЕТАЙЛ)**

Съкровище от Луковит, Ловешко
Последната четвърт на IV в. пр. Хр.
Сребро с позлата. Вис. 7,0 см, диам. 8,6 см
НАИМ, инв. № 8226

**32. PHIALE WITH DEPICTIONS
OF FEMALE HEADS (DETAIL)**

Lukovit Treasure, Lovech region
Last quarter of the 4th c. BC
Silver gilt. H. 7.0 cm, D. 8.6 cm
NIAM, inv. N 8226

Чичикова 1980, 1, фиг. 2; Ewigleben 1989, 29, fig. 3C

**33. АПЛИКАЦИЯ ОТ КОНСКА АМУНИЦИЯ С
ИЗОБРАЖЕНИЕ НА ЖЕНА, ВЪЗСЕДНАЛА ХИПОКАМП**

Съкровище от Летница, Ловешко
Средата на IV в. пр. Хр.
Сребро с позлата. Вис. 5,3 см, шир. 5,2 см
РИМ Ловеч, инв. № 583

**33. APPLIQUÉ FROM A HORSE TRAPPINGS WITH
IMAGE OF A WOMAN RIDING HIPPOCAMPUS**

Letnitsa Treasure, Lovech region
Mid. 4th c. BC
Silver gilt. H. 5.3 cm, W. 5.2 cm
RMH Lovech, inv. N 583

Венедиков 1996, 12, фиг. 7

**34. КИЛИКС С ИЗОБРАЖЕНИЕ НА БОГИНЯТА
СЕЛЕНЕ**

с. Дуванли, Пловдивско, Башова могила

Последната четвърт на V в. пр. Хр.

Сребро с позлата. Вис. 3,0 см, диам. 13,0 см

РАМ Пловдив, инв. № 1516

34. KYLIX WITH IMAGE OF THE GODDESS SELENE

Duvanli village, Plovdiv region, Bashova Tumulus

Last quarter of the 5th c. BC

Silver gilt. H. 3,0 cm, D. 13,0 cm

RMA Plovdiv, inv. N 1516

Филов 1934, 66-67

35-43. УКРАШЕНИЯ ЗА ДРЕХА И НАКИТИ

с. Дуванли, Пловдивско, Кукува могила

V в. пр. Хр.

35-43. JEWELS AND CLOTHING ACCESSORIES

Duvanli village, Plovdiv region, Kukuva Tumulus

5th c. BC

Филов 1934, 39-46, обр. 47-54

35. НАГРЪДНИК

Злато. Дълж. 23,4 см, шир. 9,0/ 3,0 см, тегло 50,1 г

РАМ Пловдив, инв. № 1266

35. PECTORAL

Gold. L. 23,4 cm, W. 9,0/ 3,0 cm, weight 50,1 g

RMA Plovdiv, inv. N 1266

36.1. ОБЕЦИ ВЪВ ФОРМА НА ОТВОРЕНА ХАЛКА, 7 БР.

Злато. Диамет. 2,5 см, тегло 5,6 – 6,2 г

НАИМ, инв. № 6130, 6131, 6133, 6191

36. OPEN HOOK EARRINGS, 7

Gold. D. 2,5 cm, weight 5,6 – 6,2 g

NIAM, inv N 6130, 6131, 6133, 6191

36.2. ОБЕЦА ВЪВ ФОРМА НА ОТВОРЕНА ХАЛКА

Злато. Диамет. 2,5 см, тегло 5,6 – 6,2 г

РАМ Пловдив, инв. № 1270

36. OPEN HOOK EARRING

Gold. D. 2,5 cm, weight 5,6 – 6,2 g

RMA Plovdiv, inv. N 1270

37. ЧИФТ ВИСУАКИ С ОМЕГОВИДНА ФОРМА

Злато. а) 4,5 x 3,3 см, тегло 20,1 г.; б)

4,0 x 3,5 см, тегло 18,25 г

НАИМ, инв. № 6134, 6190

37. PAIR OF OMEGA-SHAPED PENDANTS

Gold. а) 4,5 x 3,3 cm, weight 20,1 g; б) 4,0 x 3,5 cm, weight 18,25 g

NIAM, inv. N 6134, 6190

38. ТОРКВА

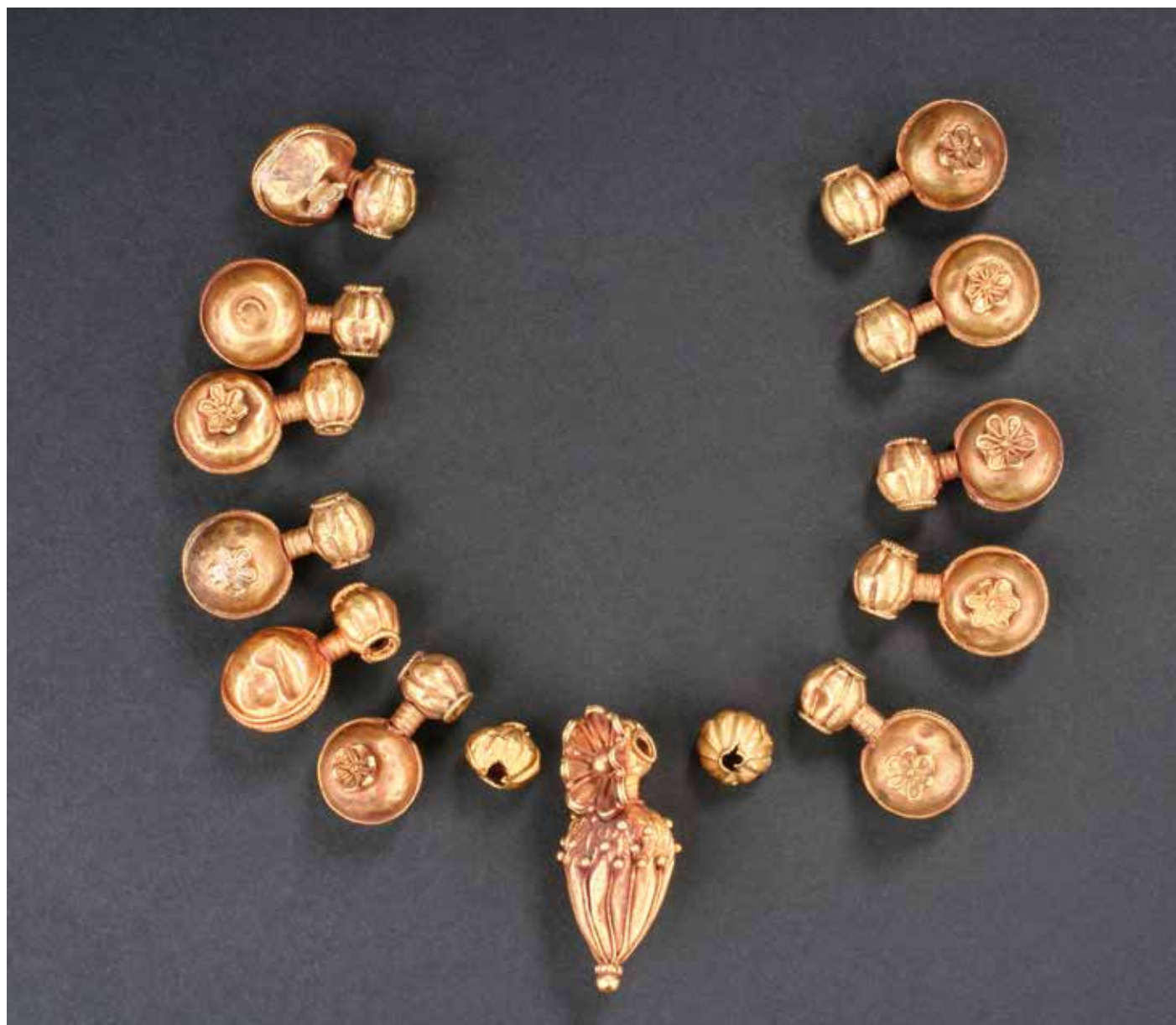
Злато. Диамет. 13,3 см; тегло 350 г

РАМ Пловдив, инв. № 1271

38. TORQUE

Gold. D. 13,3 cm, weight 350 g

RMA Plovdiv, inv. N 1271

39. ОГЪРАИЦА

Злато. Дълж. висулки 2,5 см, диам. 1,3 см, тегло на всяка 2,5 г, вис. средна висулка 3,5 см, тегло 6,0 г
 НАИМ, инв. № 6136, 6192, 6193

39. NECKLACE

Gold. L. pendants 2,5 cm, D. 1,3, weight each 2,5 g, H. middle pendant 3,5 cm, weight 6,0 g

NIAM, inv. N 6136, 6192, 6193

40. КУТИЙКА – ПАНДАНТИВ

Злато. Вис. 2,6 см, тегло 3,60 г
 РАМ Пловдив, инв. № 1196

40. SMALL CASKET – PENDANT

Gold. H. 2,6 cm, weight 3,60 g
 RMA Plovdiv, inv. N 1196

42. ДВЕ ГРИВНИ С КРАИЩА ВЪВ ВИД НА ЗМИЙСКИ ГЛАВИ

Злато. Диам. 9,0 см, тегло 257,10/ 298,25 г

НАИМ, инв. № 6128, 6189

42. TWO BRACELETS TERMINATING WITH SNAKE HEADS

Gold. D. 9,0 cm, weight 257,10/ 298,25 g
 NIAM, inv. N 6128, 6189

41. ЧЕТВЪРТИТА ПЛАСТИНКА – ЗАКОПЧАЛКА ЗА ОГЪРАИЦА (?)

Злато. 2,3 см x 1,5 см, тегло 3,90 г

НАИМ, инв. № 6135

41. RECTANGULAR LAMELLA – NECKLACE CLASP (?)

Gold. 2,3 x 1,5 cm, weight 3,90 g

NIAM, inv. N 6135

43. ДВА ПРЪСТЕНА

Злато. Диам. 2,3 см, тегло 16,20/ 15,45 г

НАИМ, инв. № 6129, 6132

43. TWO FINGER RINGS

Gold. D. 2,3 cm, weight 16,20/ 15,45 g

NIAM, inv. N 6129, 6132

44-46. УКРАШЕНИЯ ЗА ДРЕХА И НАКИТ

Враца, Могиланска могила, гробница II

Третата четвърт на IV в. пр. Хр.

44-46. JEWELS AND CLOTHING ACCESSORIES

Vratsa, Mogilanska Tumulus, Tomb II

Third quarter of the 4th c. BC

Торбов 2015, 46-58; № 32, табла VI/ 2, XIX/ 2; № 36, табла VII/ 2, XX/ 2;

№ 41-43

44. КОПЧЕТА

Злато. Диамет. 0,7 см – 1,0 см, тегло
0,20 – 0,61 г

РИМ Враца, инв. № Б 74-78

44. BUTTONS

Gold. D. 0,7 – 1,0 cm, weight 0,20 – 0,60 g

RMH Vratsa, inv. N Б 74-78

45. АПЛИКАЦИИ ЗА ДРЕХА

Злато. Диамет. 2,0 см, тегло 8,90 г

РИМ Враца, инв. № Б 64

45. APPLIQUÉS FOR CLOTHING

Gold. D. 2,0 cm, weight 8,90 g

RMH Vratsa, inv. N Б 64

46. ОБЕЦИ

Злато. Вис. 7,5 см, тегло 37,0 г

РИМ Враца, инв. № Б 60

46. EARRINGS

Gold. H. 7,5 cm, weight 37,0 g

RMH Vratsa, inv. N Б 60

47. НАКОЛЕННИЦИ С ПЛАСТИЧНА УКРАСА

Шипка, Старозагорско, могила Голяма Косматка

Последната четвърт на IV в. пр. Хр

Бронз. Вис. ляв 43,7 см, вис. десен 42,7 см

ИМ „Искра“ Казанлък, инв. № МИК А II 1741, МИК А II 1742

47. GRIEVES WITH EMBOSSED DECORATION

Shipka, Stara Zagora region, Golyama Kosmatka Tumulus

Last quarter of the 4th c. BC

Bronze. H. left one 43,7 cm, H. right one 42,7 cm

Iskra MN, Kazanlak, inv. N МИК А II 1741, МИК А II 1742

Kitov 2005, 46, fig. 11; Dimitrova 2015, 173, fig. 141, cat. No 40, 41

48. АПЛИКАЦИИ НА САРКОФАГ С ИЗОБРАЖЕНИЕ НА ЖЕНСКИ ГЛАВИ

Варна, кв. Галата

Краят на IV – начало на III в. пр. Хр.

Слонова кост. а) Вис. 7,4 см, шир. 5,2 – 7,0 см; б) Вис. 7,4 см, шир. 6,0 – 7,0 см

РАМ Варна, инв. № II-550; II-551

48. APPLIQUÉS OF A SARCOPHAGUS WITH FEMALE PORTRAITS

Varna, Galata

Late 4th – early 3rd c. BC

Ivory. A) H. 7,4 cm, W. 5,2 – 7,0 cm; b) H. 7,4 cm, W. 6,0 – 7,0 cm

RMH Varna, inv. N II-550; II-551

Тончева 1961, 50, фиг. 96а

49-50. НАКИТИ

Месамбрия (Несебър), античен некропол

Краят на IV – началото на III в. пр. Хр.

49-50. JEWELS

Mesambria (Nesebar), Antique necropolis

Late 4th – early 3rd c. BC

Kiyashkina et al. 2012, 102-103

49. ОБЕЦИ С ЛЪВСКА ГЛАВА

Злато. а) Диамет. 2,0 см, тегло 4,13 г; б) Диамет. 1,8 см, тегло 4,01 г

Музей „Старинен Несебър“, инв. № 3793

49. EARRINGS WITH LION'S HEAD

Gold. a) D. 2 cm, weight 4,13 g; b) D. 1,8 cm, weight 4,01 g

Ancient Nesebar Museum, inv. N 3793

50. ОГЪРЛИЦА ОТ 39 МЪНИСТА

Злато. Диамет. мъниста 0,65 – 0,67 см, тегло 11,80 г

Музей „Старинен Несебър“, инв. № 3792

50. NECKLACE OF 39 BEADS

Gold. D. beads 0,65 – 0,67 cm, weight 11,80 g

Ancient Nesebar Museum, inv. N 3792

51-55. НАКИТИ

Месамбрия (Несебър), античен некропол

III – II в. пр. Хр.

51-55. JEWELS

Mesambria (Nesebar), Antique necropolis

3rd – 2nd century BC

51. АГРАФА

Злато. Дълж. 8,6 см, тегло 13,20 г

РИМ Бургас, инв. № 1335

51. AGRAFA

Gold. L. 8,6 cm, weight 13,20 g

RMH Burgas, inv. N 1335

Tonkova 1997a, 89, fig. 8; 100, Pl. IV 3

52. ОБЕЦИ С ГЛАВА НА МЕНАДА

Злато. Вис. 2,6 см

Музей „Старинен Несебър“, инв. № 369; 370

52. EARRINGS WITH A HEAD OF MAENAD

Gold. H. 2,6 cm

Ancient Nesebar Museum, inv. N 369; 370

Чилбулева 1964, 58, фиг. 3

**54. ОГЪРАИЦА
ОТ 37 МНОГОЦВЕТНИ МЪНИСТА**
Синьо и бяло непрозрачно стъкло, кост, керамика. Диамет.
0,6 – 2,1 см
Музей „Старинен Несебър“, инв. № 3933
54. NECKLACE OF 37 COLOURFUL BEADS
Blue and white opaque glass, bone, ceramics. D. 0,6 – 2,1 cm
Ancient Nesebar Museum, inv. N 3933

53. ОГЪРАИЦА
Злато, полускъпоценен камък. Дълж. 32,0 см, тегло 18,83 г
РИМ Бургас, инв. № 1334
53. NECKLACE
Gold, semiprecious stone. L. 32,0 cm, weight 18,83 g
RMH Burgas, inv. N 1334
Гълъбов 1955, 137, обр. 9б; 141; Тонкова 1997а, 100, Pl. IV 1

55. ПРЪСТЕН

Злато, аметист. Дълж. 6,9 см, диам. 2,1 см, тегло 16,02 г
РИМ Бургас, инв. № 1336
55. FINGER RING
Gold, amethyst. L. 6,9 cm, D. 2,1 cm, weight 16,02 g
RMH Burgas, inv. N 1336
Гълъбов 1955, 140, обр. 12; 141, обр. 13; 142; Tonkova 1997a, 100, Pl. IV 2

56. ПАНДАНТИВ

Одесос (Варна)
Началото на III в. пр. Хр.
Злато, син емайл. Вис. 3,6 см, тегло 12,55 г
НАИМ, инв. № 2382
56. PENDANT
Odessos (Varna)
Early 3rd c. BC
Gold, blue enamel. H. 3,6 cm, weight 12,55 g
NIAM, inv. N 2382
Иванов 1956, 93

57. ФАЛЕРА

с. Галиче, Монтанско
II в. пр. Хр.
Сребро с позлата. Диамет. 18,3 см
НАИМ, инв. № 5876
57. PHALERA
Galiche, Montana region
2nd c. BC
Silver gilt. Diam. 18,3 cm
NIAM, inv. N 5876
Филов, Велков 1919-1920, 146-148; Маразов 1979

58. АТИЧЕСКА ЧЕРВЕНОФИГУРНА ХИДРИЯ

с. Дубанли, Пловдивско, Арабаджийска могила

Средата на V в. пр. хр.

Керамика. Вис. 37,8 см, макс. диам. 28,0 см, диам. устие 15,2 см

РАМ Пловдив, инв. № 1636

58. ATTIC RED-FIGURE HYDRIA

Duvanli village, Plovdiv region, Arabadzhyska Tumulus

Mid. 5th c. BC

Ceramics. H. 37,8 cm, D. max weight 28,0 cm, D. mouth 15,2 cm

RMA Plovdiv, inv. N 1636

Филов 1934, 135, табл. XVI, обр. 160; Reho 1990, 155-156

59-61. ТООАЛЕТНИ ПРИНАДЛЕЖНОСТИ

с. Дубанли, Пловдивско, Мушовица могила

Втората четвѐрт на V в. пр. Хр.

59-61. TOILETRIES

Duvanli village, Plovdiv region, Mushovitsa Tumulus

Second quarter of the 5th c. BC

Филов 1934, 90-97, обр. 112, 119, 120

59. ОГАЕДАЛО

Бронз. 28,5 x 15,9 см

РАМ Пловдив, инв. № 1541

59. MIRROR

Bronze. 28,5 x 15,9 cm

RMA Plovdiv, inv. N 1541

**60. МИНИАТЮРНИ
ОЙНОХОЕТА**

Стокло. Вис. 12,6 см

РАМ Пловдив, инв. № 1549

60. MINIATURE OINOSCHOAI

Glass. H. 12,6 cm

RMA Plovdiv, inv. N 1549

61. АЛАБАСТРОНИ

Алабастр. Вис. 14,6 см

РАМ Пловдив, инв. № 1550

61. ALABASTRA

Alabaster. H. 14,6 cm

RMA Plovdiv, inv. N 1550

62. ПИКСИДА С ФОРМА НА МИДА

Шипка, Старозагорско, могила Голяма Косматка

Краят на IV – началото на III в. пр. Хр.

Сребро с позлата, емайл. 16,5 x 17,0 см, вис. 4,7 см, тегло 381,42 г

ИМ „Искра“ Казанлък, инв. № МИК А II 1731, МИК А II 1736

62. PYXIS SHAPED AS A SCALLOP SHELL

Shipka, Stara Zagora region, Golyama Kosmatka Tumulus

Late 4th – early 3rd c. BC

Silver gilt, enamel. 16,5 x 17,0 cm, H. 4,7 cm, weight 381,42 g

Iskra MH, Kazanlak, inv. N МИК А II 1731, МИК А II 1736

Kitov 2005, 50, fig. 16; Dimitrova 2015, 206, fig. 202, cat. No 30, 35

63-77. СЪДОВЕ И ТООАЛЕТНИ ПРИНАДЛЕЖНОСТИ

Аполония (Созопол), античен некропол

V – III в. пр. Хр.

63-77. VESSELS AND TOILETRIES

Apollonia (Sozopol), Antique necropolis

5th – 3rd c. BC

63. КАПАК НА ЛЕКАНИДА СЪС СЦЕНА НА ГИНЕКЕЙОН

Керамика. Вис. 9,0 см, диам. 35,2 см

AM Созопол, инв. № 260

Третата четвърт на V в. пр. Хр.

63. LID OF A LECANIDES WITH A SCENE OF GYNEKAION

Ceramics. H. 9,0 cm, D. 35,2 cm

AM Sozopol, inv. N 260

Reho 1990, 127; Лазаров 2003, 88-89, no. 23

64. ЛЕКИТ СЪС СЦЕНА „ПОДГОТОВКА ЗА СВАТБА“

Керамика. Вис. 29,5 см, диам. устие 8,7 см, диам. столче 10,5 см

AM Созопол, инв. № 1916

64. LEKYTHOS WITH “PREPARATION FOR A WEDDING” SCENE

Ceramics. H. 29,5 cm, D. mouth 8,7 cm, D. bottom 10,5 cm

AM Sozopol, inv. N 1916

Панайотова и др. 2009, 32-34

65. ЛЕКИТ СЪС СЦЕНА „ГОСПОДАРКА И ПРИСЛУЖНИЦИ“

Керамика. Вис. 21,0 см, диам. устие 5,5 см, диам. столче 10,1 см

AM Созопол, инв. № 3554

65. LEKYTHOS WITH A “MISTRESS AND MAID” SCENE

Ceramics. H. 21,0 cm, D. mouth 5,5 cm, D. bottom 10,1 cm

AM Sozopol, inv. N 3554

66. АЛАБАСТРОН

Алабастр. Вис. 14,3 см, диам. устие 4,7 см, диам. дъно 3,3 см

AM Созопол, инв. № 2496

66. ALABASTRON

Alabaster. H. 14,3 cm, D. mouth 4,7 cm, D. bottom 3,3 cm

AM Sozopol, inv. N 2496

Панайотова и др. 2009, 35

67. АЛАБАСТРОН

Стъкло. Вис. 9,5 см, диам. устие 3,1 см, диам. дъно 2,0 см

AM Созопол, инв. № 3174

67. ALABASTRON

Glass. H. 9,5 cm, D. mouth 3,1 cm, D. bottom 2,0 cm

AM Sozopol, inv. N 3174

Панайотова и др. 2009, 35

68. ПИКСИДА

Керамика. Вис. 6,5 см, диам. устие 8,1 см, диам. столче 6,2 см, капак: вис. 1,5 см, диам. 6,7 см

AM Созопол, инв. № 3172 (тяло); 3173 (капак)

68. PYXIS

Ceramics. H. 6,5 cm, D. mouth 8,1 cm, D. bottom 6,2 cm, lid: H. 1,5 cm, D. 6,7 cm

AM Sozopol, inv. N 3172 (body); 3173 (lid)

Панайотова и др. 2009, 35

69. ПИКСИДА

Бронз. Вис. 3,1 см, диам. 4,8 см
 AM Созопол, Калфата, ПИН № 3179
 69. PYXIS
 Bronze. H. 3,1 cm, D. 4,8 cm
 AM Sozopol, Kalfata, PIN N 3179

70. ПАНИЧКА СЪС СЪДЪРЖАНИЕ ОТ ЖЪЛАТА ОХРА

Керамика. Вис. 2,4 см, диам. устие 5,9 см, диам. дъно 3,9 см
 AM Созопол, УПИ № 5040
 20. SMALL BOWL CONTAINING YELLOW OCHRE
 Ceramics. H. 2,4 cm, D. mouth 5,9 cm, D. bottom 3,9 cm
 AM Sozopol, UPI N 5040

72. ОГЛЕДАЛО

Бронз. Диам. 10,4 см, дебел. 0,5 см
 AM Созопол, инв. № 2410
 72. MIRROR
 Bronze. D. 10,4 cm, thickness 0,5 cm
 AM Sozopol, inv. N 2410

71. МИДА СЪС СЛЕДИ ОТ ХЕМАТИТ

71. SHELL WITH TRACES OF HEMATITE

73. ГРЕБЕН

Кост. Дълж. 5,3 см, шир. 0,6 см
 AM Созопол, Калфата, ПИН № 3609
 73. COMB
 Bone. L. 5,3 cm, W. 0,6 cm
 AM Sozopol, Kalfata, PIN N 3609
 Bogdanova, in press, pl. 3, no. 3

75. ПИНСЕТА

Бронз. Дълж. 6,9 см, шир. тяло 0,3 см
 AM Созопол, инв. № 3610
 75. TWEEZERS
 Bronze. L. 6,9 cm, W. body 0,3 cm
 AM Sozopol, inv. N 3610

74. ШПАТУЛА

Бронз. Дълж. 9,9 см
 AM Созопол, Калфата, ПИН № 1262
 74. SPATULA
 Bronze. L. 9,9 cm
 AM Sozopol, Kalfata, PIN N 3610

77. НОЖИЦИ

Бронз. а) зап. дълж. 8,0 см; б) зап. дълж. 13,0 см
 AM Созопол, Калфата, ПИН № 3611, 3612
 77. SCISSORS
 Bronze. a) preserved L. 8,0 cm; b) preserved L. 13,0 cm
 AM Sozopol, Kalfata, PIN N 3611, 3612

76. СТРИГИЛА

Бронз. Дълж. 20,5 см, шир. тяло 4,3 см, шир. дръжка 2,5 см; диам. пета 8,5 см
 AM Созопол, инв. № 3338
 76. STRIGIL
 Bronze. L. 20,5 cm, W. body 4,3 cm, W. handle 2,5 cm, D. sole 8,5 cm
 AM Sozopol, inv. N 3338
 Bogdanova, in press, pl. 3, no. 3

**78. ОГЛЕДАЛО С АПЛИКАЦИЯ БЮСТ
НА СИРЕНА**

Бронз. Дълж. 31,0 см, диам. диск 15,0 см

Музей „Старинен Несебър“, инв. № 3629

78. MIRROR WITH A BUST OF SIREN APPLIQUÉ

Bronze. L. 31,0 cm, D. disc 15,0 cm

Ancient Nesebar Museum, inv. N 3629

Дилова 2009, 182, обр. 12; Kiyashkina et al. 2012, cat. N 62

**78-80. ТООАЛЕТНИ
ПРИНАДЛЕЖНОСТИ**

Месамбрия (Несебър), античен некропол

III – II в. пр. Хр.

78-80. TOILETRIES

Nesebar (*Mesambria*), Antique necropolis

3rd – 2nd c. BC

79. ПИКСИДА

Олово. Вис. 3,2 см, диам. устие 2,5 см,
диам. дъно 3,3 см

Музей „Старинен Несебър“, инв. № 971

79. PYXIS

Lead. H. 3,2 cm, D. mouth 2,5 cm, D.
bottom 3,3 cm

Ancient Nesebar Museum, inv. N 971

Cimbuleva 1969, 173-174, fig. 125

80. ПИКСИДА

Прозрачно стъкло. Вис. 3,6 см, диам.
устие 11,0 см, диам. капак 12,0 см

Музей „Старинен Несебър“, инв. №
3630

80. PYXIS

Transparent glass. H. 3,6 cm, D. mouth
11,0 cm, D. lid 12,0 cm

Ancient Nesebar Museum, inv. N 3630

Дилова 2009, 182, обр. 13

81-95. УКРАШЕНИЯ ЗА ОБЛЕКЛО, НАКИТИ И ТОАЛЕТНИ ПРИНАДЛЕЖНОСТИ ОТ ГРОБ НА ЖЕНА

с. Крушаре, Сливенско, Китова могила, гроб № 6

Първата половина на II в.

81-95. DECORATIONS FOR CLOTHING, JEWELS AND TOILETRIES FROM A WOMAN'S GRAVE

Krushare village, Sliven municipality, Kitova Tumulus, Grave N 6

First half of 2nd c.

Димитрова 2010, 42-48; Марков 2012, 191-199

81. ВЕНЕЦ ОТ 54 БР. ЛИСТА С РОМБОИДНА ФОРМА

Злато. Вис. 1,3 – 1,8 см, дълж. 3,5 – 4,8/ 5,0 см, тегло 8,6 г

РИМ Сливен, инв. № Сл3837А

81. WREATH OF 54 RHOMB-SHAPED LEAVES

Gold. H. 1,3 – 1,8 cm, L. 3,5 – 4,8/ 5,0 cm, weight 8,6 g

RMH Sliven, inv. N Сл3837А

82. ПЛАСТИНА С РОМБОИДНА ФОРМА С ИЗОБРАЖЕНИЕ НА СИНКРЕТИЧНА ИЗТОЧНА БОГИНЯ

Злато. Дълж. 6,5 см, макс. вис. 4,5 см, тегло 1,1 г

РИМ Сливен, инв. № Сл3835А

82. RHOMB-SHAPED PLATE WITH A REPRESENTATION OF SYNCRETIC EASTERN GODDESS

Gold. L. 6,5 cm, H. max. 4,5 cm, weight 1,1 g

RMH Sliven, inv. N Сл3835А

83. ПЛАСТИНА С ПРОДЪЛГОВАТА ФОРМА С ИЗОБРАЖЕНИЕ НА ДВЕ ЖЕНСКИ ГЛАВИ

Злато. 3,9 x 15 см, тегло 2,0 г

РИМ Сливен, инв. № Сл3836А

83. ELONGATED PLATE WITH A REPRESENTATION OF TWO FEMALE HEADS

Gold. 3,9 x 15 cm, weight 2,0 g

RMH Sliven, inv. N Сл3836А

**84. ОБЕЦИ С КАПКОВИДНА ФОРМА И УКРАСА
ОТ ГРАНУЛИ**

а) Злато. Вис. 4,9 см, тегло 7,1 г; б) Злато, цветно стъкло. Вис. 4,2 см, тегло 6,92 г
РИМ Сливен, инв. № Сл3837А

**84. EARRINGS DROP-LIKE IN SHAPE AND DECORATION
OF GRANULES**

Gold. H. 4,9 cm, weight 7,1 g; b) Gold, coloured glass. H. 4,2 cm, weight 6,92 g
RMH Sliven, inv. N Сл3837А

85. ОГЪРАЙЦА С ЛУНУЛА

Злато, цветно стъкло. Дълж. верижка 36,4 см, тегло 56,0 г,
лунула (заедно с втулката) 2,7 x 3,2 см

РИМ Сливен, инв. № Сл3830А

85. NECKLACE WITH A LUNULA

Gold, coloured glass. L. chain 36,4 cm, weight 56,0 g, lunula
(together with the collar) 2,7 x 3,2 cm

RMH Sliven, inv. N Сл3830А

**86. ОГЪРЛИЦА
ОТ 23 МЪНИСТА**

Непрозрачен кехлибар. 22 бр. с неправилна елипсовидна форма, дълж. 0,8 – 2,9 см, 1 бр. дисковидно мънисто, диам. 2,6 см, деб. 1,7 см
РИМ Сливен, инв. № Сл3867А

86. NECKLACE OF 23 BEADS
Opaque amber. 22 beads of irregular oval shape, L. 0,8 – 2,9 cm, 1 disc-like bead, D. 2,6 cm, thickness 1,7 cm
RMH Sliven, inv. N Сл3867А

**87. РИМСКА МОНЕТА С
ОТВОР В ПЕРИФЕРИЯТА ЗА
НАНИЗВАНЕ**

Сребро. Диам. 1,8 x 1,9 см
РИМ Сливен, инв. № Сл4293

**87. ROMAN COIN
PERFORATED FOR A STRING**
Silver. D. 1,8 x 1,9 cm
RMH Sliven, inv. N Сл4293

88. ГРИВНА
Сребро. Диам. 7,1 x 7,3 см
РИМ Сливен, инв. № Сл3850А
88. BRACELET
Silver. D. 7,1 x 7,3 cm
RMH Sliven, inv. N Сл3850А

**89. ДВЕ ГРИВНИ ОТ ДВОЙНО
ПРЕСУКАНА ТЕЛ С ГРАНУЛИ**

Злато. а) Диам. 5,3 см, тегло 20,6 г; б) Диам. 5,3 – 5,5 см, тегло 20,9 г
РИМ Сливен, инв. № Сл3834А
**89. TWO BRACELETS OF
DOUBLE TWISTED WIRE
WITH GRANULES**
Gold. а) D. 5,3 cm, weight 20,6 g; б) D. 5,3 – 5,5 cm, weight 20,9 g
RMH Sliven, inv. N Сл3834А

90. ТРИ ГРИВНИ
Сребро. Диам. 4,05 x 4,35 см
РИМ Сливен, инв. № Сл3851А
90. THREE BRACELETS
Silver. D. 4,05 x 4,35 cm
RMH Sliven, inv. N Сл3851А

91. ПРЪСТЕН С ПОЛИРАН КАМЪК
Злато, карнеол. Диамет. халка 2,4 x 2,7 см, диамет. цит с камък 1,9 x 2,2 см, тегло 8,3 г
РИМ Сливен, инв. № СЛ3827А
91. RING WITH A POLISHED STONE
Gold, carnelian. D. ring 2,4 x 2,7 cm, D. bezel setting 1,9 x 2,2 cm, weight 8,3 g
RMH Sliven, inv. N СЛ3827А

92. ПРЪСТЕН С ГЕМА С ИЗОБРАЖЕНИЕ НА БОГИНЯТА ДЕМЕТРА
Злато, карнеол. Диамет. 2,2 x 2,4 см, диамет. легло с гема 0,6 x 1,1 см, тегло 5,4 г
РИМ Сливен, инв. № СЛ3828А
92. RING WITH INTAGLIO REPRESENTING GODDESS DEMETER
Gold, carnelian. D. 2,2 x 2,4 cm, D. bezel setting 0,6 x 1,1 cm, weight 5,4 g
RMH Sliven, inv. N СЛ3828А

93. ПРЪСТЕН С ГЕМА С ИЗОБРАЖЕНИЕ НА ЖЕНСКА ГЛАВА В ПРОФИЛ НАЛЯВО (ДЕТАЙЛ)

Злато, карнеол. Диамет. 1,9 x 2,2 см, диамет. легло с гема 1,0 x 1,3 см, тегло 5,6 г
РИМ Сливен, инв. № СЛ3829А
93. RING WITH INTAGLIO REPRESENTING A FEMALE HEAD IN PROFILE TO THE LEFT (DETAIL)
Gold, carnelian. D. 1,9 x 2,2 cm, D. bezel setting 1,0 x 1,3 cm, weight 5,6 g
RMH Sliven, inv. N СЛ3829А

94. СЕДЕМ ИГЛИ ЗА КОСА И ЛЪЖИЧКА

Кост. Дълж. 12,9 – 14,1 см
РИМ Сливен, инв. № СЛ3893А
94. SEVEN HAIR PINS AND A SPOON
Bone. L. 12,9 – 14,1 cm
RMH Sliven, inv. N СЛ3893А

95. ТРИ УНГВЕНТАРИИ

Стойкло. Вис. 23,0 см/ 14,5 см/ 14,5 см
РИМ Сливен, инв. № СЛ3986А
95. THREE BALSAMARIA
Glass. H. 23,0 cm/ 14,5 cm/ 14,5 cm
RMH Sliven, inv. N СЛ3986А, СЛ3845А, СЛ3846А

96-103. НАКИТИ ОТ ЖЕНСКИ ГРОБ

с. Стройно, Елховско, римски некропол

Краят на I – първата половина на II в.

96-103. JEWELS FROM A WOMAN'S GRAVE

Stroyno village, Elhovo region, Roman necropolis

Late 1st – early 2nd c.

Агре 2007, 76-77

96. ОБЕЦИ

Злато, полускъпоценен камък. Тегло
3,90 г всяка

НАИМ, инв. № 9101

96. EARRINGS

Gold, semiprecious stone. Weight 3,90 g
each

NIAM, inv. N 9101

**97. ОГЪРАИЦА С ЛУНУЛА
И МЪНИСТО**

Злато, полускъпоценен камък. Дълж.
33,2 см, тегло 6,30 г

НАИМ, инв. № 9098

**97. NECKLACE WITH
A LUNULA AND A BEAD**

Gold, semiprecious stone. L. 33,2 cm,
weight 6,30 g

NIAM, inv. N 9098

**98. ОГЪРАИЦА С ЛУНУЛА
И ПЛОЧКА**

Злато. Дълж. 36,3 см, тегло 6,30 г
НАИМ, инв. № 9099

**98. NECKLACE WITH
A LUNULA AND A PLATE**

Gold. L. 36,3 cm, weight 6,30 g

NIAM, inv. N 9099

99. ОГЪРЛИЦА
Злато. Дълж. 39,0 см, тегло 36,70 г
НАИМ, инв. № 9100
99. NECKLACE
Gold. L. 39,0 cm, weight 36,70 g
NIAM, inv. N 9100

**102. ПРЪСТЕН С ГЕМА С
ИЗОБРАЖЕНИЕ
НА БОГИНЯТА ДЕМЕТРА**
Злато, полускъпоценен камък. Диамет.
2,3 x 1,9 см, деб. на халката 0,4 – 0,7 см,
тегло 13,70 г
НАИМ, инв. № 9097
102. RING WITH INTAGLIO
REPRESENTING GODDESS
DEMETER
Gold, semi-precious stone. D. 2,3 x 1,9 cm,
thickness of the ring 0,4 – 0,7 cm, weight
13,70 g
NIAM, inv. N 9097

100. ЛУНУЛА
Злато. Вис. 1,5 см, тегло 2,20 г
НАИМ, инв. № 9103
100. LUNULA
Gold. H. 1,5 cm, weight 2,20 g
NIAM, inv. N 9103

101. ДВЕ МЪНИСТА
Злато. а) диам. 0,5 см, вис. 0,5 см,
тегло 0,30 г
НАИМ, инв. № 9104
101. TWO BEADS
Gold. а) D. 0,5 cm, H. 0,5 cm, weight 0,30 g
NIAM, inv. N 9104

**103. ПРЪСТЕН С ГЕМА С ИЗОБРАЖЕНИЕ
НА АПОЛОН КИТАРЕД**
Злато, полускъпоценен камък. Диамет. 2,3 x 1,85 см, деб. на халката 0,3 – 0,8 см,
тегло 13,80 г
НАИМ, инв. № 9102
103. RING WITH INTAGLIO REPRESENTING APOLLO
CITHAROEDUS
Gold, semi-precious stone. D. 2,3 x 1,85 cm, thickness of the ring 0,3 – 0,8 cm, weight 13,80 g
NIAM, inv. N 9102

104-110. НАКИТИ ОТ ГРОБ НА ЖЕНА
Durostorum (Силистра), античен некропол, каменен саркофаг
Втората половина на III в.
Атанасов 2006; Атанасов 2014
104-110. JEWELS FROM A WOMAN'S GRAVE
Durostorum (Silistra), Roman necropolis, stone sarcophagus
Second half of 3rd c.
Атанасов 2006, 380-398; Атанасов 2014, 11, 13, 16, обр. 10, 19, 21

104. ОБЕЦИ
Злато, перли, полускъпоценни камъни.
а) вис. 3,8 см, вис. с иглата 4,2 см, диам.
1,5 см, дълж. висулка 2,1 см, тегло
4,49 г; б) вис. 3,9 см, вис. с иглата 4,1
см, диам. 1,5 см, дълж. висулка 2,1 см,
тегло 4,13 г
РИМ Силистра, инв. № 2123, 2124
104. EARRINGS
Gold, pearls, semi-precious stones. а) H.
3,8 cm, H. with the pin 4,1 cm, D. 1,5 cm,
L. pendant 2,1 cm, weight 4,49 g; б) H. 3,9
cm, H. with the pin 4,1 cm, D. 1,5 cm, L.
pendant 2,1 cm, weight 4,13 g
RMH Silistra, inv. N 2123, 2124

105. ОГЪРАИЦА

Злато, стъкло (?). Дълж. 46,4 см, диам. 1,6 см, вис. призма 1,3 см, тегло 42,50 г
РИМ Силистра, инв. № 2121

105. NECKLACE

Gold, glass (?). L. 46,4 cm, D. 1,6 cm, H. prisms 1,3 cm, weight 42,50 g
RMH Silistra, inv. N 2121

106. ОГЪРАИЦА

Злато, гранат (?). Дълж. 39,7 см, тегло 7,74 г

РИМ Силистра, инв. № 2122

106. NECKLACE

Gold, garnet (?). L. 39,7 cm, weight 7,74 g
RMH Silistra, inv. N 2122

107. МЕДАЛЬОНИ

Злато, гранат (?). Вис. 4,5 см, диам. 3,1/ 3,2 – 3,8 см, диам. ухото 0,6/ 0,7 см, шир. ухото 0,4 см
РИМ Силистра, инв. № 2118, 2119

107. PENDANTS

Gold, garnet (?). H. 4,5 cm, D. 3,1/ 3,2 – 3,8 cm, D. loop 0,6/ 0,7 cm, W. loop 0,4 cm
RMH Silistra, Inv. N 2118, 2119

108. ЕЛЕМЕНТ ОТ ЗАКОПЧАЛКА ЗА ОГЪРАИЦА И ВИСУЛКИ (?)

Злато. Вис. 4,2 см, диам. 0,5 – 0,6 см, тегло 2,17 г/
Вис. 3,0 см/ 2,9/ 2,6 – 2,8 см, диам. 0,5 – 0,6/ 0,7 см, тегло 1,32 – 2,90 г

РИМ Силистра, инв. № 2114, 2115, 2116, 2117

108. ELEMENT OF A NECKLACE CLASP AND PENDANTS (?)

Gold. H. 4,2 cm; D. 0,5 – 0,6 cm, weight 2,17 g/
H. 3,0/ 2,9/ 2,6 – 2,8 cm, D. 0,5 – 0,6/ 0,7 cm, weight 1,32 – 2,90 g
RMH Silistra, inv. N 2114, 2115, 2116, 2117

109. СЕГМЕНТ ОТ ОГЪРАИЦА

Злато. Дълж. 2,1 см, шир. 1,1 см, деб. 0,3 см, деб. тел. 0,2 см, тегло 2,98 г

РИМ Силистра, инв. № 2120

109. SEGMENT OF A NECKLACE

Gold. L. 2,1 cm, W. 1,1 cm, thickness 0,3 cm, thickness wire 0,2 cm, weight 2,98 g
RMH Silistra, inv. N 2120

110. ГРИВНА

Злато, жагат (?). Диамет. външен 7,0 – 7,5 см, диамет. вътр. 4,8 – 5,2 см, деб. 0,8 – 1,4 см, тегло 32,42 г

РИМ Силистра, инв. № 2113

110. BRACELET

Gold, jet. D. outer 7,0 – 7,5 cm, D. inner 4,8 – 5,2 cm, thickness 0,8 – 1,4 cm, weight 32,42 g
RMH Silistra, inv. N 2113

111. ОГЛЕДАЛО С НАДПИС

Durostorum (Силистра), случайна находка, северно от лагера на XI Клавдиев легион

Втората половина на III в.

Олово. Дълж. 13,6 см, дълж. дръжка 5,8 см, диам. външен 7,7 – 7,8 см, диам. вътр. 5,0 см

РИМ Силистра, инв. № 2219

111. MIRROR WITH AN INSCRIPTION

Durostorum (Siliistra), accidental find north of the camp of Legio XI Claudia
Second half of 3rd c.

Lead. L. 13,6 cm, L. handle 5,8 cm, D. outer 7,7 – 7,8 cm, D. inner 5,0 cm

RMH Silistra, inv. N 2219

Атанасов 2014, 13, обр. 21

112. ПОРТРЕТНА ГЛАВА

Варна

Мрамор. Вис. 31,0 см, шир. 19,0 см

РИМ Варна, инв. № II-5439

Първата половина на II в.

112. PORTRAIT HEAD

Varna

Marble. H. 31,0 cm, W. 19,0 cm

RHM Varna, inv. N II-5439

First half of 2nd c.

Мирчев 1950, 273, обр. 222

**113. СТАТУЕТКА
НА ВЕНЕРА**

*Месамбрия (Несебър), античен
некропол
II в.
Теракота. Вис. 27,0 см
Музей „Старинен Несебър“, инв.
№ 2790, № 2791
113. STATUETTE OF
VENUS
Nesebar (*Mesambria*), Antique
necropolis
2nd c.
Terracotta. H. 27,0 cm
Ancient Nesebar Museum, inv. NN
2790; 2791
*Читбулева, Кожухаров 2000, 84-85,
№ 1-2; Kiyashkina et al. 2012, cat. N 58**

114. ПАТЕРА

с. Чинтулово, Сливенско
I в.
Бронз. Диам. 30 см
НАИМ, инв. № 5935
114. PATERA
Chintulovo village, Sliven region
1st c.
Bronze. D. 30,0 cm
NIAM, inv. N 5935
Велков 1938, 269

115. КАНА

Сливен
II в.
Бронз. Вис. 28,0 см, шир. устие
10,5 см
НАИМ, инв. № 6201
115. JUG
Sliven
2nd c.
Bronze, H. 28,0 cm, W. mouth 10,5 cm
NIAM, inv. N 6201
Велков 1928-1929, 30, обр. 32

116-128. ГРОБЕН ИНВЕНТАР НА ЖЕНА

с. Тулово, Старозагорско, надгробна могила

Краят на I – началото на II в.

116-128. GRAVE GOODS FOR A WOMAN

Tulovo village, Stara Zagora region, tumulus

Late 1st – early 2nd c.

Табакова-Цанова, Гетов 1969, 29-40

116. ВРЕТЕНО

Сребро. Дълж. 3,1 см, диам. на прешлена 1,75 см

ИМ „Искра“ Казанлък, инв. № МИК А II 977

116. SPINDLE

Silver. L. 3,1 cm, D. whorl 1,75 cm

Iskra MH, Kazanlak, inv. N МИК А II 977

117. ПРЕШАЛЕН

Стъкло. Вис. 1,5 см, диам. 2,2 см

ИМ „Искра“ Казанлък, инв. № МИК А II 978

117. SPINDLE WHORL

Glass. H. 1,5 cm, D. 2,2 cm

Iskra MH, Kazanlak, inv. N МИК А II 978

118. ИГЛИ ЗА КОСА

Стъкло. Дълж. 12,2 см, 13,7 см, диам. тяло 0,3 см

ИМ „Искра“ Казанлък, инв. № МИК А II 986, 987

118. HAIR PINS

Glass. L. 12,2 cm, 13,7 cm, D. 0,3 cm

Iskra MH, Kazanlak, inv. N МИК А II 986, 987

119. ГРЕБЕН

Кост. Дълж. 6,5 см, шир. 5,0 см, деб. 0,7 см

ИМ „Искра“ Казанлък, инв. № МИК А II 1016

119. COMB

Bone. L. 6,5 cm, W. 5,0 cm, thickness 0,7 cm

Iskra MH, Kazanlak, inv. N МИК А II 1016

120. ДИСК НА ОГЛЕДАЛО

Сребро. Диам. 10,5 см, деб. 0,2 см

ИМ „Искра“ Казанлък, инв. № МИК А II 988

120. MIRROR DISC

Silver. D. 10,5 cm, thickness 0,2 cm

Iskra MH, Kazanlak, inv. N МИК А II 988

121. ПОДМЕТКИ

Корк. Дълж. 22,3/ 22,7 см, макс. шир.

6,6/ 7,0 см, деб. 1,4 см, 2 см

ИМ „Искра“ Казанлък, инв. № МИК А II 1014

121. SOLES

Cork. L. 22,3/ 22,7 cm, W. max. 6,6/ 7 cm, thickness 1,4 cm, 2 cm

Iskra MH, Kazanlak, inv. N МИК А II 1014

122. АПЛИКАЦИИ С ГЛАВА НА ВАКХАНКА КЪМ ТООАЛЕТНО САИДЪЧЕ

Бронз, стоклена паста. 4,9 x 5,9 см, вис. на образа 2,6 см
Казанлък, ИМ „Искра“, инв. № МИК А II 998, 999

122. APPLIQUÉ WITH A MAENAD'S HEAD FOR A VANITY CASKET

Bronze, glass paste. 4,9 x 5,9 cm, H. of the image 2,6 cm
Iskra MH, Kazanlak, inv. N МИК А II 998, 999

123. ТРИ УИГВЕНТАРИИ

Стокло. Вис. 4,7 см, диам. устие 1,6 см, диам. дъно 2,2 см
ИМ „Искра“ Казанлък, инв. № МИК А II 1003, 1004, 1005

123. THREE UNGVENTARIA

Glass. H. 4,7 cm, D. mouth 1,6 cm, D. bottom 2,2 cm
Iskra MH, Kazanlak, inv. NN МИК А II 1003, 1004, 1005

124. ТРИ ШИШЕТА

Стокло. Вис. 8 – 8,2 см, диам. устие 2,2 см, диам. дъно 3,3 см
ИМ „Искра“ Казанлък, инв. № МИК А II 1007, 1008, 1009

124. THREE BOTTLES

Glass. H. 8 – 8,2 cm, D. mouth 2,2 cm, D. bottom 3,3 cm
Iskra MH, Kazanlak, inv. NN МИК А II 1007, 1008, 1009

125. ТРИ СЪДЧЕТА

Глина. а) вис. 5,0 см, диам. устие 4,0 см, диам. дъно 2,9 см; б) вис. 6,0 см, диам. устие 5,0 см, диам. дъно 2,7 см; в) вис. 3,5 см, диам. устие 8,5 см, диам. дъно 4,0 см
ИМ „Искра“ Казанлък, инв. № МИК А II 1011, 1012, 1013

125. THREE VESSELS

Ceramics. а) H. 5,0 cm, D. mouth 4,0 cm, D. bottom 2,9 cm; б) H. 6,0 cm, D. mouth 5 cm, D. bottom 2,7 cm; в) H. 3,5 cm, D. mouth 8,5 cm, D. bottom 4,0 cm
Iskra MH, Kazanlak, inv. NN МИК А II 1011, 1012, 1013

126. ЕДНОФИТИЛНА ЛАМПА

Бронз. Вис. 6,3 см, дълж. 11,7 см, диам. тяло 5,7 см, диам. дъно 3,75 см
ИМ „Искра“ Казанлък, инв. № МИК А II 1010

126. ONE-WICK LAMP

Bronze. H. 6,3 cm, L. 11,7 cm, D. body 5,7 cm, D. bottom 3,75 cm
Iskra MH, Kazanlak, inv. N МИК А II 1010

127. УНГВЕНТАРИЙ

Стекло. Вис. 13,6 см, диам. устие 4,6 см, диам. дъно 8,7 см
ИМ „Искра“ Казанлък, инв. № МИК А II 979

127. UNGVENTARIUM

Glass. H. 13,6 cm, D. mouth 4,6 cm, D. bottom 8,7 cm

Iskra MH, Kazanlak, inv. N МИК А II 979

128. ЧЕТИРИ УНГВЕНТАРИИ

Стекло. Вис. 11,5 – 12,5 см; диам. устие 3,3 – 3,4 см, диам. дъно 5,5 – 5,7 см
ИМ „Искра“ Казанлък, инв. № МИК А II 981, 983, 984, 985

128. FOUR UNGVENTARIA

Glass. H. 11,5 – 12,5 cm, D. mouths 3,3 – 3,4 cm, D. bottoms 5,5 – 5,7 cm

Iskra MH, Kazanlak, inv. NN МИК А II 981, 983, 984, 985

129-130. ТООЛЕТНИ ПРИНАДЛЕЖНОСТИ ОТ ГРОБ НА ЖЕНА

с. Бояново, Елховско, римски некропол

Краят на I – началото на II в.

129. TOILETRIES FROM A WOMAN'S GRAVE

Boyanovo village, Elhovo region, Roman necropolis

Late 1st – early 2nd c.

Агре 2013, 378-390

129. ИНСТРУМЕНТ ЗА ОЧНА ЛИНИЯ

Сребро. Дълж. 7,9 см

АМ Елхово, инв. № А-817

130. EYELINER

Silver. L. 7,9 cm

Elhovo MA, inv. N А-817

130. МОРТАРИЙ И СТРИВАЛО

Мрамор. Вис. 4,3 см, диам. дъно 6,8 см, диам. устие 15,0 см; Вис. 4,0 см, диам. основа 2,0 см

АМ Елхово, инв. № А-596/ 1, А-596/ 2

130. MORTAR AND A PESTLE

Marble. H. 4,3 cm, D. bottom 6,8 cm, D. mouth 15,0 cm; H. 4,0 cm, D. base 2,0 cm

Elhovo MA, inv. N А-596/ 1, А-596/ 2

131-132. ТООЛЕТНИ ПРИНАДЛЕЖНОСТИ ОТ ГРОБ НА ЖЕНА

с. Крумово градище, Карнобатско, римски некропол

II в.

131-132. TOILETRIES FROM A WOMAN'S GRAVE

Krumovo Kale village, Karnobat region, Roman necropolis

2nd c.

Агре, Молчилов 2006, 69-70

131. ОГЛЕДАЛО С МАСИВНА ДРЪЖКА

Сребро. Диам. 13,5 см, деб. 1,0 см

НИМ, ПИН № 27

131. MIRROR WITH A MASSIVE GRIP

Silver. D. 13,5 cm, thickness 1,0 cm

NMH, PIN N 27

132. ФЛАКОН ЗА ГРИМ

Сребро. Вис. 7,5 см, диам. 1,1 см

НИМ, ПИН № 37

132. MAKEUP CONTAINER

Silver. H. 7,5 cm, D. 1,1 cm

NMH, PIN N 37

133. ОГЪРАИЦА

Варна

V – VI в.

Злато, перли, стъкло.

РИМ Варна, инв. № 561

133. NECKLACE

Varna

5th – 6th c.

Gold, pearls, glass.

RMH Varna, inv. N 561

134-136. НАКИТИ ОТ ЕЗИЧЕСКИ ГРОБ

Дивдядово, гр. Шумен, ранносредновековен некропол, гроб № 2
VIII – IX в.

134-136. JEWELS FROM A PAGAN GRAVE

Divdyadovo, Shumen, Early Medieval necropolis, grave N 2

8th–9th c.

Балабанов, Атанаосв 2007, 138-153

134. ОБЕЦА

Злато. Диамет. 2,5 см, вис. 1,0 см, тегло
3,11 г

РИМ Шумен, инв. № СА 21008

135. EARRING

Gold. D. 2,5, H. 1,0 cm, weight 3,11 g

RMH Shumen, inv. N CA 21008

135. НАУШНИЦИ

Злато. Вис. висулка 5,5 см, шир. 3,2 см,
тегло 6,56 г

РИМ Шумен, инв. № 21009, 21010

135. TEMPLE PENDANTS

Gold. H. pendant 5,5 cm, W. 3,2 cm,
weight 6,56 g

RMH Shumen, inv. N 21009, 21010

136. МЪНИСТА, 5 БР.

Злато. Диамет. 0,7 см, дълж. 1,1 см, тегло
3,62 г

РИМ Шумен, инв. № СА 21011

136. FIVE BEADS

Gold. D. 0,7 cm, L. 1,1 cm,

weight 3,62 g

RMH Shumen, inv. N CA 21011

137-143. НАКИТИ ОТ ХРИСТИЯНСКИ ГРОБ

Голямата базилика, Плиска, гроб № 27

IX – X в.

137-143. JEWELS FROM A CHRISTIAN GRAVE

The Grand Basilica, Pliska, grave N 27

9th – 10th c.

Въжарова 1980, 52-56

138. НАУШНИЦИ

Злато. а) Диамет. 2,4 см, тегло 5,55 г; б) диамет. 1,9 см, тегло
3,2 г

РИМ Шумен, инв. № 3905-Пл., 3904-Пл.

138. TEMPLE PENDANTS

Gold. а) D. 2,4 cm, weight 5,55 g; б) D. 1,9 cm, weight 3,2 g

RMH Shumen, inv. N 3905-Pl., 3904-Pl.

137. КОПЧЕТА, 6 БР.

Злато. Диамет. 1,5 – 1,8 см, тегло 2,10 –
3,57 г

РИМ Шумен, инв. № 3894-Пл.-3898-Пл.,
3906-Пл.

137. SIX BUTTONS

Gold. D. 1,5 – 1,8 cm, weight 2,10 – 3,57 g

RMH Shumen, inv. N 3894-Pl.-3898-Pl.,
3906-Pl.

139. ВИСУЛКИ ОТ ОГЪРЛИЦА, 2 БР.

Злато. Диамет. 1,5 см, тегло 2,10 г

РИМ Шумен, инв. № 3899-Пл., 3900-Пл.

139. TWO NECKLACE PENDANTS

Gold. D. 1,5 cm, weight 2,10 g

RMH Shumen, inv. N 3899-Pl., 3900-Pl.

**140. ВИСУЛКИ ОТ
ОГЪРЛИЦА, 2 БР.**

Злато. Дълж. 2,4 см, шир. 1,4 см, тегло
3,08-3,65 г

РИМ Шумен, инв. № 3901-Пл., 3902-Пл.

**140. TWO NECKLACE
PENDANTS**

Gold. L. 2,4 cm, W. 1,4 cm, weight 3,08-
3,65 g

RMH Shumen, inv. N 3901-Pl., 3902-Pl.

141. ПРЪСТЕН

Злато, емайл. Диамет. 2,5 см, тегло 7,58 г

РИМ Шумен, инв. № 3903-Пл.

141. FINGER RING

Gold, enamel. D. 2,5 cm, weight 7,58 g

RMH Shumen, inv. N 3903-Pl.

142-143. НАКИТИ

с. Туховище, Благоевградско, некропол

VII – IX в.

142-143. JEWELS

Tuhovishte village, Blagoevgrad region

7th – 9th c.

Стоянова – Серафимова 1981

**142. НАУШНИЦИ
ОТ ТИПА „ЛУНИЦИ“, 6 БР.**

Мед с посребряване. 7,4 x 4,4 см

Гроб 41

РИМ Благоевград, инв. № 1.3-82

142. TEMPLE PENDANTS
OF THE “CRESCENT” TYPE, 6

Copper with silver plating. 7,4 x 4,4 cm

Grave 41

RMH Blagoevgrad, inv. N 1.3-82

**143. ОГЪРАИЦА ОТ 8
ОРЕХОПОДОБНИ МЪНИСТА**

Бронз с посребряване. 3,6 x 2,6 см

Гроб № 39

РИМ Благоевград, инв. № 1.3-41

143. NECKLACE OF 8 WALNUT-
SHAPED BEADS

Bronze with silver plating. 3,6 x 2,6 cm

Grave N 39

RMH Blagoevgrad, inv. N 1.3-41

144-147. НАКИТИ

X – XII в.

144-147. JEWELS

10th – 12th c.

144. КАСЕТЪЧНИ ОВЕЦИ

Бронз. 4,8 x 2,8 см, 3,7 x 3,1 см

Гроб № 7

РИМ Благоевград, инв. № 72

144. CLUSTER EARRINGS

Bronze. 4,8 x 2,8 cm, 3,7 x 3,1 cm

Grave N 7

RMH Blagoevgrad, inv. N 72

**145. ОГЪРАИЦА ОТ
СФЕРИЧНИ КУХИ МЪНИСТА
И БАДЕМОВИДНИ
И КОНУСОВИДНИ ВИСУАКИ**

Бронз, стъкло. Мъниста (13 бр.) диам.
0,6 см, висулки (5 бр., 4 бр.) 2,6 x 1,1 см/
2,8 x 0,7 см

Гроб № 6

РИМ Благоевград, инв. № 1.3-71

**145. NECKLACE OF SPHERICAL
HOLLOW BEADS AND
ALMOND- AND CONE-SHAPED
PENDANTS**

Bronze, glass. Beads (13) D. 0,6 cm,
pendants (5, 4) 2,6 x 1,1/ 2,8 x 0,7 cm

Grave N 6

RMH Blagoevgrad, inv. N 1.3-71

146. ДВЕ ГРИВНИ С ОТВОРЕНИ КРАИЩА, ЗАВЪРШВАЩИ СЪС ЗМИЙСКИ ГЛАВИ

Бронзова тел. а) Диамет. 7,4 x 6,8 см; б) Диамет. 6,8 x 6,4 см

Гроб № 6

РИМ Благоевград, инв. № 66, 67

146. TWO OPEN BRACELETS TERMINATING WITH SNAKES' HEADS

Bronze wire. а) D. 7,4 x 6,8 cm; б) D. 6,8 x 6,4 cm

Grave N 6

RMH Blagoevgrad, inv. N 66, 67

147. ДВЕ ГРИВНА С ОТВОРЕНИ КРАИЩА С УКРАСА ОТ КОСИ И ОТВЕСНИ ЛИНИИ

Бронз. Диамет. 5,5 см/ 5,6 см

Гроб № 45, 58

РИМ Благоевград, инв. № 125, 156

147. TWO OPEN BRACELETS WITH DECORATION OF SLANTING AND VERTICAL LINES

Bronze. D. 5,5 cm/ 5,6 cm

Grave N 45, 58

RMH Blagoevgrad, inv. N 125, 156

148. ТЪКАНИ

църква Св. София

XIV в.

Гроб 19, 18,0 x 13,0 см

НАИМ, инв. № 811.8, 811.9

148. FABRICS

St. Sophia

14th c.

Grave 19, 18,0 x 13,0 cm

NIAM, inv. N 811.8, 811.9

Филов 1913, 90; Тотова 20106, 147

149. ТОКИ ЗА ОБУВКИ

Велики Преслав, Шуменско
XIV в.

Сребро. Размери

НАИМ, инв. № 5992

149. SHOE BUCKLES

Veliki Preslav, Shumen region, 14th c.

Silver. Размери

NIAM, inv. N 5992

Горанова 2007, 176-179

150-152. НАКИТИ ЗА ГЛАВА И КОЛАН

Съкровище от с. Црънча, Пазарджишко
XIII в.

150-152. HEAD DECORATIONS AND A BELT

Treasure from Tsrancha village, Pazardzhik region

13th c.

Тодорова 2012, 131-137

150. ДИАДЕМА

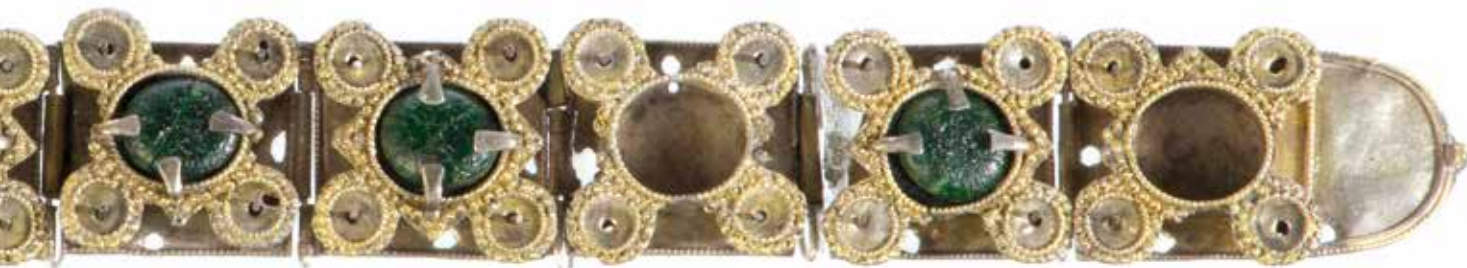
Сребро с позлата, стъкло. Дълж. 21 см,
шир. 2,1 см, деб. 0,8 см

РИМ Пазарджик, инв. № 103

150. DIADEM

Silver gilt, glass. L. 21 cm, W. 2,1 cm,
thickness 0,8 cm

RMH Pazardzhik, inv. N 103

151. ЕЛЕМЕНТ ОТ ПРОЧЕЛНИК

Сребро. Диамет. 2,2 см, деб. 0,9 см

РИМ Пазарджик, инв. № 105

151. ELEMENT OF A -FOREHEAD DECORATION

Silver. D. 2,2 cm, thickness 0,9 cm

RMH Pazardzhik, inv. N 105

152. КОЛАН

Сребро с позлата. Тока – 3,7/ 2,2 см, плочка – 8,5/ 2,5 см, 50 апликациии
„двойни лилии“ – 2,4/ 1,7 см, кръгли диамет. 2,2 см, краенник – 10,2/ 2,5 см

РИМ Пазарджик, инв. № 104

152. BELT

Silver gilt. Belt buckle 3,7/ 2,2 cm, plate 8,5/ 2,5 cm, 50 double lilies appliqués 2,4/ 1,7 cm,
round ones 2,2 cm, belt end 10,2/ 2,5 cm

RMH Pazardzhik, inv. N 104

153. НАУШНИЦИ

с. Драгижево, Търновско
XIV в.
Сребро с позлата и разноцветни камъни. Вис. 4,1 см,
шир. 5,5 см

НАИМ, инв. № 1293, 1294

153. TEMPLE PENDANTS

Dragizhevo village, Tarnovo region

14th c.

Silver gilt, colorful stones. H. 4,1 cm, W. 5,5 cm

НИАМ, inv. N 1293, 1294

Филов 1924, 62, обр. 45; Горянова, 402-410

154. ГРИВНА

Кисе-кьой, Пирдопско
XI – XIV в.

Бронз. Диамет. 5,9 см

НАИМ, инв. № 1568

154. BRACELET

Kise-kioi, Pirdop region

11th – 14th c.

Bronze. D. 5,9 cm

НИАМ, inv. N 1568

Мутафчиев 1914, 85-111

155. ДВЕ ГРИВНИ

Бургаско/ Кисе-кьой, Пирдопско

Бронз. Диамет. 5,6/ 6,4 см

НАИМ, инв. № 904, 1229

155. TWO BRACELETS

Burgas region/ Kise-kioi, Pirdop region

Bronze. D. 5,6/ 6,4 cm

НИАМ, inv. N 904, 1229

156. ГРИВНИ

с. Лалково, Казанлъшко
XI – XIV в.

Стъкло. Диамет. 6,3 см

НАИМ, инв. № 7316, 731z, 731g

156. BRACELETS

Lalkovo village, Kazanluk region

11th – 14th c.

Glass. D. 6,3 cm

НИАМ, inv. N 7316, 731z, 731g

157. ГРИВНИ

Различно местонамиране
XI – XIV в.

Стъкло. Диамет. 7,6/ 8,7/ 8,0/ 9,0 см

НАИМ, инв. № 1569, 1984, 3895,
1302

157. BRACELETS

Various provenance

11th – 14th c.

Glass. D. 7,6/ 8,7/ 8,0/ 9,0 cm

НИАМ, inv. N1569, 1984, 3895, 1302

158-163. СЪКРОВИЩЕ ОТ НИКОПОЛ, ПЛЕВЕНСКО

XIII – XIV в.

158-163. NIKOPOL TREASURE, PLEVEN REGION

13th – 14th c.

Вакунова 1992, 309-324

158. ОБЕЦИ (ДЕТАЙЛ)

Злато. 4,3 x 4,9/ 5,1 см, деб. 2,2 см;
тегло 54,30 г

НИМ, инв. № 1194/ 4

158. EARRINGS (DETAIL)

Gold. 4,3 x 4,9/ 5,1 cm, thickness 2,2 cm,
weight 54,30 g

NMH, inv. N 1194/ 4

159. ОБЕЦИ

Злато. 4,2 x 4,8 см, деб. 2,1 см, тегло
35,10 г

НИМ, инв. № 1194/ 2

159. EARRINGS

Gold. 4,2 x 4,8 cm, thickness 2,1 cm,
weight 35,10 g

NMH, inv. N 1194/ 2

160. ТОРКВА

Сребро. Диамет. 23,0 см, деб. 1,2 см, тегло 315 г
НИМ, инв. № 1194/ 28

160. TORQUE

Silver. D. 23,0 cm, thickness 1,2 cm, weight 315 g
NMH, inv. N 1194/ 28

161. ОГЪРАИЦА

Злато, стъкло. Дълж. 33,4 см, тегло
19,60 г

НИМ, инв. № 1194/ 19

161. NECKLACE

Gold. Glass. L. 33,4 cm, weight 19,60 g
NMH, inv. N 1194/ 19

162. ВИСУАКА

Сребро. Вис. 19,0 см
НИМ, инв. № 1194/ 26
162. PENDANT
Silver. H. 19,0 cm
NMH, inv. N 1194/ 26

163. ГРИВНИ, 2 БР.

Злато. а) Диамет. 7,3/ 5,8 см, макс. шир. 2,1 см, тегло 50,20 г;
б) Диамет. 7,3/ 6,1 см; тегло 55,30 г
НИМ, инв. № 1194/ 7, 1194/ 8
163. TWO BRACELETS
Gold. A) D. 7,3/ 5,8 cm, max. W. 2,1 cm, weight 50,20 g;
b) D. 7,3/ 6,1 cm, weight 55,30 g
NMH, inv. N 1194/ 7, 1194/ 8

**164-172. ЕЛЕМЕНТИ
НА КОСТЮМА И НАКИТИ**

XVII в.

**164-172. CLOTHING ACCESSORIES
AND JEWELS**17th c.**164. КОПЧЕТА, 7 БР.**

Късносредновековен некропол на
Западната дъга на
Софийския околоръстен път
Сребро с позлата. 0,7 – 1,5 см
НИМ, ПИН № 223, 218, 232, 262, 534
164. BUTTONS, 7
Late medieval necropolis on the western
arch of the Sofia ring road
Silver gilt. 0,7 – 1,5 cm
NIAM, inv. PIN N 223, 218, 232, 262, 534

165. ПРОЧЕЛНИК

с. Гърци, Видинско

Сребро с позлата. Дълж. 22,0 см, 15,0 см, диам. 6,0 см

НАИМ, инв. № 2913

165. HEADRESS

Gurtsi village, Vidin region

Silver gilt. L. 22,0 cm, 15,0 cm, D. 6,0 cm

Сотиров 2001, 152, 246, кат. № 147, табло XXV8**166. АПЛИКАЦИИ ОТ НЕВЕСТИНСКИ ВЕНЕЦ, 6 БР.**

с. Копиловци, Берковско

Сребро. Вис. 3,9 см; шир. 3,0 см

НАИМ, инв. № 1957-1962

166. APPLIQUES OF BRIDE WREATH, 6

Kopilovtsi village, Berkovitsa region

Silver. H. 3,9 cm, W. 3,0 cm

NIAM, inv. N 1957-1962

*Сотиров 2001, 204, кат. № 143, табло XXIII 81; Толова 2010а, 254-258**На стр. 158:* **167. ИГЛИ ЗА КОСА**

с. Копиловци, Берковско

Сребро с позлата, цветни камъни. Вис. 12,0–13,3 см, шир. 5,5 см

НАИМ, инв. № 1954–1956

Оп р. 158: **167. HAIR PINS**

Kopilovtsi village, Berkovitsa region

Silver gilt, colorful stones. H. 12,0–13,3 cm, W. 5,5 cm

NIAM, inv. N 1954–1956

Сотиров 2001, 154, 247, кат. № 153, табло XXVI 90

168. НАУШНИЦИ

Северозападна България
Сребро с позлата. Дълж. 13,5 см
НАИМ, инв. № 2895

168. TEMPLE PENDANTS

Northwest Bulgaria
Silver gilt. L.13,5 cm
NIAM, inv. N 2895

Сотиров 2001, 154-156, 254, кат. № 174, табло XXIX 99

169. ОГЪРЛИЦА

с. Копиловци, Берковско
Сребро с позлата, емайл, цветни камъни. Дълж. 48,0 см, шир. 2,0 см
НАИМ, инв. № 1936

169. NECKLACE

Kopilovtsi village, Berkovitsa region
Silver gilt, enamel, colorful stones. L. 48,0 cm, W. 2,0 cm
NIAM, inv. N 1936

Сотиров 2001, 157, 252, кат. № 179, табло XXXI 105

170. ГЕРДАН НАНИЗ ОТ МОНЕТИ

с. Копиловци, Берковско
Сребро. Дълж. 45,0 см
НАИМ, инв. № 1968
170. NECKLACE OF COINS
Kopilovtsi village, Berkovitsa region
Silver. L. 45,0 cm
NIAM, inv. N 1968
Сотиров 2001, 154, 247, кат. № 153, табло XXVI 90; Топова 2010, 251-261

171. ГРИВНИ

с. Василевци, Монтанско
Сребро с позлата и емайл. Диам. 6,0 – 6,5 см
НАИМ, инв. № 2274, 2275
171. BRACELETS
Vasilovtsi village, Montana region
Silver gilt, enamel. D 6,0 – 6,5 cm
NIAM, inv. N 2274, 2275
Сотиров 2001, 255, кат. № 198

172. ПРЪСТЕН СЪС СИН КАМЪК

Северозападна България
Медна сплав. Вис. 2,4 см, диам. халка 1,9 см
НАИМ, ПИН № 282
172. FINGER RING WITH A BLUE STONE
Northwest Bulgaria
Copper alloy. H. 2,4 cm, D. 1,9 cm
NIAM, PIN N 191 282

173. ОБЕЦИ

Несебар
XVII – XVIII в.
Позлатен метал, емал и перли. Дълж. 9,5 см
АМ „Старинен Несебар“, № 2053, 2054

173. ESARRINGS

Nesebar
17th – 18th c.
Metal golden plated, enamel, pearls. L. 9,5 cm
Ancient Nesebar Museum, inv. N 2053, 2054

БИБЛИОГРАФИЯ**BIBLIOGRAPHY**

Женската мода в Тракия: местни традиции и новости от Гърция
The female fashion in Thrace: local traditions and the impact of Greece

- Азре 2011: Д. Азре. Голямата могила край Маломирово и Златиница. София, 2011
- Венедиков 1996: И. Венедиков. Тракийското съкровище от Летница. София, 1996
- Георгиева 1999: Р. Георгиева. Тъкани и местно облекло (края на II – I хилядолетие пр. н. е.). – В: Р. Георгиева, Т. Спиридонов, М. Рехо. Етнология на траките. София, 1999, 112-154
- Гергова 1982: Д. Гергова. Женският тракийски накит и облекло през ранната желязна епоха (XI – VI в. пр. н. е.). – В: България 1300. Институции и държавна традиция. Т. 2, София, 1982, 63-70
- Гълъбов 1955: И. Гълъбов. Каменни гробници от Несебар. – Известия на Археологическия Институт, XIX, 1955, 129-147
- Димова 2009: С. Димова. Нови елинистически гробни находки в некропола на Антична Месамбрия. – В: Сборник в памет на професор Велизар Велков, София, 2009, 176-185
- Живкова 1974: А. Живкова. Казанлъшката гробница. София, 1974
- Иванов 1956: Т. Иванов. Тракийски могили погребения в Одесос и околността му през ранноелинистическата епоха. – Известия на Варненското Археологическо Дружество, X, 1956, 87-108
- Иванов 1975: Д. Иванов. Сребърното съкровище от Борово. – Изкуство, 25, 1975, 3-4, 14-24
- Кисъев 2009: К. Кисъев. Погребални практики в Родопите (II – I хил. пр. н. е.). Пловдив, 2009, 110-113
- Китов 2005: Г. Китов. Долината на тракийските владетели. Варна, 2005
- Лазаров 2003: М. Лазаров. Древногръцка рисувана керамика от България. Варна, 2003
- Маразов 1978: И. Маразов. Ритоните в древна Тракия. София, 1978
- Маразов 1979: И. Маразов. Съкровището от Якимово. София, 1979
- Миков 1938: В. Миков. Халцатски находки от Държаница, Видинско и Рибново, Неврокопско. – Известия на Българското Археологическо Дружество, XII, 1938, 341-348
- Миков 1954: – В. Миков. Античната гробница при Казанлък. София, 1954
- Панайотова и др. 2009: К. Панайотова, М. Рехо, Д. Недев. Аполония Понтийска. Столетие археологически проучвания. Каталог към изложба, София, 2009
- Попов 1918: Р. Попов. Гробни находки от халцатската епоха. – Сп. БАН, XVI, 1918, 108-110
- Попов 1921: Р. Попов. Материали за проучването на халцатската и латенска култура в България. – Годишник на Народния Археологически Музей, III, 1921, 152-182
- Попов 1923/1924: Р. Попов. Предисторически изследвания във Врачанското поле. – Известия на Археологическото Дружество, II, 1923/1924, 117-127
- Рехо 1999: М. Рехо. Траките и тяхното облекло върху атическата рисувана керамика. – В: Р. Георгиева, Т. Спиридонов, М. Рехо. Етнология на траките. София, 1999, 155-164
- Тонкова 2002: М. Тонкова. Аристократични накитни украси от V в. пр. Хр. в Тракия. – В: Пигиър. Изследвания в чест на проф. Иван Маразов, София, 2002, 494-505
- Тончева 1961: Г. Тончева. Гробни находки от Одесос. – Известия на Варненското Археологическо Дружество, XII, 1961, 29-52
- Торбов 2005: Н. Торбов. Могиланската могила във Враца. Враца, 2005
- Филов 1934: Б. Филов. Надгробните могили при Дубанлий. София, 1934
- Филов, Велков 1919/1920: Б. Филов, В. Велков. Новооткрити старини. – Известия на Българското Археологическо Дружество, VII, 1919/1920, 146-148

- Христов 2004:** И. Христов. Тракийски накитни съкровища (IX – VI в. пр. Хр.) от фонда на Националния Исторически музей. – Известия на Националния Исторически Музей, XIV, 2004, 43-67
- Чимбулева 1964:** Ж. Чимбулева. Новоткрита единична гробница от Несебър. – Археология, VI, 4, 1964, 57-61
- Чичикова 1980:** М. Чичикова. Сребърното съкровище от Луковит. София, 1980

- Bogdanova, in press:** T. Bogdanova. Women's Toilet Articles from the Necropolis of Apollonia Pontica. – In: Nessebar, IV
- Cimbuleva 1969:** J. Cimbuleva. Trouvailles de la necropole de Nessébre. – Nessébre, I, 1969, 1
- Damyantov 2003:** D. Damyanov. Das Weltbild der Thraker. Thrakische Hügelgrab-Nekropole bei Ljubtscha, Westliche Rhodopen. – Thracia, XV, 2003, 581-595
- Dimitrova 2015:** D. Dimitrova. The Tomb of King Seuthes III in Golyama Kosmatka Tumulus. Sofia, 2015
- Ewigleben 1989:** C. Ewigleben. An Atelier of Silversmiths in Western Thrace: the jug Cat. no. 155 from Rogozen and its Connections to the Vessels with Figural Reliefs from Poroina, Strelča, Lukovit and Vratsa. In – B. F. Cook. The Rogozen Treasure. Papers of the Anglo-Bulgarian Conference, 12 March 1987. Berkeley, Calif., 1989, 26-32
- Gergova 1987:** D. Gergova. Früh- und altereisenzeitliche Fibeln in Bulgarien. – Prähistorische Bronzefunde, Abt. XIV, Band 7, München, 1987
- Gergova 1980:** D. Gergova. Genesis and Development of the Metal Ornaments in the Thracian Lands during the Early Iron Age. (11th – 6th c. BC). – Studia Praehistorica, 3, 1980, 97-112
- Grömer et al. 2013:** K. Grömer, H. Rösel-Mautendorfer, L. Jorgensen. Visions of Dress: Recreating Bronze Age Clothing from the Danubian Region. – Textile, 11/3, 2013, 218-241
- Kitov 2005:** G. Kitov. The newly discovered tomb of the Thracian ruler Seuthes III. – Archaeologia Bulgarica, IX, 2, 2005, 39-54
- Kiyashkina et al. 2012:** P. Kiyashkina, A. Bozkova, T. Marvakov. A Guide to the collections of the Archaeological museum of Nessebar. Nessebar, 2012
- Marazov 1989:** I. Marazov. The Rogozen Treasure. Sofia, 1989
- Nankov 2011:** E. Nankov. Berenike bids farewell to Seuthes III: the silver-gilt scallop shell Pyxis from the Golyama Kosmatka Tumulus. – Archaeologia Bulgarica, XV, 3, 2011, 1-22
- Reho 1990:** M. Reho. La ceramica attica a figure nere e rosse nella Tracia bulgara. Roma, 1990
- Tonkova 1997:** M. Tonkova. Traditions and Aegean Influences on the Jewellery of Thracia in Early Hellenistic Times. – Archaeologia Bulgarica, I, 2, 1997, 18–31
- Tonkova 1997a:** M. Tonkova. Hellenistic Jewellery from the Colonies on the West Black Sea Coast. – Archaeology in Bulgaria, I, 1, 1997, 83-102
- Tonkova 2015:** M. Tonkova. Adornments. – In: A Companion to Ancient Thrace. Edited by J. Valeva, E. Nankov, D. Graninger. Malden MA and Oxford, 2015, 212-228
- Zimmermann 1980:** K. Zimmermann. Tätowierte Thrakerinnen auf griechischen Vasenbildern. – Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts, 95, 1980, 163-196

Влиянието на Рим The impact of Rome

- Агре 2007:** Д. Агре. Археологически проучвания на могила в землището на с. Стройно, община Елхово, Ямболска област. – АОР през 2006 г., София, 2007, 76-77
- Агре 2013:** Д. Агре. Тракийска могила от римската епоха в землището на с. Бояново, Елховска община. – В: Сборник в памет на акад. Д. П. Димитров. София, 2013, 378-390
- Агре, Момчилов 2006:** Д. Агре, Д. Момчилов. Проучвания на две могили в землището на с. Крумово Градище, община Карнобат. – АОР през 2005 г., София, 2006, 69-70

- Атанасов 2006:** Г. Атанасов. Късноантичната гробница в Дуросторум-Силистра и нейният господар. – В: Античният Дуросторум. История на Силистра. Том I. София, 2006, 380-398
- Атанасов 2014:** Г. Атанасов. Римската гробница в Дуросторум-Силистра. Силистра, 2014
- Велков 1928/1929:** Ив. Велков. Нови могили находки. – Известия на Археологическия Институт, V, 1928/1929, 13-55
- Велков 1938:** И. Велков. Могили гробни находки от Брезово. – Известия на Археологическия Институт, XII, 1938, 259-280
- Димитрова 2010:** Д. Димитрова. Китова могила край с. Крушаре, община Сливен. – Наука, 2010, 2, 42-48
- Думанов 2008:** Б. Думанов. Римското ювелирство в Мизия и Тракия – В: Р. Иванов (съст.) Археология на българските земи. Том III. София, 2008, 97-118.
- Золотович, Попов 1969:** Г. Золотович, Ас. Попов. Изследвания върху съдържанието на съдовете от женско погребение от с. Тулово – Археология, XI, 4, 1969, 41-45
- Марков 2012:** М. Марков. Рядък тип обеци от римската епоха. – В: Василка Герасимова-Томова. In Memoriam. София, 2012, 191-199
- Мирчев 1950:** М. Мирчев. Антични паметници от Североизточна България в Археологическия музей в гр. Сталин – Известия на Археологическия Институт, XVII, 1950, 267-274
- Рехо 2005:** М. Рехо. Гривата (cultus) за красотата на тялото в Тракия през римската епоха: из колекциите на Археологическия институт с музей-София. – В: Китов Г., Димитрова Д. (ред.), Земите на България, люлка на тракийската култура, II, София, 2005, 153-164
- Табакова-Цанова, Гетов 1969:** Г. Табакова-Цанова, А. Гетов. Могили погребения от с. Тулово, Старозагорски окръг. – Археология, XI, 4, 1969, 29-40
- Чимбулева, Кожухаров 2000:** Ж. Чимбулева, Д. Кожухаров. Новопотъпили материали от некропола на Месамбрия. – Известия на Народния Музей Бургас, 3, 2000, Бургас, 84-87

- Bauman 1992:** R. Bauman. Women and Politics in Ancient Rome. London, 1992
- Higgins 1980:** R. Higgins. Greek and Roman Jewellery. University of California Press, 1980
- MacLachlan 2013:** B. MacLachlan. Women in Ancient Rome: A Sourcebook. London, 2013
- Milčeva 2005:** R. Milčeva. Römische Porträts im Archäologischen Nationalmuseum Sofia. -Antike Skulptur in Bulgarien, I, Langenweißbach, 2005
- Olson 2008:** K. Olson. Dress and the Roman Woman: Self-Presentation and Society. London, 2008
- Ruseva-Slokoska 1991:** L. Ruseva-Slokoska. Roman Jewellery. A Collection of the National Archaeological Museum – Sofia. Sofia, 1991
- Zolotovitch, Попов 1969:** G. Zolotovitch, As. Popov. Cosmetics from a Thracian tomb, Bulgaria (1st century A.D.). Soap, Perfumery, Cosmetics. 6, 1969, 425-432

За женската красота и елегантност през Средновековието The female beauty and elegance in the Middle Ages

- Балабанов, Атанасов 2007:** Т. Балабанов, Г. Атанасов. Ранносредновековен некропол в кв. Дивдядово, гр. Шумен. В: П. Георгиев (ред.), Изследвания по българска средновековна археология. Сборник в чест на проф. Рашо Рашев. София, 2007, 138-153
- Ваклинова 1992:** М. Ваклинова. Части от колани от XIV – XV в. от НАМ. – Годишник на Археологическия Музей, VIII, 1992, 309-324.
- Въжарова 1980:** Ж. Въжарова. Златни накити от гроб 27 в Плиска. – Археология, XXII, 1, 1980, 52-56

- Горянова 2000:** С. Горянова. За типа на ветрилообразните Драгичевски наушници. – Годишник на департамент Археология НБУ, IV-V, 2000, 402-410
- Грабар 1978:** А. Грабар. Боянската църква. София, 1978
- Григоров 2007:** В. Григоров. Метални накити от средновековна България (VII-XIV). Т.1, АИМ, Дисертации 1. София, 2007
- Евтимова 1993:** Е. Евтимова. Опит за реконструкция на средновековни костюми по данни от преславските некрополи. – В: Приноси към българската археология, 2. София, 1993, 154-158
- Мавроудинова 1969:** А. Мавроудинова. Църквата в Долна Каменница (Югославия). Стенопис от времето на Михаил Шишман. Албум. София, 1969
- Мавроудинова 1980:** А. Мавроудинова. Земенската църква (Свети Йоан Богослов). История, архитектура, живопис. София, 1980
- Мутафчиев 1914:** П. Мутафчиев. Кръстополна църква в Класе-Кьой. – Известия на Археологическия Институт, 1914, IV, 85-111
- Нешева 1975:** В. Нешева. Женският аристократичен костюм през Втората българска държава. – Нумизматика, X, 4, 1975, 23-48
- Нешева 1976:** В. Нешева. Приноси към проучването на облеклото през Втората българска държава. – Археология, XVIII, 2, 1976, 23-39
- Нешева 1978:** В. Нешева. Накитът в средновековния български костюм през XIII-XIV век. – Българска етнография, III, 3-4, 1978, 111-124
- Нешева 1980:** В. Нешева. Тъканите в българския костюм през XII-XIV век. – Българска етнография, V, 2, 1980, 37-49
- Нешева 1982:** В. Нешева. Костюмът през Първото българско църство. – В: Международен конгрес по българистика, I, Т. 2. Ч. 1. Симпозиум Славяни и прабългари. София, 1982, 351-367
- Паскалева 1980:** К. Паскалева. Кремиковски манастир. София, 1980
- Попов 1980:** М. Попов. Европа отново открива българите. София, 1980
- Поповиџ и др. 2005:** М. С. Поповиџ, Б. Габелиџ, Б. Цветковиџ, Б. Поповиџ. Црква светоз Николе у Станичеџу. Београд, 2005
- Сотиров 2001:** Чипровска златарска школа кр.на XVI – нач. на XVIII в. София, 2001
- Стоянова –Серафимова 1981:** Д. Стоянова-Серафимова. Туховице, 1981
- Тодорова 2012:** А. Тодорова. Скрочицето от с. Црџнча, Пазарџишко. – Годишник на Регионален исторически музей – Пазарџик, 3, 2012, 131-137
- Томова 2010а:** Б. Томова. Два накита от с. Копиловци, Монтанско. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика 2010, 6, 251-261
- Томова 2010б:** Б. Томова. Платове и тъкани в изворите от IX – XVIII в., употребявани в днешните български земи. – Интердисциплинарни изследвания, 22-23, 2010, 103-176
- Филов 1919:** Б. Филов. Църквата Св. София. София, 1919
- Филов 1924:** Б. Филов. Старобългарското изкуство. София, 1924
- Цветковиџ 2005:** Б. Цветковиџ 2005. Ктиторски портрети. – В: М. Поповиџ, С. Габелиџ, Б. Цветковиџ, Б. Поповиџ. Црква Светоз Николе у Станичеџу, Београд, 2005
- Чокоев 2006:** И. Чокоев. Текстил от средновековни археологически обекти в България. Постижения и проблеми на проучванията. Велико Търново, 2006

Gerov, Kirin 1993/1994: Gerov, G., A. Kirin. New Data on the Fourteenth-Century Mural Paintings in the Church of Sveti Nikola (St. Nicholas) in Kalotina. – Зограф часопис за средновековна уметност, Број 23, 1993/1994, 51-64.

СЪДЪРЖАНИЕ

Женската мода в Тракия: местни традиции и новости от Гърция

Женският костюм през ранножелязната епоха
Диана Гергова / 7

Облекло и накити на тракийката от Западните Родопи
Яна Димитрова / 10

Местни традиции и елинската мода
Наталия Иванова / 13

Пеплос, хитон и химатион: женското облекло в древна Гърция
Слава Василева / 20

Аристократичният женски накит в Тракия през V – I в. пр. Хр.
Милена Тонкова / 22

Грижата за красотата
Теодора Богданова / 27

Днес както в миналото
Тракийките и техните татуировки
Слава Василева / 30

Влиянието на Рим

Женската красота в древен Рим
Петя Андреева / 31
Туника, стола, пала:
новата мода от Рим
Евгения Генчева / 32

Господарка и прислужници в Силистренската гробница
Петя Андреева / 35

Накитите – лукс, престиж и „най-добри приятели“ на жените
Петя Андреева / 38

CONTENTS

The female fashion in Thrace: local traditions and the impact of Greece

The female costume from the Early Iron Age
Diana Gergova / 7

Garments and jewelry of the Thracian lady from the Western Rhodopes
Yana Dimitrova / 10

Local traditions and the Hellenic fashion
Nataliya Ivanova / 13

Peplsos, chiton and himation: female clothing in Classical Greece
Slava Vasileva / 20

The aristocratic ladies' jewelry in Thrace in the 5th – 1st c. BC
Milena Tonkova / 22

Beauty care
Teodora Bogdanova / 26

Today as in the past
Tattoos of the Thracian women
Slava Vasileva / 30

The impact of Rome

Female beauty in ancient Rome
Petya Andreeva / 31
Tunica, stola and palla:
the new fashion of Rome
Evgenia Gencheva / 32

The Lady and her maids in the frescoes of Silistra Tomb
Petya Andreeva / 34

The jewelry – luxury, prestige and the women's best friend
Petya Andreeva / 38

**Накити от гробове на знатни жени
в Тракия и Мизия / 40**

Китова могила

Диана Димитрова / 40

Райкова могила

Петя Андреева / 42

Некропол на Дуросторум

Петя Андреева / 43

Императриците и властта на модата

Мирослава Доткова / 43

Римските прически

както изкуство

Румяна Милчева / 44

Тайните на красотата

Мария Рехо / 48

Днес както в миналото

Зад името: външността на жените

в техните прякори

Красимира Карадимитрова / 51

***Jewels from graves of noble women
in Thrace and Moesia / 41***

Kitova Tumulus

Diana Dimitrova / 41

Raykova Tumulus

Petya Andreeva / 42

Necropolis of Durostorum

Petya Andreeva / 43

The empresses and the power of fashion

Miroslava Dotkova / 44

The empresses and the art

of the Roman coiffure

Rumyana Milcheva / 44

The secrets of beauty

Maria Reho / 48

Today as in the past

Behind the name: the looks of women

in their nicknames

Krasimira Karadimitrova / 51

**За женската красота и елегантност
през Средновековието**

Традиции и промени

в естетическите представи

Снежана Горянова / 52

Накити от женски гробове от Ранното

средновековие

Галина Грозданова / 55

Болярското облекло след XI век

Снежана Горянова / 57

Севастократорица Десислава

Снежана Горянова / 59

Накитите – все повече и по-цветни

Снежана Горянова / 62

Софийската болярка от XV век

Бисера Томова / 65

Българките през погледа на

пътешествениците от XV – XVIII в.

Бисера Томова / 68

**The female beauty and elegance
in the Middle Ages**

Traditions and changes

in aesthetic notions

Snezhana Goryanova / 52

Decorations found in female graves from the

Early Middle Age

Galina Grozdanova / 55

The aristocratic garments after the 11th c.

Snezhana Goryanova / 57

The noble Desislava

Snezhana Goryanova / 59

The jewels – more and colorful

Snezhana Goryanova / 62

Sofia noblewoman from the 15th century

Bisera Tomova / 67

Travelers from the 15th – 18th c.

describe the Bulgarian woman

Bisera Tomova / 68

**Накити и украшения за облеклото
от XV – XVIII в.**

Елена Василева / 69

Днес както в миналото

Пиърсинг

Бисера Томова / 72

**Jewelry and decorations for clothing
in the 15th – 18th c.**

Elena Vasileva / 69

Today as in the past

Piercing

Bisera Tomova / 72

Библиография / 169

Bibliography / 169

НАЦИОНАЛЕН АРХЕОЛОГИЧЕСКИ NATIONAL ARCHEOLOGICAL
ИНСТИТУТ С МУЗЕЙ – БАН INSTITUTE WITH MUSEUM – BAS

www.naim.bg www.naim.bg

На корицата:

НАКОЛЕННИЦИ С ПЛАСТИЧНА УКРАСА

Шипка, Старозагорско, могила Голяма Косматка

Последната четвърт на IV в. пр. Хр

Снимка: Джовани Ричи Новара

On the cover:

GRIEVES WITH EMBOSSED DECORATION

Shipka, Stara Zagora region, Golyama Kosmatka Tumulus

Last quarter of the 4th c. BC

Photo: Giovanni Ricci Novara